

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

V A 34690 g

ZGODOVINSKE
POVESTI

ZA
MEŠČANSKE ŠOLE.

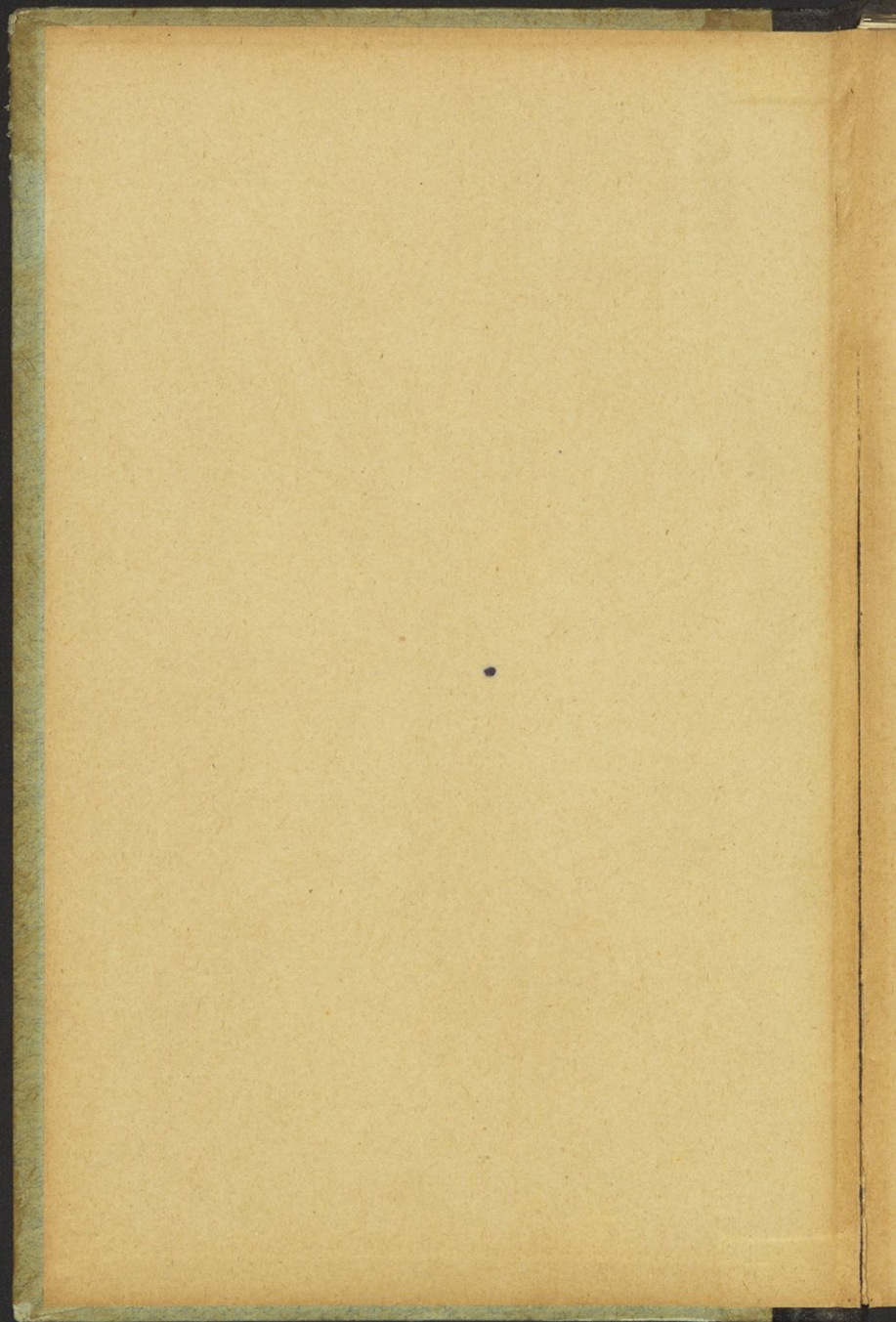
SESTAVIL
IVAN VRHOVEC,
C. KR. PROFESOR.

III. STOPNJA
VEZANA KNJIGA STANE 50 kr.

LJUBLJANA, 1894.

ZALOŽILI IN TISKALI J. BLASNIK-OVI NASLEDNIKI.

ZGODOVINSKE
POVESTI

ZA
MEŠČANSKE ŠOLE.

SESTAVIL
IVAN VRHOVEC,
C. KR. PROFESOR.

III. STOPNJA.

VEZANA KNJIGA STANE 50 KR.

LJUBLJANA 1894.

ZALOŽILI IN TISKALI J. BLASNIKOVI NASLEDNIKI.

34690

vii a, g

POVESTI

MECHANISME

vii a, g
34690

D. 6481/1948

030051721

Uvod.

Avstrijske dežele v najstarejših časih.

Od vseh narodov starega veka so bili Rimljani naj-mogočnejši. Spravili so pód-se skoro ves takrat znani svet. Največ dežel so imeli v Evropi; vse, kar jih je bilo mej Sredozemskim morjem in Dunavom, pa med Atlantskim oceanom in Renom. Torej so gospodovali tudi vsem sedanjim avstrijskim deželam na južnem dunavskem bregu. Privojskovali so jih v letih okoli Kristovega rojstva. Dejali so jim **Recija, Norik in Panonija.**

Po njih sta živelá dva velika naroda: **Kelti** po Reciji in Noriku, pa **Ilirci** po Kranjskem, po Istri in Dalmaciji. Čeških dežel, ki so bile v oblasti Germanov, niso dobili Rimljani nikoli, Ogrsko pa le za malo časa. Ogrske prebivalce so imenovali **Dake.**

Kelti so bili duševno že precej razviti, še predno so jih spravili Rimljani pod svojo oblast. Bili so pač vneti za boj in lov, a pečali so se radi tudi s poljedelstvom, trgovino in rudarstvom. Umeli so topiti in mešati rude ter kovati iz njih orožje, lepoticlje in denar. Po naših krajih se nahaja veliko njihovih grobov. Iz teh kopljejo izvedeni možje starine, ki pričajo, kako omikani so bili Kelti. Njih trgovina je bila razpredena daleč po svetu, a tudi k njim so zahajali tuji trgovci ter jim donašali stvari, katerih sami niso imeli.

Celo pa se je razvilo življenje po keltskih in ilirskih deželah o rimskih časih. Za vojaki so prihajali tudi miroljubni nasledniki rimski. Popravljali in razširjali so prejšnja mesta in zidali nova. V naših krajih so bila najmenitnejša:

Emona (Ljubljana), **Noviodunum** (pri Krškem), **Celeia** (Celje), **Petovio** (Ptuj) in dr. Velike in lepe ceste so držale iz kraja v kraj. Povsod so cvele obrt in trgovstvo, umetnost in vednost. Da so bile dežele bogate, kažejo velike razvaline in starine od kamna in kovin, denarji itd. Rimljanski naselniki so spreminjali puščave v njive, travnike in vinograde. Prve vinske trte, pravijo, je zasadil po naših krajih nek rimski cesar. Latinska govornica je izpodrinila domačo skoro popolnoma; ohranila se je za nekoliko časa le še po najbolj odljudnih gorskih krajih.

Z Rimljani se je jelo polagoma razširjati tod tudi *krščanstvo*. Konec III. stoletja je bilo tu že mnogo kristjanov. Ko so jih rimski cesarji neusmiljeno preganjali, storilo jih je mnogo mučeniško smrt, mej njimi rimski vojak sv. Florijan. ptujski škof sv. Viktorin i. dr. Škofovskih stolic se je nahajalo po teh deželah mnogo, na pr. v Sirmiju, v Celji, v Emoni, v Tiburniji, posebno pa so slovele škofije v Ptuj, Sisku in Ogleju, odkodar je prihajalo mnogo misijonarjev v sedanje avstrijske dežele; najbolj znana mej temi sta sv. Mohor in sv. Fortunat. Pravi apostelj avstrijski pa je sv. Severin, ki je ob Atilovem času oznanjal sv. vero po Gorenji in Dolenji Avstriji.

Zgodovinske povesti srednjega veka.

I. Slovani.

Prihod Slovanov. V početku srednjega veka so se pokazali tudi Slovani prvokrat na dan. V rimskih časih so živeli po vshodni Evropi, po sedanjem Ruskem in Poljskem. V početku VI. stoletja pa so se jeli naseljevati tudi po osrednji Evropi tjà do reke Labe. To so bili *polabski Slovani*. Drugi so se udomačili po Češkem, Moravskem in zapadnem Ogrskem. Po goratih krajih to stran Dunava so se naselili gorotanski *Slovenci*; imenovali so novo svojo domovino Gorotan.

Malo pozneje, v začetku VII. stoletja so prišli *Hrvatje* in *Srbi* v pokrajine, po katerih živé še sedaj. Poklical jih je na pomoč bizantinski cesar, kateremu so skušali Obri vzeti vse pokrajine na jugu Save. Hrvatje in Srbi so odpodili Obre ter ustanovili tri kneževine, *dalmatinsko*, *srbsko* in *hrvaško* (mej Dravo in Savo). Iz početka so se uklanjali Bizantincem, sčasoma pa so se po srečnih bojih otresli njih oblasti popolnoma ter si pribojevali samostalnost.

Tudi Čehom in Slovincem se je bilo bojevati in braniti, na jedno stran proti Obrom, na drugo proti Frankom. Frankov je rešil Slovane **Samo** (v VII. stoletji) ter frankovsko silo tako omajal, da so bili Slovani več kot sto let varni pred njo. Oprostil pa jih je tudi Obrov za delj časa. Le škoda, da se je po Samovi smrti velika njegova država razbila v obilo majhnih kneževin.

Přemisl in njega rod. Jeden Samovih naslednikov na Češkem je bil **Krok**. O njem pripoveduje pripovedka, da je gospodoval malo da ne vsem češkimi deželami. Umril je brez

sinov; pač pa je zapustil tri hčere, vse tri nenavadno nadarjene in duhovite; najduhovitejša pa je bila **Libuša**, modra, kakor nobena moška glava v deželi. Zato so si jo Čehi izbrali za vladarico. Nobena postava ji ni bila neznana, in najbolj zapleteno pravdo je znala razvozljati, bolje kakor še tako izkušen sodnik. Ko pak je razsojevala nek pot mej bratoma, ki sta se pravdala za očetovo dedščino, se jeden bratov ni hotel udati njeni sodbi. Jel se je togotiti ter je Čehom očital, naj jih je sram, da se uklanjajo ženski. To je Libušo tako užalilo, da se je odpovedala svoji časti ter češke veljake pozvala, naj si izvolijo vladarja. Ti pa so jo prosili, naj si izbere moža, in kogar bo izbrala, tega bodo pripoznali za svojega kneza. Na to je poslala Libuša poslance po deželi z naročilom, naj iščejo moža, ki bo za železno mizo obedeloval. Ta je namenjeni ji soprog. Poslanci so šli ter se namerili na kmeta **Přemisla**, ki je sedel pri obrnjenem plugu konec njive ter na lemež pokladal svoj kruh. Slovesno so ga pripeljali Libuši. — Tako pripoveduje pripovedka o pričetku vladarske češke rodovine **Přemislovcev**, ki so na Češkem vladali nad 500 let.

2. Vojaške granice.

Leta 797. je uničil Karol Véliki najnevarnejše sovražnike Nemcev in Slovanov, divje Obre na Ogrskem. Pomagali so mu tudi gorotanski Slovenci.

Iz pribojevanih pokrajin je napravil dve **vojaški granici**. Nemci so jima djali „marki“. **Vshodna** (die Ostmark) je obsegala sedanje avstrijske dežele med Dunavom in Dravo, **furlanska** pa dežele pod Dravo. Granice so imele namen, braniti Franke pred napadi sosednih narodov. Vojskini poveljniki v granicah so se zvali **mejni grofje**. Bili so sicer cesarski služabniki, a po svojih pravicah in svojem dostojanstvu prvi za vojvodami. Vodili so v boj graničarje, pripravljene vsak čas za vojsko. O mirnih časih so mejni grofje delali tem ljudem pravico, razsojali njih prepire, pobirali dohodke od cesarskih graščin, pristav, mostov, cest itd. Dohodki teh granic pa so bili plačilo za ta njih trud. Iz prva so

bile te grofovske službe take, kakor druge službe, sčasoma pa so postale dedne in so jih sinovi dedovali po očetih.

Obrom vzeto rodovitno zemljo je oddajal Karol Véliki vsakemu, kdor se je oglasil zanjo, najrajši pa seveda zvestim svojim mogočnikom, cerkvam, samostanom itd. S temi mogočniki in z duhovščino so prihajali v granice nemški naselniki z Bavarskega in slovenski iz Gorotana. Nemci pa so se naseljevali tudi po Gorotanu samem, kjer so se kaj hitro ukoreninjale nemške navade in se je širil nemški jezik; posebno velja to o Gorenji in Dolenji Avstriji in severnem Štajerskem. Slovenci so se hitro izgubljali mej nemškimi naselniki, kmeti in rokodelci.

Ingo. Dasi tudi so prihajali že pred Karolom Vélikim misijonarji prav pogosto iz Solnograda in Ogleja mej Slovence, bilo jih je vendar še konec VIII. stoletja mnogo poganov, posebno mej velikaši. Gorotanski knez je bil takrat **Ingo**. Da bi pokazal, kako malo ceni poganske svoje velikaše, povabil je o neki priliki k sebi vse ljudi, priproste in plemenite. Pred poganske velikaše je dal postaviti jedi in pijače v lončenih posodah, kakor psom, krščanske kmete pa je pogostil iz zlatih in srebrnih posod. Ta britka skušnja je napotila velikaše, da so se dali krstiti.

3. Kako je Karol Veliki živel.

Če prav je bil Karol Veliki najmogočnejši vladar tedanjega časa, živel je vendar v vsem skromno in ponižno. Nosil je obleko iz domačega platna in domačega sukna, kakor vsak priprosti Frank. Za tuje blago ni maral ter je želel, da bi tudi drugi ne marali zanj, posebno ne njegovi veljaki, ki so se jeli oblačiti v drago svilo in dragoceno tujo kožuhovino. Pri-poveduje se, da jim je prav vidno pokazal, kako nespametni so. Ko niso bili na to kar nič pripravljeni, dal je dostikrat nenadoma napovedati lov. Morali so iti ž njim v gozd in goščo takšni, kakeršni so bili, v najlepših in najbolj dragocenih opravah. Gonili so čez drn in strn, dokler ni svilena njih obleka in draga kožuhovina v cunjah obvisela na trnji in grmovji, ali pa jo je uničila ploha. Njegova priprosta in

močna obleka pa ni trpela nobene škode. Take je peljal za tem iz gošče domov v svoj kraljevi grad, kjer so reve morale prestajati razven škode tudi še zasmehovanje svojih vrstnikov.

Obedoval je Karol Véliki po navadi le sam s svojo rodovino. Ti obedi so bili prav zmerni. Pri jedi in pijači je bil kralj z malim zadovoljen; zato je bil tako čvrsteга zdravja, da ni nikoli obolel in je ućakal visoko starost. Vstajal je rad zgodaj, sprejemal takoj zjutraj svoje prijatelje ali pa ljudi, ki so se obraćali s svojimi pravnjami do njega ter je pravde razsojal kar pri tisti prići.

Ker je bil v vsem dober gospodar, se je pećal rad tudi s poljedelstvom kakor najpriprostejši njegov podložnik. Njegove velike kmetije so bile vzgled drugim. Kar se je v kraljevi hiši potrebovalo, se je pridelalo vse doma, kar se ni porabilo, šlo je na trg. Konec leta so morali oskrbniki polagati kralju ali kraljici natanćen zapissek o vseh pridelkih minulega leta. Da bi privadil tudi druge posestnike umnega gospodarstva, izdajal je leto za letom postave, kako je obdelovati polje in kako voditi gospodarstvo.

Pri tem pa ni zanemarjal višjih svojih dolžnosti. V svoji palaći je osnoval šolo, v katero je zahajala vsa njegova rodovina in vsi njegovi dvorniki. Najpridnejši ućenec pa je bil on sam. Ker zavoljo preobilih državnih opravkov v mladosti ni imel ćasa, da bi se priućil vsaj najpotrebnejšemu znanju, lotil se je še le kot priletlen mož pisanja, latinskega in celo grškega jezika. Će je izvedel kje za kacega ućenega ćloveka, poklical ga je na svoj dvor; bilo mu je žal, da jih ni mogel najti već tacih. Posebno je ćislal ućenega **Alkuina**, slavnega zgodovinarja **Pavla Dijakona**, pa solno-graškega nadškofa **Arna**.

Moćno se je zanimal tudi za umetnosti. Rad je dajal zidati lepe palaće po vzgledu onih, ki jih je videl v Italiji. Palaćo v Ingelheimu je občudoval ves svet. Povsod pa je stavil zraven krasnih kraljevskih domov tudi še krasnejše cerkve. Mej njimi je najbolj slovela *cerkev Matere Božje v Ahenu*. Za to zidanje je klical mojstre in delavce od vseh vetrov sveta tjakaj ter dal pripeljati stebre in marmornate

klade iz Italije. Služba božja se je le v Rimu še opravljala tako veličastno in sijajno, kakor takrat na Frankovskem. Opravljali so jo najbolj izvrstni duhovniki, in peli pri nji najboljši pevci. Kralj ga ni zamudil dne, da bi ne bil vsaj dvakrat v cerkvi, zjutraj in zvečer.

Zadnja leta ni hodil več na boj. Živel je največ v Ahenu ter se motil z lovom divjih zveri. Ko je čutil, da se mu bliža konec njegovih dni, sklical je velik državni zbor v Ahenu ter dal tam kronati svojega sina Ludovika za kralja l. 814. Nekoliko mesecev za tem je umrl 72 let star. Pokopali so ga v Ahenu v toliko priljubljeni mu cerkvi Matere Božje.

4. Ustanovitev avstrijske granice.

Leta 995. je na Liškem polju potolkel Oton I. Véliki Ogrce popolnoma. Da bi imel za vselej mir pred njimi, sklenil je zavarovati meje svoje države proti ogrski strani tako, kakor jih je zavaroval Karol Véliki proti Obrom, ko je ustanovil vshodno granico. Te granice takrat ni bilo več; izginila je mej ogrskimi vojskami. Njene mejne grofe so Ogrji prepodili ter se polastili granice. Oton Véliki jo je uravnal iz nova po Karolovem vzgledu ter nje obrambo izročil posebnemu mejnemu grofu. Bila pa je mnogo manjša, ko prejšnja; obsegala je le majhen kos sedanje Dolenje Avstrije, od Aniže pa še prav do Dunajskega lesa ne. Po smrti Otona Vélicege jo je l. 976. dobil **Leopold I.** iz rodu **babenbergškega**; dal mu jo je Otona Vélicege sin Oton II., pripovedka pripoveduje, da iz hvaležnosti, ker je rešil njegovemu očetu življenje. Oton Véliki je bil namreč nek^o pot na lovu ter tako burnato pritiskal za divjačino, da je izginil v gostem gozdu svojim spremljevalcem izpred oči. Samo Leopold Babenbergčan mu je bil vedno za petami. Kar se nenadoma zakadi proti cesarju velik medved. Cesar napne, sproži, toda pri tisti priči mu počí preveč napeti lok. Bil je v smrtni nevarnosti. Tu priskoči Leopold ter ponudi cesarju svoj lok, s katerim podere ta medveda na tla. Cesar mu je obljubil prvo imenitno službo, ki se odpre; ob taki priliki naj se oglasi z zlomljenim lokom. A Otona Vélicege je prehitela smrt, predno

je mogel izpolniti svojo obljubo. Izpolnil pa jo je Oton II. ter dal Leopoldu I. vshodno granico.

Tako je v granici jel gospodovati sloveči rod **babenerški** ter blizo 300 let izdatno odbijal napade, ki so pretili Nemčiji od vshoda. Novi granici so djali „**Ostarrichi**“; že leta 996. so pisali to ime tako. Pozneje je iz njega nastalo „**Österreich**“, po naše Avstrija.

Iz tacega majhnega početka je nastala zavoljo izvrstnosti vladarjev pa zavoljo ljubezni in zvestobe njihovih podložnikov sedanja mogočna Avstrija.

* * *

Isto leto je nastala na jugu avstrijske granice tudi **koroška granica**, ki pa je razven sedanje Koroške obsegala še nekaj Tirol, skoraj vse Štajersko, Kranjsko, Primorsko in južne Tirole. — Nekako tisti čas je nastala tudi **kranjska granica**. Njen glavni kraj je bil Kranj, kjer je stoloval kranjski mejni grof. Že takrat so se jeli naseljevati na Koroško in Kranjsko mnogi nemški velikaši, katerim so dajali nemški cesarji manjše in večje kose teh dežel v last ali pa samo v užitek. Prvi tak velikaš je bil n. pr. na Kranjskem brižinski škof, kateremu je dal cesar Oton II. Loko in nje okolico. Malo pozneje je obdaril jeden Otonovih naslednikov briksenskega škofa z Bledom in Bohinjem. Največji posestnik na Kranjskem pa je postal v XI. stoletji oglejski patrijarh, kateremu so bile sicer v cerkvenih stvareh podrejene dežele mej Dravo in Jadranskim morjem že ob časih Karola Vélicege. Razven patrijarha so dobivali od cesarjev tudi manjši in večji plemenitniki posamezne kose naših krajev v dar. Že v XI. stoletji so živeli pri nas Turjačani (Auersperge), Galenbergi in Ostrovharji (Osterberge).

5. Sv. Štefan, prvi ogrski kralj.

Tudi za Ogre je bila pobitka na Liškem polji velikega pomena. Oplašila jih je tako, da so jeli polagoma devati orožje iz rok, se privajati mirnega življenja ter se oprijemati poljedelstva. Ob jednom pa so se jim vzbujale tudi želje po krščanstvu, s katerim so se seznanili že v dobi svojih divjih

vojsk. Tudi nje je pričelo mikati blago in potrpežljivo življenje krščanskih jetnikov, katerih so odganjali na tisoče seboj v sužnost. Proti koncu X. stoletja se je dal krstiti najmenitnejši knez iz Arpadovega rodu **Gejza**. Napotila ga je k temu njegova krščanska soproga **Šarolta**, ki so jo Ogrri imenovali „belo kneginjo“.

A novi veri so se upirali ogrski veljaki kar po vrsti. Prisilili so celo že krščenega Gejzo, da je zahajal še tudi k njih poganski službi božji.

Po Gejzovi smrti je prevzel vladarstvo njegov sin Vajk. Tudi ta je bil takrat še pogan. A njegova soproga, nemška princesinja bavarska, ga je pregovorila, da se je dal krstiti. Nemški cesar Oton III. sam mu je bil krstni boter. Imenoval se je odslej **Štefan**. Ustanovil je več škofij in nadškofijo v Ostrogonu. Okoli leta 1000. mu je poslal papež kraljevo krono, s katero so kronali njega in za njim vse ogrske kralje do današnjih časov (razven Jožefa II.). Dal mu je častni naslov „kralj apostolski“, postavil ga je za svojega namestnika na Ogrskem ter dovolil, da se je ob slovesnih prilikah smel nositi pred njim papežev križ. Od tod je dvojni križ v ogrskem grbu in od tod tudi naslov ogrskega kralja in avstrijskega cesarja; „*apostolsko Veličanstvo*“. Cerkvi je kralj Štefan ostal prijatelj do konca svojega življenja ter storil za krščanstvo marsikaj dobrega. Živel je tako pobožno, da ga je cerkev uvrstila med svetnike.

Tudi nemškemu cesarju Otonu III. in njegovemu nasledniku Henriku II. je bil prijatelj. To prijateljstvo pa se je razdrlo, ko je s Henrikom II. izmrla rodovina mogočnih saksonskih cesarjev, in so si Nemci izvolili Konrada II. iz rodovine salske. Konrad II. si je prisvajal neko nadoblast nad Ogrri, o čemer pa sv. Štefan ni hotel nič vedeti. Konrad II. je pridrl celo z vojsko na Ogrsko, a ni opravil nič. Konradov sin Henrik III. pa se je sprijaznil z njim in sklenil mir.

Kljub temu pa je sv. Štefan uravnal ogrsko državo po nemškem vzgledu. Stregel je Nemcem pa tudi drugim tujcem na vso moč v roke ter jih izvabil na Ogrsko, kjer živé njih nasledniki še sedaj. Svojemu sinu je priporočal tujce prav gorko, češ, da so stebri kraljevega prestola. S pomočjo tujcev

je pobijal in naposled tudi res zadušil upore svojih velikašev, ki so se srdito zaganjali ne le v njegove posvetne nemške naprave, ampak izpodkopavali tudi krščansko vero. Sv. Štefan je umrl l. 1038 brez otrok.

6. Piast, prvi vojvoda poljski.

O Piastu, svojem prvem vojvodi, vedó Poljaki le pripovedke. Živel je v IX. stoletji. Pripovedujejo si, da je bil Piast iz prva le priprost kmečki kolár, a dober, pošten in gostoljuben mož. Bil je še pogan. Ko mu je Bog dal sina, pripravljaj se je Piast, da bi mu po stari poganski šegi postrigli lase. Ta šega se je godila vselej, celo pri revnejših, z veliko slovesnostjo. Tudi Piast je dal zaklati živinče, nastavil cel sod medicine ter povabil veliko ljudi v goste.

Ob tej priliki sta prišla dva tuja popotnika mimo ter prosila prenočišča. Dejala sta, da sta bila že na knežjem dvoru, kjer pa so jih odpravili iz grda. Piast ju je gostoljubno sprejel; zato sta mu pri odhodu krstila sina ter mu obetala veliko srečo. Šla sta dalje, a pri hiši je ostal blagoslov božji. Piast in njegova žena se le kar prečuditi nista mogla; nikdar ni zmanjkalo medicine v kadéh in žita pa mesa v shrambah; če tudi sta dajala veliko miloščine in obilo pogostila vsacega, kdor koli je prišel k njima.

Prigodilo pa se je tisti čas, da so se Poljaki sešli ter se posvetovali, koga naj bi izvolili za kneza. Tu se je oglasil nekdo: „Volimo Piasta; ta bo najboljši; kdor zna sam sebi dobro gospodariti, tudi za druge ne bo slab gospodar!“ Poljaki so storili tako ter izvolili Piasta, čegar rodovina je vladala na Poljskem malo da ne 500 let.

Kdaj so se Poljaki pokristjanili, se za gotovo ne vé. Vé se pa, da je pribežalo na Poljsko mnogo učencev sv. Cirila in Metoda, ko so Ogrji prigmeli na Moravsko ter storili velikomoravski državi konec. Ti pribežniki so bili prvi oznanovalci krščanstva mej Poljaki. Minilo pa je še precej let, predno se je ukoreninilo popolnoma. Krstiti se je dal še le knez **Mječislav**, vrstnik nemškega cesarja Otona Vélikega.

Tudi njega je pridobila za krščanstvo njegova soproga **Dubravka**, hči sedanjega češkega kneza. Ljudstvo pa se najbrž še delj časa ni moglo sprijazniti s krščanstvom. To se je dalo sklepati po solzah, ki jih je pretakalo, ko je Mječislav dal podirati poganska svetišča in v vodo metati lesene in bronaste malike.

7. Boleslav Hrabri.

Najslavnejši Piastovec je bil Mječislavov sin **Boleslav Hrabri**. Prizadeval se je, po vzgledu Samovem in Svetopolkovem ustanoviti veliko slovansko državo. Vzel je Čehom Silezijo ter podklonil Pomorjane. Bil je moder in pravičen vladar. Popotoval je s svojimi svetovalci sam po deželi, da je z lastnimi očmi videl, kaj po nji ni pravega. Krivične uradnike je kaznoval ostro. Ustanovil je mnogo šol in samostanov, okoli leta 1000 pa še nadškofijo v Gnjeznû. Kmalu je zaslovel tako, da je želel sam nemški cesar Oton III. seznaniti se ž njim. Zato je sklenil popotovati na Poljsko na grob svojega prijatelja sv. Vojteha, katerega so poganski Prusi ubili, ko je oznanjeval krščanstvo. Ko je Boleslav čul ob Otonovem prihodu, šel mu je s svojo gospodo in praznično opravljeno vojsko naproti. Cesarju v čast je napravil velike, tri dni trajajoče gostije ter mu postregel iz zlatih in srebrnih posod. Vsak dan so bile druge na mizi. Cesar je kar strmel o tolikem bogastvu; njegovo začudenje pa je bilo še večje, ko mu je podaril Boleslav po končanih slavnostih vse te dragocene posode.

Po Otonovi smrti pa se je to prijateljstvo z Nemci razdrlo, kajti Boleslav je širil svojo oblast na vse strani. Pridrl je tudi na Češko ter se polastil dežele. Cesarju Henriku III., nasledniku Otona III., se je zdel Boleslav prenevaren sosed. Zato je sklenil pregnati ga najprej s Češkega. To se mu je tudi posrečilo, toda še le po hudih vojskah in čez več let. Razven Češke je Boleslav smel obdržati vse privojskovane dežele. Gospodoval je od Labe do Dnjepra pa od Karpatov do Baltskega morja. Ko je umrl, so žalovali Poljaki za njim leto in dan.

Njegov naslednik je bil tako slab vladar, da so mu rekali „Gnusni.“ Nič boljša nista bila njegov sin in njegov vnuk. Poljaki so hitro izgubili vse, kar jim je Boleslav pribojeval. Celó vera je jela pešati. To priliko so Nemci obrnili v svoj prid ter si Poljake storili popolnoma odvisne.

8. Prvi mejni grofi avstrijski.

Avstrijsko granico je bil Oton I. Véliki ustanovil zato, da bi njeni grofi odganjali Ogre od nemških dežel. To nalogo je vestno izpolnoval že prvi mejni grof **Leopold I.** Pregnal je Ogre tja do Dunajskega lesa. Na zemlji, ki jim jo je vzel, je sezidal Bogu v zahvalo samostan, zraven njega pa grad *Melk*. Tu je tudi stanoval. Poklical je v zapuščeno in poteptano deželo bavarskih in drugih naselnikov; doživel je še veselje, da se je dežela zopet napolnila z miroljubnimi ljudmi in se pokrila z vasmi in mesti.

Njegov sin **Adalbert**, je še celó krotil Ogre. Na Ogrskem je ob njegovem času umrl izvrstni kralj Štefan Sveti. Njegovega naslednika **Petra** so se Ogrji kmalu naveličali. Izgnali so ga iz dežele ter namesto njega izvolili nekega poganskega imenitnika. Peter je bežal na Avstrijsko k svojemu svaku grofu Adalbertu. Ogrji so zahtevali najprej od Adalberta, potem pa od nemškega cesarja Henrika III., naj jim izročita Petra. Ko pa nista hotela o tem nič slišati, so prigrmeli še tisto leto na Avstrijsko ter divjali po stari svoji navadi. Toda Adalbert je poklical cesarja Henrika III. na pomoč. Združena sta usilila Ogrom mir l. 1043. ter jim vzela tisti kos Dolenje Avstrije, ki leži mej Dunajskim lesom in reko Litavo. Litava je od teh časov pa do današnjega dne deloma meja mej Avstrijo in Ogrskim. Takrat je prišel tudi Dunaj v avstrijsko oblast. Velik in trden takrat še ni bil, kar se posname lahko iz tega, da si ga za svojo stolico niso izbrali niti Adalbert niti njegovi nasledniki še celih sto let zatem ne.

Pa tudi čez Dunav proti severu je Adalbert razširil granico do tistih mej, katere ima Dolenja Avstrija tudi še dandanes. Umrl je l. 1056.

Njegov sin **Ernest Železni** je bil zvest zaveznik Henrika IV. Ta nesrečni cesar se je bil zamotal v hude prepire s svojimi podložniki, Sasi, in s papežem *Gregorijem VII.* Ernest Železni ga je podpiral v vojski s Sasi na vso moč ter je tudi v tej vojski obležal na bojišči.

Izprva je tudi njegov sin **Leopold II.** držal s cesarjem. Ko pak se je vsa avstrijska duhovščina izrekla za papeža, tudi Leopold II. ni mogel drugače. Cesar mu je to hudo zameril ter ga preklical. Preklic je bila tiste čase kaj huda kazen; preklicani je izgubil vse, kar je imel; celo pod streho ga ni smel nihče vzeti, ko je begal okoli po svetu, pač pa ga je vsak smel ali je bil celo v svoji vesti zavezan, usmrtiti ga. Leopoldovo deželo je podaril cesar svojemu prijatelju, češkemu vojvodu Vratislavu. Toda ta Leopolda ni mogel pregnati, če prav ga je na bojišči užugal in hudo počenjal po deželi. Naposled se je morala češka vojska umakniti; Leopold II. je obdržal Avstrijo do konca svojega življenja. Še celo sprijaznil se je zadnji čas s cesarjem, in njegov sin **Leopold III.** je dobil pozneje cesarjevo hčer Nežo v zakon.

Leopold III. je postal mejni grof avstrijski leta 1096.; ravno ko so se začele po Dunavu in preko Avstrijskega spuščati prve križarske množice proti sveti deželi. Leopold III. je imel šele nekaj čez 20 let; mikalo ga je pač iti s križarji v sveti boj, toda ni mu bilo mogoče. Ravno kar končana vojska s Čehi in cesarjem je bila njegovo deželo preveč upehala in oslabila. Storil pa je vendar, kolikor je mogel; dajal je križarjem jesti in piti in po vrhu še denarja ter je sam na svoje stroške poslal v križarsko vojsko 300 oboroženih vitezov.

Da bi bil bliže ogrske meje, preselil se je iz Melka na zadnji vršiček Dunajskega lesa, ki se še dandanašji imenuje Leopoldova gora. Na ti si je sezidal novo stolišče. Ogri so ga pač napadli, toda samo jedenkrat; užugal jih je precej prvi pot tako, da so ga pustili v miru vseh 40 let, katera je vladal. Če prav so razsajale vojske po vsem Nemškem, in se je nesrečni prijatelj Leopoldov cesar Henrik IV. vojskoval do zadnjega svojega izdiha, vendar se je Leopold znal prav modro izogniti vsem vojskam. Celo

v one dolge in hude razprtije mej Velfi in Štavfi se ni dal zamotati, če prav je bil sorodnik Štavfov. Zato so ga slavili kot jednega najboljših knezov tedanjega časa.

Vnet pa je tudi bil za čast božjo ter sezidal več cerkvá in samostanov, mej njimi tudi onega v Klosterneuburgu. Pripovedka pripoveduje, da se je pečal že delj časa s to mislijo. Nek pot se je razgovarjal o tej stvari s svojo ženo pri oknu svojega gradu na Leopoldovi gori, kar potegne veter ter odnese grofinji vel. To se je zdelo Leopoldu III. migljaj božji; obljubil je sezidati samostan na onem kraju, kjer se bo našel vel. A iskali so ga zastonj. Minilo je že nekaj let, ko naleti Leopold III. nekega dne na lovu na že davno pozabljeni, toda — kakor bi se bil zgodil čudež ž njim — čisto nepoškodovani vel. Dani obljubi zvest je dal sezidati na tem kraju samostan **Klosterneuburg**, kjer je tudi pokopan. — Leta 1485. ga je razglasila cerkev za svetnika in Dolenja Avstrija ga časti kot svojega patrona.

9. Kako je Avstrija postala vojvodina.

Na Nemškem sta bili tiste čase samo dve rodovini mogočnejši kakor je bila babenberška, namreč rodovina **Velfov** pa rodovina **Stavfov**. Oboji so se potegovali za cesarsko čast; dosegli pa so jo Štavfi, ko so z velikim trudom spravili **Konrada III.** na prestol. Seveda se Velfi novemu cesarju niso marali uklanjati in ga ne pripoznati; toda Konrad III. je najimenitnejšega mej njimi, **Henrika Ponosnega**, húdo kaznoval. Ta je imel dve vojvodini; Konrad III. mu je vzel obe ter jedno od nju, bavarsko dal svojemu popolubratu **Leopoldu IV.**

To je sprožilo mej Velfi in Štavfi malo da ne poldrugsto let dolgo vojsko. Sicer se je je Konrad III. naveličal že čez sedem let ter je dal **Henriku Levu**, sinu Henrika Ponosnega, Saksonsko nazaj, a pravega sprijaznjenja seveda ni bilo pričakovati, dokler ne dobé Velfi tudi Bavarskega nazaj.

Po Konradovi smrti se je lotil Friderik I. Rudečebradec te težavne stvari ter res pridobil Leopoldovega naslednika **Henrika Jasomirgotta** zato, da je dal Bavarsko iz rok. Zato

pa ga je odškodoval s tem, da je povzdignil leta 1156. Avstrijo mej vojvodine. Henrik II. Jasomirgott je bil torej prvi vojvoda avstrijski. Za glavno in stolno mesto si je izbral Dunaj ter do takrat še malemu in neznatnemu mestu pomogel s tem do veljave. Preselil se je vanj z Leopoldove gore, sezidal v njem vojvodski grad, ustanovil samostan škotskih menihov ter položil temelj za prekrasno cerkev sv. Štefana. Zavoljo ugodne svoje lege se je Dunaj v kratkem času povspel do jednega najimennitnejših mest v Evropi. V jednomer so se velike križarske vojske pomikale mimo njega proti vshodu. Imenitna tuja mesta Kolin, Režno, Avgzburg i. dr. so imela tukaj velika skladišča za svoje blago. Še danes pričajo imena takrat nastalih ulic in trgov, kako živahno je bilo tiste čase na Dunaji trgovstvo in obrtno življenje. — Jasomirgott je umrl leta 1177.

10. Leopold V. in Leopold VI.

Proti koncu XII. stoletja se je razlegal po zapadni Evropi glas, da se je Jeruzalem moral podati muhamedancem. Ta novica je napravila mej kristijani veliko žalost, in kakor poprej že dvakrat, jele so se tudi sedaj zbirati po vseh krščanskih deželah velike križarske čete. Najprej je bila za pot pripravljena nemška vojska, ki jo je vodil stari cesar Friderik I. Rudečebradec. A svetih krajev ni videl; utonil je na poti tjakaj.

Nekoliko pozneje je odrinil tudi Jasomirgottov sin in naslednik **Leopold V.** s svojo vojsko proti vshodu. Tam je čul, da se Friderikova nemška vojska že delj časa zastonj trudi z obleganjem mesta Akona. Hitel ji je na pomoč ter se pred Akonom sešel s Francozi in Angleži, ki so se po morji pripeljali v Palestino. Toliki vojski se Akon ni mogel ustavljati, ampak se je moral udati; pri obleganji sta se posebno izkazovala Leopold V. pa angleški kralj **Rihard Levosrčni**. Leopold se je ta dan boril tako junaško, da je bila bela njegova obleka proti večeru čez in čez rudeča od krvi, le pod pasom je ostala še bela. Priplezal je prvi na Akonsko

ozidje ter zasadil svojo zastavo vanje. Ošabnega Riharda pa, ki Leopoldu V. ni privoščil take slave, je to tako razvnelo, da je dal zastavo izruvatı ter jo vreči z ozidja. Razžaljeni Leopold se je zavoljo tega pripravil na odhod nazaj v Evropo. Nemški cesar Henrik VI. je čul o teh dogodkih v dolenji Italiji, kjer se je takrat ravno mudil. Sporočil je Leopoldu V., da mu gotovo še preskrbi zadostilo. V spomin na hrabrost, ki jo je kazal Leopold V. pred Akonom, mu je podelil cesar belo progno na rudečem polji namesto petih škvrancev, ki so jih dotlej imeli Babenberžani v svojem grbu.

Kmalu zatem se je Leopold V. vrnil domov, za njim pa tudi francoski kralj, ker se je Rihard razprl tudi s tem. Ostal je sam v Palestini, delal sicer s svojo pogumnostjo res prave čudeže, Jeruzalema pa muhamedancem le ni mogel vzeti. Zato se je vrnil tudi on domov. A potoma ga je prestregel vihar, gnal ga v Jadransko morje ter ga prisilil pri Ogleji stopiti na suho. Za romarja preoblečen je prišel že do Dunaja, a tam so ga spoznali, ujeli ter ga izročili cesarju Henriku VI., proti kateremu je Rihard v jednomer hujskal Velfe. Cesar ga je imel dve leti zaprtega ter ga še le izpustil, ko je pritiskal papež na to in je Rihard plačal blizu 2 milijona tolarjev odkupnine; od te je dobil tudi Leopold V. precejšen del. Vrhu tega pa mu je cesar l. 1192. dal še Štajersko potem, ko je bil umrl zadnji štajerski vojvoda.

Leopold VI., sin Leopolda V., je bil najbolj sloveči vojvoda iz rodu babenberškega. Bil je mož blagega srca, slaven junak in prijatelj vsega, kar je lepega in dobrega. S križarji je šel dvakrat na muhamedance, prvič v Španijo, drugič pa v Palestino, kjer si je pridobil veliko vojno slavo. — Svojemu cesarju je bil prisrčno udan. Za svoje podložnike je skrbel očetovsko ter podpiral obrt in trgovstvo. Na Štajerskem je dal pri Zidanem mostu napraviti most čez Savo, da se je blago hitreje spečavalo sem in tja. Dunaj se je tako opomogel, da dunajski bogatini niso denarja šteli, ampak ga le kar merili. V Leopoldovem gradu na Dunaji so se shajali največji nemški pesniki. Ustanovil je lavantinsko in sekovsko škofijo ter sezidal na Avstrijskem sloveči samostan Lilienfeld, kjer je tudi pokopan.

Leopold VI. je l. 1229. tudi nakupil za Avstrijo prva posestva na Kranjskem. Ta dežela je imela takrat mnogo gospodarjev; največji posestnik v nji je bil oglejski patrijarh, mimo njega pa briženski in briksenski škof, grofje meranski, pa koroški vojvode iz sloveče rodovine Sponhajmske. Astrijski vojvode do takrat niso še imeli posestev tu. Zato je kupil Leopold VI. od briženskega škofa nekaj vasi blizu Škocijana in Šmarjete na Dolenjskem. To je prvi kos kranjske dežele, ki se je združil z Avstrijo.

II. Cesar Friderik II.

Na Nemškem je cesaroval takrat Friderik II., vnuk Friderika I. Rudečebradega. Bil je jeden najnesrečnejših vladarjev štavfovskih. Tudi on se je razprl s papežem, in sicer zato, ker ni izpolnil pri svojem kronanji dane obljube, da pojde na križarsko vojsko. Papež ga je zato izobčil iz cerkve, kar je naposled prisililo cesarja na pot. Dosegel je vsaj toliko, da muhamedanci niso branili več kristjanom romati v Jeruzalem. Ko se je vrnil, sprijaznil se je zopet s papežem. Pot do sprave je pogladil najbolj Leopold VI.

A ne dolgo zatem je nastal upor na Nemškem, kjer se je cesarjev lastni sin uprl proti očetu. Friderik II. ga je ujel ter ga vrgel v ječo, v kateri je umrl čez sedem let.

Kmalu zatem so nastale nove homatije v Italiji. Ker se cesar ni zmenil za papeževe želje, izobčil ga je ta drugič iz cerkve. Vojska je razsajala zopet po vsi Italiji. — Kakor bi teh nesreč še ne bilo dovolj, prigrmeli so tisti čas še divji *Tatari* do nemških mej.

V tem umrje papež Gregorij IX. Njegov naslednik Inocencij IV. je bil še hujši sovražnik cesarjev. Pobegnil je pred njim na Francosko ter razpisal tjakaj l. 1245. veliki cerkveni zbor. Tu je dal cesarja odstaviti, odvezal njegove podložnike od zvestobe ter rekel Nemcem voliti novega cesarja, kar so ti tudi storili. Izvolili so nekega Viljema Holandskega; najbolj se je zavzela zanj duhovščina. Friderik je bival takrat v Italiji. Boj proti Viljemu Holandskemu je prepustil svojemu drugemu sinu Konradu sam pa se je

pripravljaj na pot proti Francoskemu, da bi papeža ujel. A od te namere so ga odvrnile vedno nove zarote, ki so se pletle proti njegovemu življenju. Zanesti se ni mogel na najboljšega prijatelja več.

A nesreče še niso dokipele do vrha. Ko je bil že ves potrj, prinesli so mu novico, da so Italijani ujeli njegovega preljubljenega sina *Encija* ter ga nočejo izpustiti za noben denar. Nekoliko mesecev nato je Friderik II. obolel in umrl l. 1250. Njegov ljubljenec Encij pa je zdihoval še celih 22 let do svoje smrti v ječi.

12. Tataři.

V početku XIII. stoletja so prigrmeli iz vshodne Azije divji Tataři. Vodil jih je siloviti Čingiskan, ki je čudovito hitro spravil vso Azijo pódse. Leta 1224. je prilomastil v Evropo ter Ruse ob reki Kalki popolnoma potolkel. Ko je kmalu nato umrl, se več let nič ni slišalo o Tatařih. Toda leta 1237. so se razlili vnovič po vsem Ruskem ter se v treh velikanskih tokih spustili proti zapadu; jeden je imel zdrobiti Poljsko, drugi Češko, tretji pa Ogrsko.

Nepopisljiv strah je šel pred njimi. Pripoveduje se, da so ljudje od groze cepali po tleh, ko so čuli, da prihajajo Tataři; drugi so vrtoglavi tekali okoli ter bežali, pa sami niso vedeli kam. Kupi mrličev, podrtine in požgani kraji so kazali poť, po kateri so divjali. Imeli so majhne in zanikarne, a sila trpežne konje; bili so hitri kakor blisk in vajeni najslabejše hrane. Ljudje so djali, da Tataři niso jezdili, ampak frčali po zraku. Usmiljenja niso poznali; kamor so prišli, posekali so vse brez razločka.

Ko so požgali in opustošili Poljsko, užugali so leta 1241. pri Legnici krščansko vojsko Silezov. Zatem se je jedna njih vojská vsula na Ogrsko, druga na Moravsko. Češkim deželam je gospodoval takrat kralj **Večeslav I.** On pa tedanji avstrijski vojvoda Friderik II. Bojeviti sta bila jedina krščanska kneza, ki sta se še dosti zgodaj pripravljala za boj s Tataři. Kralj Večeslav je zapažil vhode na Češko tako dobro, da niso mogli nikjer v deželo. Razkladali pa so

svojo surovo silo tem huje po nesrečni Moravski, kjer se jih je ubranil le tu pa tam kak trden kraj, razven drugih tudi Olomuc, takrat glavno mesto moravsko.

Ker na dobro zavarovano Češko niso mogli, spustili so se z Moravskega na Ogrsko. Tam so se združili z tistimi druhalimi, ki so mej tem divjale po ti deželi. Obzidanih mest na Ogrskem takrat še ni bilo, zato je bilo Ogrom teško braniti se jih. Tedanji ogrski kralj Bela je svojo rodovino odposlal brž na Avstrijo k Frideriku II., vojvodi avstrijskemu. Potem, ko so mu Tatari v hudi bitki potolkli vojsko kar do malega, pribežal je celo sam k njemu, ga prosil pomoči in mu zastavil tri velike župnije. Vrnil se je domov na Ogrsko, odkoder pa je moral kmalu zopet bežati; bežal je naprej v Zagreb; ko pa se tudi tam ni čutil varnega, v Dalmacijo. Čez nekaj časa pa so mu bili Tatari tudi tukaj za petami. K sreči zanj pa je umrl veliki kan tatarski. To je Tatare napotilo, da so zapustili naše kraje ter se umaknili proti vshodu.

13. Zadnji Babenberžan, Friderik II. pa boj za njegovo zapuščino.

Friderik II. je bil sin Leopolda VI. Priimek *Bojevitoga* so mu dali že tedanjiki, ker se je vojskoval z vsemi svojimi sosedi in tudi s cesarjem Friderikom II. Cesar mu je vzel za nekaj časa vse njegove dežele. A pozneje sta se sprijaznila, in ta sprava je bila tako odkritosrčna, da mu cesar ni le dal vseh prej odvzetih dežel nazaj, ampak celo prav resno mislil Avstrijo povzdigniti v kraljestvo. Na Kranjskem je vojvoda Friderik II. priženil toliko posestev, da se je imenoval „*gospoda kranjske dežele*“.

Ker se je dogovarjal s cesarjem Friderikom o tem, da bi postale avstrijske dežele kraljestvo, razprl se je s češkim kraljem. Čehi so pridrli na Avstrijsko, pa vojvoda Friderik jih je hudo otepel. Vendar je prihod Čehov osrčil tudi ogrskega kralja Belo IV., kateremu Friderik II. ni hotel vrniti zastavljenih treh velikih župnij. V vojski, katero je bil Bela IV. sedaj ž njim pričel, obležal je Friderik Bojeviti

leta 1246. Zapustil ni nobenega sina. Tudi družih Babenberških moških ni bilo.

Tako je izmrla sloveča rodovina, ki je slavno vladala Avstriji blizo 300 let.

Zadnji Babenberžan je zapustil lepe in velike dežele: Gorenjo in Dolenjo Avstrijo, Štajersko in precej posestev na Kranjskem in po Primorskem. Kdo je bil njih pravi dedič? Pač sta živeli še dve sorodnici Friderika Bojevitega: njegova sestra *Marjeta*, pa bratova hči *Žera*. A dedščine ni dobila ne jedna ne druga. Cesar Friderik II. jima je odrekel vsako pravico do nje. Ker se je vtikal v te stvari še papež, nasprotnik cesarjev, žugali so avstrijskim deželam zopet hudi časi. K sreči zanje pa je umrl cesar že leta 1250. Po avstrijskih deželah sta segala sedaj **Přemisl Otokar II.**, sin češkega kralja, pa Bela IV. Přemisl Otokar, ki je pridobil na Avstrijskem že davno najimenitnejše plemenitaše in škofe záse. Ker mu je stregel še papež v roke, polastil se je precej po cesarjevi smrti Gorenje in Dolenje Avstrije. Za Štajersko pa se je vnel mej njim in Belo IV. hud boj. Naposled je papež oba pomiril. Přemisl Otokar, ki je mej tem postal po očetovi smrti kralj češki, je obdržal Avstrijo, Bela IV. pa je dobil Štajersko; Kranjskega pa se je bil polastil že prej koroški vojvoda Bernard Sponhajmski, ustanovitelj kostanjeviškega samostana na Dolenjskem.

A mir ni trajal dolgo. Ogri so gospodovali na Štajerskem tako trdo in samooblastno, da so se jih Štajerci kmalu naveličali ter poklicali Přemisla Otokarja, ki je zapodil Ogre iz dežele leta 1260. in prevzel tudi Štajersko. Malo let za tem pa je dobil tudi Kranjsko in Koroško; podedoval je te dve deželi, ko je umrl zadnji Sponhajmvec.

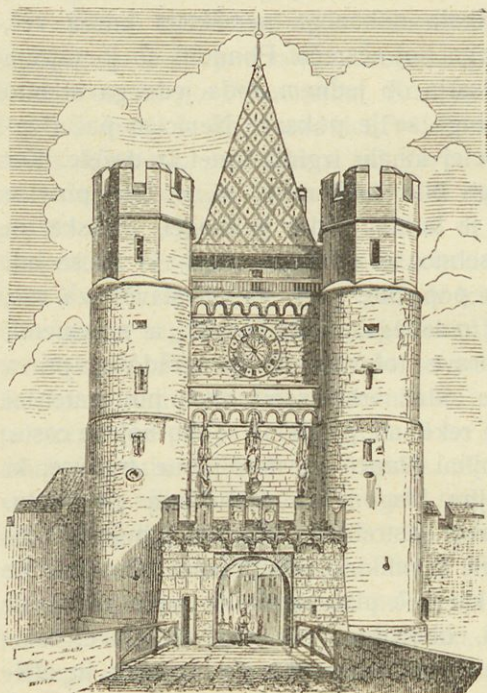
14. Medvladje. Cesar Rudolf I. Habsburški.

Ravno tisti čas, ko se je bil pospel Přemisl Otokar II. do največje mogočnosti, izpolnila se je tudi žalostna usoda štavfovske rodovine. Ko se je šel namreč cesarja Friderika II., vnuk, mladi **Konradin**, po vzgledu svojih slavnih prednikov vojskovat v Italijo za čast svoje rodovine in čast

nemške države, so ga tam zmagali, ujeli in mu na javnem trgu v Napolji vpričo velike množice odsekali glavo. Zgodilo se je to l. 1268.

Na Nemškem so nastali sedaj grozni časi. Cesarska krona nemška ni mikala nobenega nemškega kneza več, saj ni prinašala družega kot nesrečo. Ponudili so jo tujcem ter izvolili celo dva cesarja ob enem, toda jednega ni bilo nikoli na Nemško, drugi se je pokazal Nemcem pač dva-ali trikrat, toda je vselej kmalu izginil zopet iz dežele. Ker je ni bilo glave, ni ga bilo tudi miru, ni je bilo pravice in poštenosti, veljala je le sila. Kdor je mogel, pritiskal in dušil je družega. Posebno so delali to vitezi, ki so se bili polagoma popolnoma popačili; prej so bili slavni, za vse, kar je bilo dobrega in lepega, vneti junaki, a spremenili so se sčasoma v prave tolovaje. Svoje gradove, prava tolovajska gnezda, so zidali vrh visocih skal, pod katerimi so drle velike plovne reke, ali pa držale obilo hojene ceste. Tu so prežali s svojimi hlapci na miroljubne trgovce, ki so hodili tod s svojim blagom za zaslužkom po svetu. Udarjali so nanje kakor jastrebi na tiče ter jim jemali ali blago ali pak jih silili k velikim odkupninam. Posamič se trgovci sčasoma že kar več niso upali na pot; sčakovali so se ter popotovali, oboroženi od nog do glave, tako nekako kakor še dandanes karavane po azijskih in afrikanških samotah in puščavah. — Celó v mestih niso bili meščani več varni; zato so si zagrajali mesta z visocim in debelim ozidjem, kopali pod njim globoke jarke ter spuščali vodo vanje. V ozidji je bilo po več železnih in močno utrjenih vrat; na levo in desno od njih so stali visoki stolpi, iz katerih se je lahko metaló in streljalo pred vrata. (*Pod. 1. kaže mestna vrata bazilska.*) Dostikrat pa še celo take močne utrditve niso zadostovale. Zato so skleпали meščani **mestne zaveze**, se skupno branili viteške sodrge ter jo trebili s trgovskih potoy. Za trgovstvo celo potrebne so bile take zveze na morji. Najimennitnejša je bila **Hanza**, velika zveza severonemških primorskih mest. O najboljših svojih časih je štela 85 mest ter je bila tako močna, da ji o priliki tudi danski kralj ni bil kos.

Jedini, ki si ni mogel pomagati nikakor, je bil kmet. Če se grajščak ni mogel znositi nad grajščakom in mu v trdnem gradu ne priti do živega, pöteptal je njegovim kmetom polje in jim požgal njih vasi. Seveda pa mu je v

Podoba 1.

drugi priliki vrnil oni ravno tako. Pač so se tudi kmetje naveličali katerikrat svoje bede, uprli so se, ker pa orožja niso bili vajeni, podlegli so vselej; godilo se jim je zatem še slabeje, kakor poprej. Jedino tolažbo jim je dajala vera in nje nauk o krščanski ponižnosti in udanosti v božjo voljo.

Naposled pa je „pravica s pestjo“ začela presedati tudi mogočnikom samim. Zato so sklicali velik državni zbor ter iz-

volili za cesarja habsburškega grofa **Rudolfa I.** Vsa Nemčija je odmevala od veselja; jezo je kahal le jeden, Přemisl Otokar II., ki je prav za gotovo pričakoval, da knezi izvolijo njega. Ker ga pa niso, zato je bil razžaljen ter kar nikakor ni maral pripoznati Rudolfa I. za cesarja. A ta je šel nanj ter ga l. 1278. zmagal na *Moravskem polji*. Otokarja so mrtvega odnesli z bojišča. Njegovemu sinu je Rudolf pustil pač češke dežele, vzel pa mu je vse druge ter l. 1282. dal Gorenjo in Dolenjo Avstrijo, Štajersko in Kranjsko svojim sinovoma, Koroško pa 4 leta nato tirolskemu grofu Majnhardu, ki mu je v boji z Otokarjem pomagal največ. Ker mu Rudolf ni mogel takoj

povrniti vseh stroškov, zastavil mu je Koroško, dokler teh stroškov ne poplača Rudolf sam ali pa kdo njegovih naslednikov.

15. Albreht I. Viljem Tel.

Rudolf I. je slavno vladal od l. 1273 do 1291. Po njegovi smrti nemški knezi niso izvolili njegovega sina Albrehta, če tudi se je poganjal za to, ampak grofa **Adolfa Nasavskega**. Vzrok temu je bilo to, da so se velikaši zmotili v Rudolfu I. Ker od doma ni imel mnogo posestva, pričakovali so, da se bodo smeli nositi, kakor se bo njim zdelo. Toda Rudolf I. ni poznal nobenega razločka; cesarski oblasti so se morali uklanjati mali in veliki. Ker so tudi od Albrehta pričakovali kaj tacega, izvolili so rajši Adolfa Nasavskega.

A naveličali so se ga kmalu ter naposled cesarsko krono vendar le naklonili **Albrehtu I.** leta **1298**. Adolf se je temu upiral; toda vojska, ki jo je pričel zavoljo tega z Albrehtom, se je iztekla zanj nesrečno. Pal je v boji.

O Albrehtovem času so se jeli Švicarji prvokrat sovražno gibati proti habsburški rodovini, ki je imela tudi v Švici več grajščin in posestev, zraven njih je bilo mnogo švicarskih kmetских občin še popolnoma samostalnih. Imele niso nad seboj nobenega drugega gospoda, kakor cesarja. Kadar se je šlo za kako posebno imenitno stvar, pošiljali so jim cesarji svoje uradnike in namestnike v deželo. Ti so imeli tudi nalogo, braniti jih pred zatiranjem mogočne gospode. Pripovedka pripoveduje nastopno: Namestnika, ki ju je poslal cesar Albreht I. k njim, sta jih pritiskala na vso moč. Posebno oblastno se je vedel jeden od njiju, neki *Gessler*. Odiral in pritiskal jih je z velikimi davki in hudimi tlakami, zapiral jih v temne ječe ter jih za najmanjše pregreške hudo kaznoval. Delal jim je tudi sicer krivico. Da bi jih še celo ponižal, dal je postaviti visok drog ter natakniti nanj klobuk habsburških grofov. Temu se je moral vsak mimogredoči odkriti.

S tem se je švicarskim kmetom celó zameril. Zato so sklenile občine *Schwitz*, *Uri* in *Unterwalden* skrivno

zvezo, ki je imela namen, upirati se tacemu nasilstvu. V tej zvezi je bil tudi mladi in pogumni *Viljem Tel*, mej Švicarji znan za izvrstnega lovca in strelca. Ko je šel necega dne mimo Gesslerjevega klobuka, se mu ni odkril. Gessler ga je poklical na odgovor. Tel se je izgovarjal, da tega ni storil nalašč, ampak iz pozabljivosti. Prosil je, naj se mu prizanese ter je obljubil, da tega ne bo več storil. A Gessler si je hotel ohladiti svojo jezo nad njim. Dejal mu je: „Čul sem, da si dober strelec, videl pa bi sam rad tvojo spretnost. Zato boš odstrelil jabolko z glave svojega fantiča. Toda meri dobro. Ako ne pogodiš jabolka, zapadeš smrti!“

Tel se vstraši ter prosi Gesslerja za božjo voljo, naj ne zahteva kaj tako nečloveškega. Rajši umrje, kakor bi streljal proti svojemu otroku. A Gessler se ni dal preprostiti. Ko Tel vidi, da mu ne preostaja nič drugega, dene svojemu fantiču sam jabelko na glavo, nameri vpričo velike množice svojih trepetajočih rojakov z lokom ter sproži. Pušica srči z njega, in jabelko se strkolá skozi sredo prestreljeno z nedolžne glavice na tla. Gessler pohvali Tela, praša ga pa, čemu je imel pripravljeni dve pušici? Tel se je izgovarjal, da je lovska navada taka, česar mu pa Gessler ni verjel, ampak silil vanj, naj pové resnico. Nič mu ne bo storil žalega. — „Bodi torej!“ pravi Tel, „druga pušica je bila pripravljena za Vas, ko bi prva ne bila prav ustrelila; druga bi bila gotovo dobro pogodila.“

Ko je Gessler to čul, je dal Tela povezati, vreči ga v čoln ter prepeljati preko jezera; odmenil mu je ječo do smrti. V čoln je sédel tudi on sam. Pripeljali so se bili že do srede jezera, kar nastane tako grozen vihar, da se je čoln topil. Gesslerjevi čolnarji so bili v največjem strahu; dejali so, da jih more rešiti le Telova krepka in vajena roka. Ker ni bilo druge pomoči, dal je Gessler Tela razvezati in mu izročiti vesla. Tel privede čoln srečno do brega; tu pa skoči kakor bi trenil, na suho, sune čoln (bil je sila močen mož) z nogo daleč nazaj v jezero ter zbeži v goré. Gessler je prebil še mnogo strahu, vendar naposled srečno ušel viharju.

Tel se je skrival po gorah, vedel pa je, da Gessler ne bo odjenjal prej, dokler ga ne dobi v pest. Zato je sklenil

spraviti si ga s poti. Prežal je nanj v neki skalnati soteski, o kateri je vedel, da Gessler večkrat prihaja skozi njo. Necega dne ga je vendar pričakal ter ga ustrelil. Glas o Gesslerjevi smrti se je ko blisk urno raznesel po vsi deželi ter sklical vse Švicarje na noge. V kratkem so pognali tudi družega namestnika in vse njegove briče in pisarje iz dežele.

Tako neki so se pričeli dolgotrajni boji švicarski s Habsburžani; Švicarji so pokončali mnogokrat viteške vojske ter si naposled privojskovali samostalnost svoje dežele.

16. Vojvoda Albreht II. Modri. († leta 1358.)

Tudi po smrti cesarja Albrehta I. se je več nemških knezov upiralo izvoliti kakega Habsburžana; zato so se pri volitvi glasovi razcepili, nekateri so izvolili pač habsburškega Friderika Lepega, drugi pak bavarskega vojvodo Ludovika. Vnela se je mej njima huda vojska, v kateri je Ludovik ujel Friderika in ga imel več let zaprtega, naposled pa se je vendar sprijaznil ž njim. Po Friderikovi smrti se je spravil s cesarjem tudi Friderikov brat in naslednik v Avstriji, **Albreht II. Modri** ter dal avstrijskim deželam mir, ki so ga bile tako zelo potrebne. On je pridobil tudi zopet zastavljeno Koroško, ko je leta 1335. umrl Henrik Koroški, zadnji moški naslednik iz Majnhardovega rodu. Tirole je Henrik zapustil svoji hčeri Margareti Širokoustni (Maultasch). Ko jih je hotel cesar Ludovik IV. vzeti, potegnili so se zvesti Tirolci za svojo kneginjo ter zapodili cesarjeve iz dežele.

Albreht II. je bil jeden najboljših in najbolj čislanih vladarjev tedanjega časa. Odkar se je pobotal s cesarjem, uživale so avstrijske dežele nekaljen mir. Albreht je opravljal svoje vladarske dolžnosti vestno, če tudi je bil hrom. Nekdo, nikoli se ni izvedelo kdo, mu je namreč nek pot zastrupil jed. Bratova sestra, ki je ž njim vred obedovala, je umrla za strupom, Albrehta pa so oteli. Vendar mu je strup škodil toliko, da mu roke in noge niso nikoli več služile. Zato so ga imenovali „**Hrome**ga“.

Kljub temu je prepotoval vse svoje dežele večkrat, sprejemal veljake in priprostake, poslušal njih prošnje in

pritožbe ter jim delal pravico. Zato so ga imenovali tudi „**Modrega**“ ter ga ljubili kakor svojega očeta. Prihajali so od blizo in daleč, samo za to, da so ga videli. Pripoveduje se: nek pot je prišla množica ljudi v Albrehtov grad s prošnjami in tožbami. Mej njo je ugledal Albreht tudi priprostega kmeta, ki ni obrnil oči od njega. Vojvoda je menil, da bi ta rad poprosil česa, pa se ne upa. Zato mu je zaklical tjà čez ljudi: „Oče, stopite le bliže, pa povejte, kaj bi radi!“ Kmetič na odgovor ne pripravljen, se je v prvem trenutku prestrašil, a se je kmalu osrčil ter je dejal: „Gospod, jaz ne želim družega, kakor Vas videti in vprašati, kako se Vam godi?“

16. Rudolf IV. (1358—1365.)

Ludovika IV. naslednik na cesarskem prestolu nemškem je bil Karol IV. Takrat je na Avstrijskem vladal njegov zet **Rudolf IV.**, bogato nadarjeni sin modrega Albrehta II. Ta je sklenil povzdigniti habsburško rodovino najmanj do tiste veljave, kakoršno so zadobili izborni knezi z zlatim pismom; če bi bila vseskozi njegova obveljala, ne ločil bi se bil dosti od cesarja. V ta namen je posnemal cesarja v marsikateri stvari. Po vzgledu sv. Vida cerkve v Pragi (*Pod 2. Cerkev sv. Vida od znotraj*) je pričel na Dunaji zidati v gotskem slogu veličastno cerkev sv. Štefana (*Pod. 3. Cerkev sv. Štefana*); po Karolovem vzgledu je ustanovil dunajsko vseučilišče ter napravil Dunaj za zbirališče in središče vednosti in umetnosti. Razven tega pak mu je bilo tudi blagostanje njegovih podložnikov kaj zelo na mari. Strašna kuga je leta 1349. razsajala po Dunaji tako hudo, da je bilo še deset let zatem veliko dunajskih hiš popolnoma praznih. Da bi se popravile opuščene in porušene hiše ter se zidale tudi nove, oprostil je Rudolf IV. vsako novo zidanje za tri leta vseh davkov, opuščene hiše pak je ukazal popraviti najpozneje tekom jednega leta, sicer se bodo gospodarjem vzele. Vabil je na Dunaj trgovce, rokodelce in delavce, ter jim obljubil, da jim spregleda davek za tri leta, če se naselijo. Prijatelja meščanov se je pokazal tudi na Kranjskem, ko je ustanovil Novo Mesto na Dolenjskem ter za ustanovljenje mesta potrebno zemljišče deloma primenjal, deloma pa kupil iz

svojega. Na Kranjskem si je pridobil toliko posestev, da se je že imenoval „vojvodo kranjskega“.

Sploh se je zelo prizadeval pomnožiti posestva habsburške rodovine ter sklenil v ta namen dedinske pogodbe

Podoba 2.

s cesarjem Karola IV., z ogrskim kraljem Ludovikom Vélikim pa s tedanjim goriškim grofom. Ko bi izmrla jedna teh rodovin, dedovala naj bi druga; in res so te njegove pogodbe

mного pripomogle, da se je Češko in Ogrsko združilo z Avstrijo.

Najiminitnejša pa je bila pridobitev *Tirol*. Tem je gospodovala takrat še Marjeta Širokoustna, katero je Rudolf pridobil za to, da mu je leta 1363. dala Tirole. — Dve leti nato je umrl na poti v Milan za mrzlico, še le 26 let star.

Podoba 3.

17. Cerkvni zbor v Kostnici.

Skozi trinajst stoletij so papeži nepretrgoma stolovali vedno le v Rimu. V početku XIV. stoletja pa se je prigodilo, da je pregovoril tedanji francoski kralj ravnokar

izvoljenega papeža Klemena V., da se je preselil iz Rima ter si izbral za svoje stolno mesto malo francosko mestoce Avignon (Avinjong). Tudi nasledniki njegovi so ostali celih 70 let tam. Katoliški cerkvi ni bilo to nikakor v prid, kajti papeži so se morali ravnati v vsem po volji francoskih kraljev; zato so dejali ti sedemdesetletni dobi: „*babilonska sušnost papešev*“. Cesar Karol IV. se je na vso moč prizadeval, da bi se preselili papeži zopet v Rim; to je zadnje leto svojega življenja tudi res dosegel. Francoskim kardinalom pak to ni bilo po godu. Izvolili so si svojega papeža; tako je imela cerkev dva, jednega v Rimu, drugega v Avinjonu. Zavaljo tega so nastale mej katoličani velike zmešnjave; nihče ni vedel, kateri je pravi in katerega je poslušati. Zato se je sešel leta 1409. cerkveni zbor, ki je odstavil oba papeža ter izvolil novega. A ker se ona dva nista hotela odpovedati svoji časti, imela je cerkev po tem takem tri papeže.

Ti nepriliki se je pridružila še neka druga celó neprijetna. Na Češkem je oznanjal takrat **Ivan Hus** novo krivo vero, ki se je mej Čehi razširjala kaj hitro. Pobožnega cesarja Sigismuda, sina cesarja Karola IV., so te zmešnjave hudo pekle. Da bi jim storil konec, pregovoril je papeža Ivana XXIII., da je sklical velik cerkveni zbor v nemško mesto *Kostnico*. Ta zbor je bil jeden največjastejših, kar jih je bilo. Sešla se je najimenitnejša duhovščina vsega krščanskega sveta: 3 patrijarhi, nad 80 kardinalov in nadškofov, več sto doktorjev sv. pisma, opatov, škofov in nad 5000 drugih duhovnikov. Od posvetne gospode se je udeležilo zbora okoli 70 vojvod in knezov, več kot 100 grofov, 1500 vitezov in nad 20.000 druge gospode, razven teh pa tudi vsakovrstnih ljudi od vseh strani sveta. Ves čas, kar je zbor trajal, je bilo neki v Kostnici vedno po 50.000 tujcev. Celo afrikanski in azijski vladarji, za katerih dežele so vedeli v Evropi komaj imena, so poslali poslance v Kostni.

Zbor se je pričel na Sveti dan l. 1414. Papež Ivan XXIII. sam je opravljal sv. mašo, pri kateri je cesar Sigismund s krono na glavi kot dijakon pel sv. evangelij. Cerkvenemu

zboru je bilo rešiti tri imenitne stvari: 1.) treba je bilo dati cerkvi samo jednega papeža, 2.) zatreti Husovo vero ter 3.) iztrebiti iz cerkve marsikatero razvado, ki se je bila tekom stoletij vrinila vánjo.

Najprej so cerkveni očetje rešili Husovo stvar. Ker Hus ni hotel svojih zmot preklicati, obsodili so ga in sežgali na grmadi. S tem pa njegove krive vere nikakor še niso zatrli, marveč je Husova smrt sprožila tiste nesrečne husitske vojske, ki so razsajale nad 15 let.

Nato se je lotil zbor papeške stvari. Ko je papež Ivan XXIII. čutil, da utegnejo odstaviti tudi njega, izginil je za hlapca preoblečen iz Kostnice. Pri tem mu je pomagal tirolski vojvoda Friderik IV. Cerkvenega zbora se je polastila zavoljo tega silna razburjenost. Cesar je Friderika preklical, to se pravi, vzel mu je vse dežele ter vsacemu prepovedal, vzeti ga pod streho, dati mu postelje in hrane ali ga podpirati kakor koli. Nahujskal je nádenj Švicarje, ki so od vseh strani pridrli v Tirole. Friderikovi sovražniki so mu privoščili to ponižanje prav iz srca ter ga posmehljivo imenovali „*Friedel mit der leeren Tasche*“.

Toda Tirolci so tudi to pot dokazali, da so vsak čas zvesti svojim gospodom in vladarjem, ter so s pridom odganjali sovražnike iz dežele. — Čez več se je cesar dal vendar le potolažiti, odpustil je Frideriku ter mu vrnil zopet njegove dežele in grajščine. Friderik je pregnal sovražnike skoraj iz vseh; marsikaterega posestva pa vendar ni mogel več privojskoyati, tako na pr. ne rodovinskega gradu Habsburg; vzeli so mu ga Švicarji, in Habsburžani ga tudi pozneje niso dobili nikoli več nazaj.

Vendar je Friderik z razumnim in varčnim gospodarstvom kupil pozneje še marsikateri kos nekdanjega svojega posestva nazaj ter si napolnil svoje blagajnice. „*Zlato strešico*“, ki jo je dal nàpraviti v Inomostu, kažejo Tirolci še danes kot posebno zgodovinsko znamenitost.

Tudi Ivana XXIII. je dohitela kazen; ujeli so ga, odstavili in izvolili namesto njega novega papeža, katerega je pripoznal ves svet za pravega.

Najtežavnejša je bila tretja stvar, kako namreč odpraviti obile razvade; ukvarjalo se je s tem več cerkvenih zborov zaporedoma skozi dolgo vrsto let, da so kaj dognali.

8. Cesarja Albreht II. (1437—1439) in Friderik IV. (1440—1493).

Cesar Sigismund je umrl l. 1437. Pred svojo smrtjo je Čehom in Ogram za naslednika priporočil svojega zeta, habsburškega vojvodo **Albrehta**. In res so ga ti izvolili. Tako so se prvič združile avstrijske, češke in ogrske dežele pod jednim vladarjem. Kmalu potem so naklonili nemški knezi Albrehtu še cesarsko krono. Od tega leta dalje so jo nosili Habsburžani nepretrgoma do konca nemškega cesarstva, do l. 1806. — Albreht (drugi nemški cesar tega imena), je vladal samo dve leti; umrl je l. 1439. za boleznijo, ki se ga je bila lotila v ravnokar pričeti turški vojski. Na cesarskem prestolu mu je sledil njegov sorodnik.

Friderik IV., Čehi in Ogrji pa so pripoznali Albrehtovega sina, **Ladislava** za kralja češkega in ogrskega, če prav so se oboji nekaj časa obotavljali. A Ladislav je umrl, ko ni še dobro spolnil 17 let; češke in ogrske dežele so bile za Habsburžane izgubljene sedaj zopet za mnogo let. Čehi so si izvolili češkega velikaša **Jurija Podjebradskega**, in ko je leta 1470. ta umrl, poljskega princa **Vladislava**, Ogrji pa znanega kralja **Matjaža**. Friderik IV. se je močno prizadeval rešiti Avstriji ti deželi, a vse mu je izpodletelo. Friderik IV. celo ni mogel svojih dežel dosti vstrajno braniti. Ko se je sporekel s kraljem Matjažem, je pridrl ta nádenj ter mu vzel vso Dolenjo Avstrijo. Dobil jo je nazaj še le po njegovi smrti leta 1490. Za kralja ga pa Ogrji tudi sedaj po Matjaževi smrti niso izvolili, ampak češkega kralja Vladislava. Za tedanje nemirne in težavne čase je bil Friderik IV. premalo jeklen in odločen; bil je krotkega srca in blaga duša ter bolj izobražen, kakor kateri drug knéz njegovih dni. Zaupal je premalo v samega sebe ter se ukvarjal preveč z malenkostnimi stvarmi. Rajši kakor z resnimi vladarskimi opravki se je pečal z vrtnarstvom, z

zasajanjem vinske trte in sadnega drevja pa z nabiranjem dragih kamenov in drugih takih dragotin, ki jih je vedel ceniti, kakor le kdo. Zavaljo svoje omahljivosti ni dognal skoraj nobene reči, naj se je lotil katere koli. Dogovarjal se je n. pr. z burgundskim vojvodo *Karolom Predrznim*, ker je z njegovo hčerjo menil omožiti svojega sina Maksimilijana. A zaradi njegove neodločnosti in nezaupnosti se je to dogovarjanje razbilo. Karol Predrznik je bil eden najbogatejših knezov tistega časa; velika in lepa francoska dežela Burgundija in vse dežele sedanjega belgijskega in še nizozemskega kraljestva so bile njegove; imel pa je samo jednega dediča, hčer Marijo, nevesto Maksimilijano. Za poroko je bilo že skoraj vse dogovorjeno; že so se sešli cesar, njegov sin in vojvoda Karol v Trevirji, samo jedna stvar je bila še na poti: častihlepni Karol Predrznik je zahteval od cesarja, da ga naredi poprej za kralja burgundskega. Zanašal se je prav za trdno, da bo cesar to storil; zato je prinesel seboj že vso kraljevo opravo in se je s trevirskim nadškofom natanko dogovoril, s kakšnimi slovesnostimi se bo vršilo kronanje. A z nezaupnim cesarjem se ni mogel sporazumeti; Karol je zahteval poprej kronanje, cesar pa poroko. Ker ni odjenjal ne jeden ne drugi, odšel je Friderik na tihem ter se pri Karolu še poslovil ni. Vender se je Maksimilijan poročil z Marijo, a še le po Karolovi smrti ter je svoji rodovini s tem pridobil celo vrsto najlepših in najbogatejših dežel.

Nemški knezi se za Friderika IV. niti zmenili niso, bili so le na videz njegovi podložniki. Zato pa se je Friderik IV. tudi samo iz početka ukvarjal nekaj z Nemčijo, pozneje pa kar nič.

Tisti čas je segala turška sila vedno predrzneje okoli sebe. Razrušila je že malo da ne vse države balkanske: Srbijo leta 1389. na Kosovem polji, malo let zatem Bulgarijo ter je vzela leta 1453. kristjanom Carigrad. Friderik se niti ganil ni, da bi zabranil to. Za Hrvate, Štajerce, Kranjce in Primorce so se pričeli žalostni časi, katere pomnijo še danes. Skoraj ni minilo leto, da bi ne bilo Turka v deželo, dostikrat pa je prilomastil po trikrat ali štirikrat na leto.

Cesar Friderik IV. je bil preslab, da bi ga odganjal. Saj še svojih neugodnih velikašev ni mogel krotiti. Zapodili so ga dvakrat z Dunaja ter ga oblegali trikrat prav hudo. Vse trikrati so ga rešili iz velikih nevarnosti po največ zvesti njegovi Kranjci in Štajerci.

19. Kako so Kranjci in Štajerci rešili cesarja Friderika IV.

Najmogočnejši knezi v tedanjih avstrijskih deželah so bili *celjski grofje*, ki so imeli po Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Avstrijskem, Ogrskem in Hrvaškem nad 70 velikih graščin; od teh je samo celjska, največja med njimi, merila toliko, kolikor petina sedanje Kranjske. Celjski grof Herman II. je bil tak mogočnik, da je snubil njegovo hčer cesar Sigismund. Ta je povzdignil tudi jedno leto pred svojo smrtjo grofa Hermana v kneževski stan. Za Habsburžane je bila to velika škoda; izgubili so namreč vso oblast do celjskih grofov, katerim je bilo pripoznavati odslej nad seboj samo cesarja. Zavaljo tega so se vedli Celjski proti Habsburžanom kaj oblastno.

Hudi boji so bili posledica tega.

Tudi cesar Friderik IV. je skusil to. Tedanji celjski grof *Urh*, sin Hermanov, je vedno držal s sovražniki njegovimi. Nek pot ga je prestregel ž njimi v Dunajskem Novem mestu. Cesar je imel le malo oboroženih ljudi pri sebi; ko so se le-ti pod mestnim ozidjem udarili z Urhom in njegovimi tovariši, so se morali cesarski v največji hitrici umakniti v mesto, in skoraj skoraj bi bili sovražniki prilomastili ž njimi vred vánje. A mej mestnimi vrati se jim je postavil nasproti nenavadno močni Vipavec **Andrej Baumkircher**; odbijal je samo z nekaterimi svojih ljudi sovražnike toliko časa, da so se preplašeni cesarski vojniki zopet osrčili, se zbrali ter srečno zaprli mestna vrata. Urh pa tudi pozneje ni odjenjal, ampak pritiskal je z vedno novimi četami na cesarja; zato se je moral ta naposled pogoditi ž njim ter storiti, kar je zahteval. — Ne dolgo potem pak je tudi Urha dohitela usoda. Velika sreča ga je storila še bolj oholega, kakor je

bil že sicer. V Avstriji in na Ogrskem je dosegel Urh vse najvišje časti. Še več! Veljala je sploh le njegova beseda. Zavoljo tega je bil Ogrom, posebno pa slavohlepnemu velikašu **Ladislavu Hunijadiju** hud trn v peti. Ob priliki ga je Hunijadi zvalil v Beli grad ter ga tam umoril. *Z Urhom je izmrla l. 1456. sloveča in mogočna rodovina celjskih grofov.* Njih dežele so pripadle cesarju Frideriku; a poželeli so jih tudi drugi. Nek bogat češki plemenitaš **Vitovec** je udaril v Celji tako nenadoma na cesarja, da se je ta komaj rešil iz mesta na grad. Da mu niso prišli Kranjci na pomoč, godila bi se mu bila slaba.

V tretjič so naši predniki cesarja Friderika IV. rešili na Dunaji, ko se je sporekel ž njim njegov brat Albreht VI. Z Albrehtom so potegnili tudi Dunajčanje ter oblegali cesarja v njegovem cesarskem gradu samem. Streljali so z debelim po več kot cent težkim kamenjem, s katerim so nabijali kanone, iz pušek pa se je usipal kar dež krogelj na grad. Cesar je imel za obrambo le kacic 500 mož, a se je vender branil junaško. Pravijo, da je sam pomagal potiskati kanone v visoke grajske stolpe. Celo cesarica in nje dvorske gospe so prinašale brambovcem kamenje h kanonom. Tako vstrajnega se ni pokazal Friderik IV. še nikoli. — Oblegali so ga že par tednov. Ko pak so videli, da se jim ne uda, poklicali so naposled Albrehta samega na Dunaj. Albreht je pozval cesarja, naj se mu uda, toda ta mu je odgovoril: „Rajši vidim, da mi bo ta grad moj grob, kakor da to storim!“

Naposled pa je cesarskim jel pohajati tudi živež; po pet ali šest mož je dobivalo na dan hrane, še za jednega premalo. Celo cesar in cesarica nista imela kaj uživati. Pripovedovali so, da je necega dne prosil triletni Maksimilijan (poznejši cesar), naj mu dajo vsaj pečenega tiča, če že družega ni. S solzami v očeh je cesarica odgovorila: „Prosi Boga, ljubo dete, da bi imeli kruha zadosti!“

Sila je bila že najhujša, kar prineseta dva poslanca v grad veselo vest, da se bliža rešitev. Že prej omenjeni Andrej Baumkircher je zbral namreč nekaj tisoč Štajercev, Koroščev in Kranjcev ter prihitel na pomoč. Dunajčanje so odjenjali

od obleganja in cesar se je pogodil s svojim bratom. Za to srečno rešitev se je kazal Friderik IV. ob vsaki priliki hvaležnega ter storil posebno Kranjcem veliko dobrega. Najimenitnejša teh dobrot je *ustanovitev ljubljanske škofije* l. 1463. Umrl je l. 1493., torej je še čul, da je Kolumb našel Ameriko.

20. Orožje v srednjem veku.

Vojske zadnjih treh stoletij srednjega veka so se sestavljale malo da ne samo iz vitezov. Le tist je bil za rabo, ki se je v orožji vadil že od mladih nog. To pak so mogli storiti le velikaši, ki jih niso trle skrbi za vsakdanji kruh. Vrhu tega je bilo orožje tudi neprimerno drago. Marsikaterega viteza oprava je veljala več, kakor je bila najlepša kmetija vredna. Zato so hodili v vojsko le imenitniki, ki so kajpada pri kraljih in cesarjih veljali zato tudi največ.

A to veljavo jim je izpodkopal s m o d n i k. Pripoveduje se rado, da ga je sredi XIV. stoletja izumel nek nemški menih *Bertold Schwarz*. Pripravljal je necega dne zdravila ter tolkel in mešal žveplo, oglje in solitar. Po naključbi pa je padla v to zmes iskra ter jo vnela. Najedenkrat odleti kamen s silnim pokom proti stropu. Schwarz je poskusil stvar še jedenkrat in zopet jedenkrat ter videl, da se pok in odletavanje kamna ponavlja vedno jednako. Tako je izumel smodnik.

Najbrž pa je ta bosa in veliko verjetneje, da so ga Arabci prinesli s Kitajskega, kjer so ga Kitajci poznali in rabili takrat že več sto let.

Iz početka so razstreljevali ž njim le skale, kmalu pa tudi trdna mesta in gradove tolovajskih vitezov. Rabili so pri tem silno neukretne in težke kanone, ki jih kar z mesta ni bilo premakniti. Pritrjeni še niso bili na lafete, ampak so jih vojaki vozili na posebnih vozeh s seboj. Minilo je pol ure in več, predno so kanon jedenkrat nabili in sprožili. Vrhu tega se je še težko merilo ž njimi. Zato so napravljali iz početka le malo škode. Tudi so streljali z velikimi kamenitimi kroglijami in šele pozneje z železnimi. Prve kanone so ulili Norimberčani že sredi XIV. stoletja. Na Avstrijskem so prvokrat streljali ž njimi proti koncu XIV. stoletja.

V husitskih vojskah pa so streljali tudi že s puškami; bile so pa še ravno tako okorne in težke, kakor kanoni. Mož puške ni mogel držati na rokah, ampak jo je moral podstavljati z dolgimi vilicami. Petelina puške takrat tudi še niso imele, užigali so jih s tlečo gobo ali pa z vrvico. Petelina s kresilnim kamnom so izumili še le nekoliko pozneje Francozi. Da se je puška ob priliki tudi lahko rabila kot sulica, natikali so nanjo ostre bajonete, imenovane po francoskem mestu Bayonne (Bajón), kjer so jih najbrže izumeli. Sploh so se pri izumevanji strelnega orožja najbolj skazovali Francozi in Italijani; besede »kanon«, »soldat«, »bajonet«, »pištola«, »bomba«, »karteča«, »granata« so francoske in italijanske; najbrže so izumeli na Francoskem in Italijanskem tudi te stvari, za katere se rabijo te besede.

Ti izumi so izpodkopali plemstvu njegovo dotedanjo veljavo popolnoma. Odslej ni odločevala v boji več jedino le srčnost in pa spretnost v orožji; puško sprožiti se je naučil kmalu kateri. Največji strahopetnež je iz daljave in iz kakega zatišja lahko podrl najbolj slavljenega junaka na tla. S takim orožjem se vitezom ni zdelo častno vojskovati se; devali so polagoma meče iz rok ter prepuščali vojskovanje navadnim ljudem, ki so hodili odslej v vojsko za denar in ne več zavoljo časti in slave. Rekali so jim „**Landsknechte**“. Bili so to ubožni meščani, rokodelci, kmetje in dninarji; služili so v vojskah peš. Tako so izpodrinili pešci prejšnje konjeniške vojske. — Polagoma pa so se seveda tudi plemenitniki privadili teh izprememb. Ker so bili vendar le bolj olikani, kakor navadni ljudje, opravljali so tudi v novi vojski višje častniške službe.

21. Meščansko življenje v srednjem veku.

Srednjeveška mesta so se zdela, od zunaj pogledana, kakor od glave do petá oborožen vojak tedanjega časa. Zagrajena so bila z debelim visokim ozidjem, čez katero so štrleli trdni stolpi, okrogli ali pa štirivoglati; nekatera velika mesta so jih štela do sto. Z njih se je streljalo na sovražnika, če je oklenil mesto in izpodkopaval ozidje. Ozidje se

je dvigalo iz globocega jarka, v katerem se je pretakala voda, največkrat lena in smrdljiva. Čez jarek so držali mostovi do železnih vrat, napravljenih v mestno ozidje. Ti mostovi so se dali kvišku dvigniti in pred vrata po konci postaviti.

Vse te naprave, posebno pa mestno ozidje, so stale meščane mnogo denarja. Zato so po mestih skoparili s prostorom na vso moč; zato so bile tudi ulice tesne, ozke, temne in vse vegaste, bile so brez tlaka, grudaste in nečedne, polne nesnage in globokega blata. Ob slabem vremenu so natikali meščani lesene opanke na noge, da so mogli iz hiš; mestni očetje so pusčali te opanke pred vrati svetovalnice in lahko se je zunaj štelo, koliko jih je pri posvetovanji. Nečedno je bilo tudi po dvoriščih celo najboljših hiš, ker je redil skoraj vsak meščan kaj živine; ta se je gibala po ulicah skoraj tako prosto kakor meščani sami.

Izprva so bile hiše majhne in lesene, strehe slamnate ali pa s škodlicami pokrite. Priprosta je bila tudi hišna oprava, mize in klopi. Poda po tleh ni bilo videti celo po hišah velike gospode ne, ampak le gola tla. Če niso hoteli sedeti v temi, so morala biti lesena okna vedno odprta, kajti steklo so začeli devati v okna še le proti koncu XIV. stoletja, a bilo je še dolgo časa tako drago, da si steklenih oken ni mogel umisliti vsak. Da po zimi niso prezebali, nastiljali so slamo po tleh, ker tudi peči še niso imeli; grelji so se kakor se grejejo naši Kraševci še dandanes pri ognjišči, na katerem je po zimi gorelo ves dan. Dim se je valil iz sobe, kjer se je mogel. Tudi živelo se izprva ni dobro, jedi so bile priproste in slabo pripravljene; ubožni meščani so kuhali v nedeljo za ves naslednji teden. Mesa ni bilo vsak dan videti na mizah meščanov, celo pa ne rib ali divjačine to so bila jedila le za veliko gospodo.

Ko pak so meščani obogateli in se seznanili z Italijo in njenimi lepotami, se je njih življenje spremenilo prav v živo. Zidali so visoke, palačam podobne hiše iz opeke in kamenja v več nadstropij, ki so bila tudi sedaj še dostikrat lesena, vendar pa lepo izrezlana in še sicer okrašena.

Najlepše, največje poslopje je bila razven veličastnih cerkvá mestna hiša. Ta se je ločila od drugih po visokem stolpu. Stala je na velikem trgu, jedinem prostornem kraju v mestu. Veliki trg je bil najimenitnejši del mesta in središče vsega mestnega življenja. Tu so imeli najbogatejši meščani svoje prodajalnice in hiše, olepšane z malimi stolpci in pomoli.

Tudi hišna oprava je postala proti koncu srednjega veka lepša in obilnejša. Mize, klopi, stoli in postelje so lepo izrezljavali; na klopi in stole so pokladali mehke blazine ali jih pa tudi s svitlimi žebličji pritrjevali nánje. Pri obedih je bilo videti na mizah vedno več posode, pri bogatinih tudi že krožnike in steklenice, vilice je pa rabil tudi tedaj šele malokdo.

Posebno se je spremenila noša. Oblačiti so se jeli kar najsmesneje, moški so bili celo še gizdavejši, kakor ženske. Čim tesnejša je bila obleka, tem ljubša; široke so nosili le rokave, ki so segali do tal in bili tako dolgi, da jih je bilo treba zavihati daleč nazaj, če se je hotela videti roka. Gizdalini so nosili vsako stran obleke drugače barvano, in dolge pa ozke, čolničkom s prikriavljenimi rilci podobne čevlje. Ravno tako nenavadna so bila pokrivala, bodisi moška, bodisi ženska. Seveda so posnemali bogatine tudi priprosti ljudje. Postalo je v nošah vse tako vrtoglavo, da so morale poseči vmes gosposke ter s posebnimi ukazi določiti, kaj sme kdo nositi in česa ne. Pomagali pa ti ukazi niso dosti ali nič, dokler ni smešnost jenjala sama po sebi.

Opravki, s katerimi so si služili srednjeveški meščani svoj kruh, so bili: trgovina, obrt in rokodelstvo.

Najbogatejši mej njimi, veliki trgovci, so se imeli za kaj boljšega ter bili nekaki plemenitaši mej drugimi. Imenovali so se patricije ter so odrivali iz svoje družbe manjše trgovce, obrtnike in rokodelce. Ravno tako pa so se tudi ti tesno sklepali v posamezne družbe, ki so jim dejali zadruga ali cehi (Innungen, Zünfte). Vsak trgovec, vsak obrtnik, vsak rokodelcec je moral biti vpisan v svojo zadrugo, sicer ni smel prevzeti nobenega dela, in če je bil pomočnik, ga noben mojster ni sprejel v službo. Vsi

zadružniki so živeli po natančno določenih pravilih. Kdor tega ni hotel, so ga bacnili iz zadruge ter mu s tem vzeli ves zaslužek.

Tesno pa so se združevale zadruge tudi ob vojskinih časih, kajti svoje mesto so morali braniti meščani sami in s svojimi stroški. Zadruge so hodile v boj vsaka za svojo zastavo. Da pa so znali meščani ob takih nevarnostih orožje prav v roke prijemati, urili so se ob nedeljah v streljanji, zato je bilo proti koncu srednjega veka že malckatero mesto brez strelišča.

Zgodovinske povesti novega veka.

1. Ferdinand Kortez.

Po Kolumbovi smrti so odkrili Španci v Ameriki veliko lepih in rodovitnih dežel. A njim ni bilo do rodovitnosti, ampak do zlatá. Po tem je vse hlepelo in koprnelo. Slišali pa so, da je Meksika taka dežela, v kateri se zlato pobira le kar po tleh. A bila je velika in gosto naseljena, živelo je po nji milijone ljudi, ki so bili tako omikani, da so bili v marsičem celo Špancem kos. Pečali so se pridno s poljedelstvom, bili so spretni tkalci in usnarji, topili so zlato in srebro, narejali iz bombaževine papir ter risali nánj. Imeli so pošto in velike pa lepe ceste. Solncu v čast so zidali velikanska, piramidam podobna svetišča ter jih lepšali z zlatom, srebrom in drugim lepotičjem. — Pri vsem tem pa je bila njih vera vendar kaj surova; leto za letom so svojim malikom v dar poklali na tisoče ljudi.

Taki so bili Meksikanci, nad katere je šel predrzen španski plemenitaš Ferdinand Kortez s kacimi 600 ljudmi; ta pest ljudi pa nekaj konj in topov je imela užugati Meksiko. Tu je bilo treba junaškega poguma; a tega so Španci imeli če le kdaj kaka predrzna četa. Ko so stopili na meksikansko obrežje, je dal Kortez požgati vse ladje. Nazaj ni mogel nihče več; ali zmagaj, ali pa umri! Kako so Meksikanci strmeli! Tacih ljudi, ali pa celo še tacih živali, kakršni so bili konji, še niso videli nikoli; kako so strmeli, ko

sta se napravila iz jedne živali dva živa kosa, če je jezdec skočil s konja! Ko pa so se jeli še bliskati in grmeti topovi, je bila zanje dognana stvar, da so Španci bogovi, Korteza pa pravi sin Solnca.

Nezadrževan je drl Korteza proti glavnemu mestu, kjer je kraljeval Montezuma. Ta se tujcev ni veselil; pričakoval ni nič dobrega. Poslal je do Korteza poslanca z obilimi zlatimi in srebrnimi stvarmi ter ga pozval, naj se vrne. Bogati darovi so pak Špance podkurili le še bolj. Niso se ustavili, dokler niso prišli do glavnega mesta, kjer je dal Korteza ob ugodni priliki zgrabiti Montezuma ter ga je imel ujetega. Zdaj so tudi drugi Meksikanci spoznali, po kaj so prišli Španci. Izneverili so se kralju, češ, da vleče s tujci, ter so jih z vso silo zgrabili. Ta boj je bil jeden najznamenitejših v zgodovini človeškega rodu. Par sto ljudi je stalo sredi velicega tujega mesta nasproti sto in sto tisoč dobro oboroženim sovražnikom. V velikanski borbi je poginil Montezuma. Španci so se bili z Meksikanci kakor levi, toda morali so se umakniti. Vendar so se v kratkem oddahnili, udarili so iz nova nad mesto, ga vzeli, za njim pa vso prebogato deželo. Dobili so zlata, kakor listja. — A tudi Korteza je skusil, da nehvaležnost je plača sveta. Njegovi zavistniki so ga španskemu kralju črnili tako dolgo, da so mu naposled izpodkopali njegovo zaupanje. Užaljen se je Korteza umaknil na svojo samotno grajščino, kjer je umrl preziran in od nikogar čislán.

2. Maksimilijan I. (1493—1519.)

Prvi cesar novega veka je bil **Maksimilijan I.** Vladati je začel l. 1493. Svojemu očetu cesarju Frideriku IV. je bil v tem podoben, da so tudi njega veselile vednosti in umetnosti, v katerih se ni mogel meriti ž njim noben knez tedanjih časov; sicer pa je bil ves drugačen kakor Friderik IV.: podjeten, odločen in nagel v vseh stvareh. Storil je za nemško državo marsikaj dobrega. Že to je bilo veliko vredno, da je storil konec „pravici s pestjo“. Razklcal je precej drugo leto svojega vladanja „večni mir“, to se pravi,

prepovedal je vsakomur, delati si pravico samemu. Kdor bi se proti temu pregrešil, zažugal mu je najhujše kazni na blagu in časti. Pravico delati sme le gosposka; pri ti se pritoži, kdor meni, da se mu godi krivica. V ta namen je ustanovil posebno državno sodišče „Reichskammergericht“ zvano.

Veliko hvalo si je zaslužil, ker je na Nemškem uvedel pošte. Nekaj poštam podobnega so imeli v Evropi samostani, mesta in večje trgovske družbe že v XIII. in XIV. stoletji. Imeli so najete tekune, ki so prenašali pisma sem ter tja. Nekaj prav posebnega so bile mesarske pošte. Mesarji so prihajali namreč pri nakupovanji živine daleč po svetu, imeli so svoje konje in vozove. Ljudje so jim dajali na pot s seboj pisma, da so jih proti majhnemu plačilu oddajali, komur so bila namenjena. Izprva so mesarji storili to drage volje, sčasoma pa so jih po nekaterih mestih silili k temu z zakoni. Pa tudi drugi ljudje so jemali pisma s seboj; noben romar ni šel na kako dolgo pot, noben menih ni potoval od samostana do samostana brez pisem in važnih sporočil; oddajali so jih celo beračem.

Kaj pak da so bile te naprave kaj pomankljive, skoraj jih ni imenovati „pošte“. Pošto je osnoval še le cesar Maksimilijan I. Po Tirolskem in Štajerskem je prevažal pisma že prej delj časa nek Italijan, Franc pl. Turn-Taksis. S tem se je Maksimilijan dogovoril, da je raztegnil prevažanje pisem tudi v Burgundijo. Zato pa mu je cesar dal pravico, da razven njegove rodovine ne bo smel po vsem Nemškem imeti nihče drug pošte. Turn-Taksisova rodovina je sčasoma obogatela s pošto neizmerno.

Maksimilijan bi bil storil rad še sicer mnogo koristnega za Nemčijo, toda knezi ga pri tem niso hoteli podpirati, delali so mu celo zapreke. Zato je pustil sčasoma Nemčijo popolnoma v nemar ter se menil le za avstrijske dežele.

O Avstriji je bil Friderik IV. prepričan, da bo kdaj še prva država na svetu. Tako je mislil tudi Maksimilijan. Mej nemškimi knezi je bil Maksimilijan pač že takrat najbogatejši. Po svojem očetu je podedoval Gorenjo in Dolenjo Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko, po zadnjem goriškem grofu Primorje, po svojem stricu Sigismundu

Tirole, z Marijo Burgundsko pa je priženil bogate burgundske dežele. Želel pa je pridobiti svoji rodovini še več posestev. Zato je oženil svojega sina **Filipa Lepega** s špansko dedičino ter pridobil tako Habsburžanom Španijo in ravnokar odkrite, skoraj nepremerne dežele ameriksanske. Filipov drugi sin, **Ferdinand**, se je poročil z ogrsko kraljčino ter je po nepričakovani smrti njenega brata podedoval ogrske in češke dežele. Zato so tedanjiki po vsi pravici blagovali Avstrijo ter rekli:

»Drugi vojskujte se le, ti, Avstrija srečna, se ženi!«

Z vojskovanjem pa Maksimilijan ni imel sreče. Zavoljo burgundskih in nekaterih italijanskih dežel se je zamotal v vojsko s Francozi, Španci in Benečani. Ker pa ni imel denarja, ki je za vojsko prva in najpotrebnejša stvar, preganjala ga je vedno nesreča; celo Benečanov se ni mogel ubraniti. Pridrli so na Primorsko in Kranjsko (celo do Postojine) ter tod hudo gospodarili.

Tudi na Turško vojsko je mislil ves čas svojega življenja ter je na svoje stare dni sklical v Avgsburg velik državni zbor. Papež mu je bil poslal že blagoslovljeno orožje, toda nemški knezi niso hoteli za nameravano vojsko nič šteti. Dejali so mu, da Turki napadajo le njegove avstrijske dežele; te pa naj brani sam, kakor bodo oni branili svoje, če bodo privreli Turki nánje.

To je bil zadnji zbor, ki ga je sklical Maksimilijan. Vršil se je ravno tisto leto, v katerem se je Luter prvokrat oglasil s svojimi krivimi nauki. Dve leti nato je Maksimilijan umrl. Naslednik na cesarskem prestolu nemškem mu je bil njegov vnuk Karol V.

3. Razširjanje nove vere po habsburških deželah.

Ko so se jeli zadnji dve leti Maksimilijanovega vladanja pričkatati o Lutrovih naukih, se to pričkanje Maksimilijanu ni zdelo nevarno. Kaj tacega ni bilo tiste čase nič nenavadnega; zato je Maksimilijan menil, da bo to pričkanje jenjalo samo po sebi, kakor je jenjalo marsikatero drugo. Toda

ob njegovi smrti (l. 1519.) je vlekla že večina Nemcev z Lutrom. Razširjanju protestantovske vere je bilo dalje zelo v prid, da ste minili skoraj dve leti, predno je prišel novi cesar **Karol V.**, Maksimilijanov vnuk, s Španskega na Nemško. Karol V. si je štel za svojo prvo in najsvetejšo dolžnost, zatreti novo vero. A ni se mu posrečilo. Največ so bile tega krive vojske s Francozi in Turki. Ko je videl, da je ves njegov trud zastonj, odpovedal se je leta 1556. cesarski časti ter jo prepustil svojemu bratu Ferdinandu I., kateremu je bil odstopil avstrijske dežele že prej, kmalu po svojem kronanji. „Svojemu sinu Filipu II. pa je dal španske, burgundske in ameriške dežele. Tako je nastala španska vrsta Habsburžanov.

Ferdinand I. 1556—1564. Tudi Ferdinand I. ni mogel zabraniti, da bi se ne bila po avstrijskih deželah širila Lutrova vera, že zato ne, ker je bil mil vladar ter je poskusil vse drugo poprej, kakor silo; drugič pak mu tudi Turki niso nikoli dali miru. Ravno ob njegovem času so začeli celo hudo pritiskati na Ogrsko, Hrvaško in na slovenske dežele. — Lutrovo vero so skoraj povsod sprejeli najpoprej gospoda in meščani, za njimi pa tudi kmetje, po nekaterih deželah pa kmetje še celó najpoprej, na pr. v Tiolah. Mej Slovenci se je najhitreje širila po Kranjskem, kjer jo je prvi oznanjal Primož Trubar. Pač ga je Ferdinand pregnal trikrat iz dežele, nove vere pa s tem ni zatrl. Tudi ostri njegovi drugi ukazi niso izdali dosti. Najbolji pomočniki so bili cesarju jezuiti, nov meniški red, ki ga je bil nalašč v ta namen osnoval španski plemenitnik Ignacij Lojolanski. Prve jezuite je poklical Ferdinand I. na Dunaj.

Maksimilijan II. 1564—1576. Ferdinand je umrl l. 1564. Zapustil je tri sinove. Najstarejši, *Maksimilijan*, je dobil cesarsko krono, Gorenjo in Dolenjo Avstrijo, Češko in Ogrsko. Le-ta je bil protestantovski veri zeló naklonjen ter je delal zavoljo tega svojemu očetu velike skrbi. Toliko da se nista popolnoma razprla. Protestantje so komaj čakali, da prevzame vladarstvo; bili so uverjeni, da očitno prestopi k njih veri. Tega sicer ni storil, celo jezuitov ni pregnal, kakor so želeli, a zatiral pa protestantov tudi ni, stregel jim je še celo v

roke. Zato se je po njegovih deželah ukoreninila Lutrova vera prav do dobra.

Drugi sin cesarja Ferdinanda I. je bil nadvojvoda *Ferdinand*, v verskih stvareh ves drugačen, kakor njegov brat Maksimilijan. Dobil je Tirole. Nova vera se je bila razširila tudi semkaj, a s pripomočjo jezuitov jo je Ferdinand iztrebil popolnoma.

Tudi tretji sin, nadvojvoda *Karol Štajerski*, ki je dobil Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorje, je bil katoliškega prepričanja. Pokazal je to precej s tem, da je pregnal Trubarja na Nemško, odkoder se ta ni več vrnil, ampak čez 21 let umrl tam. Tudi Karol bi bil po svojih deželah zatrl rad luterane, pa so mu branili to neprestani napadi turški. Zato protestantov ni smel prehudo pritiskati; vendar je izdal mnogo ostrih ukazov proti njim ter poklical jezuite v Gradec. Umrl je leta 1590.

Njegov mladi sin, poznejši cesar *Ferdinand II.* pa se je z vso odločnostjo obrnil proti krivovercem. Poklical je jezuite tudi na Kranjsko, v Ljubljano, jim oddal šole ter protestantom ukazal, ali sprejeti zopet katoliško vero ali pa iti iz dežele. Najbolj mu je pomagal pri tem ljubljanski škof Tomaž Kren.

4. Turške vojske ali junaška doba avstrijska 1526—1699.

1. Bitva pri Mohači in nje nasledki.

Turške vojske so se pričele skoraj tist čas, kakor krivoverske homatije.

Jedno leto po Maksimilijanovi smrti so dobili tudi Turki novega vladarja, silovitega sultana *Solimana*, Leta 1526. je udaril z vso silo na Ogrsko ter pri Mohači pobil krščansko vojsko do dobra. Na bojišči je obležal cvet ogrskega plemstva in ž njim vred tudi mladi ogrski in češki kralj *Ludovik II.* Zapustil ni nobenega sina. Jediní dedič njegov je bila njegova sestra Ana. Ta je bila soproga družega Maksimilijanovega

vnuka, **Ferdinanda I.** Ogrom je bilo voliti novega kralja. Za prestol se je potegoval seveda Ferdinand I., ki je imel že po svoji soprogi največ pravice do njega. Vrhu tega pa se je lehkno skliceval na pogodbe, ki so jih sklenili njegovi predniki s prejšnjimi ogrskimi kralji. Po teh pogodbah so bili Habsburžani dediči ogrske in češke krone, ko bi izmrl rod ogrskih kraljev, kar se je sedaj zgodilo. Za češkega in ogrskega kralja izvoljeni Ferdinand I. je združil za vselej avstrijske dežele s češkimi ter je zavoljo tega pravi ustanovitelj avstro-ogrške monarhije.

Toda to združenje se ni zvršilo gladko, ampak še le po dolgih in hudih bojih. Na Ogrskem mu namreč mnogo velikašev ni bilo naklonjenih. Zato so ti izvolili svojega kralja, bogatega in častihlepnega erdeljskega kneza **Ivana Zapoljskega.**

Iz tega so nastale velike homatije. Ker se Zapoljski seveda ni mogel meriti s Ferdinandom, poklical je sultana Solimana na pomoč. Kdo je bil tega bolj vesel, kot ta! Saj je že dolgo koval naklepe, kako bi napravil Dunaj za glavno turško mesto.

Zato je prigrmel leta 1529. z velikansko vojsko pred Dunaj. Oklenil ga je od vseh strani ter ga oblegal skoraj tri tedne. Toda kristijani so ga branili tako hlabro, da je moral osramočen oditi od njega. A pripravil se je za novo vojsko, s katero je drl tri leta potem vnovič proti Dunaju. To pot pa še do tjà ni dospel. Ustavil ga je v mali ogrski trdnjavi **Kisek** mlad Hrvat, metliški glavar **Nikolaj Jurešič.** Če prav je imel le kacih sedemsto pravih vojakov pa kaka dva tisoč slabo oboroženih Kiščanov okoli sebe, so morali Turki vender le odjenjati. Še več! Opustili so celo nakano na Dunaj ter odgrmeli domov na Turško; Jurešiča pa je kralj Ferdinand zavoljo njegove srčnosti napravil za deželnega glavarja na Kranjskem.

Tako so se pričele one nesrečne turške vojske, ki so trajale malo da ne dvesto let ter nakopale ogrskim, hrvaškim in slovenskim deželam nepopisnega trpljenja na glavo. Ob enem pa so tudi najslavnejša doba avstrijske zgodovine;

v teh nesrečnih časih so se pokazali naši predniki junake, kakršnih je bilo malo na svetu. Dokazali so gorečo ljubezen do domovine in v najhujših dneh neomahljivo zvestobo do habsburške vladarske rodovine.

2. Nikolaj Zrinjski.

Nesreča pred Kiskom je Turke tako pobila, da jih odslej več let ni bilo s kako večjo vojsko nad Ferdinanda. Sklenili so naposled celo mir ž njim. Ferdinand jim je obljubil 30.000 cekinov letnega davka, zato so mu Turki pustili jeden kos Ogrskega, drugi kos so dali sinu Ivana Zapoljskega, tretji in sicer največji kos pa so obdržali sami.

Po Ferdinandovi smrti pa so pričeli proti njegovemu sinu **Maksimilijanu II.** precej zopet vojsko. Sultan Soliman je bil že siv starček, bolehen in je stal že z jedno nogo v grobu. A še jedenkrat je poskusil, morebiti se mu vender izpolni najgorkejša želja njegovega življenja, morebiti dobi vender le še Dunaj. Spomladi 1566. se je vzdignil iz Carigrada z velikansko vojsko. Jezditi zavoljo starosti in bolehavosti že več ni mogel, morali so ga nositi; zato se je pomikala vojska le počasi dalje. Vrh tega pa jo je motilo tudi grdo vreme in so jo zadrževale slabe ceste in po neprestanem dežju močno narasle reke.

Sredi poletja se je privalila turška vojska pred Siget majhno, sredi velikih močvirij tičečo trdnjavo na južnem Ogrskem. V nji je čakal hrvaški ban grof **Nikolaj Zrinjski**, turškega prihoda. Imel je nekaj nad 2000 ogrskih in hrvaških junakov pri sebi, ki jih je poznal že od prej ter jih sam izbral iz velikega števila drugih.

Nad to malo četico se je privalilo več kot 100.000 Turkov, pripeljali so s seboj čez 300 kanonov ter jeli streljati v slabi, ne z ozidjem, ampak le z nasipi in koli utrjeni Siget. Siget je imel tri dele; najstarejši je bil mali grad z močnim stolpom; ograjen je bil s trojnim obzidjem. Tu se je bilo mogoče vsaj nekoliko časa braniti, če je bilo tudi drugo vse že izgubljeno. Okoli gradu se je razširjalo dobro utrjeno staro mesto, zraven starega pa novo, kaj slabo zavarovano in od starega z globokim prekopom ločeno. Najbolja obramba

je bilo še močvirje okoli njega. A novega mesta ni bilo mogoče dolgo braniti. Zrinjski ga je moral kmalu zapustiti; zažgal ga je za seboj ter se umaknil v staro mesto. To pa je tako junaško branil, da so si Turki dva tedna razbijali zastonj glave ob njem.

Soliman je škripal z zobmi ter poskusil vse, da bi dobil Siget. Naposled je ponudil Zrinjskemu celó vso hrvaško in slavonsko deželo, če se podá. Toda Zrinjski je bil zvest in trden kakor skala; nadejal se je, da mu pride velika cesarska vojska vsak čas na pomoč.

Raztogočen je ukazal sultan naposled, zgrabiti mesto na vseh stránah in z vsemi silami ob jednom. Besni kakor zveri so naskakovali Turki grad več dni in noči zaporedoma, ga zažgali na vseh koncih in krajih ter Zrinjskega prisilili, da se je umaknil v zadnje svoje zavetišče v tesni grajski stolp. Sultan Soliman pa je umrl od jeze, vidé, da je vse zastonj in da se Zrinjski ne podá. Veliki vezir je utajil turški vojski sultanovo smrt, da ne bi nastala v nji zmešnjava ter je dal naskakovati Siget z nepopisno srditostjo. — A kmalu je jel pohajati Zrinjskemu živež. Sila je postala naposled tolika, da so brambovci, njih žene in otroci od lakote padali po tleh. Ko Zrinjski vidi, da je vse junaštvo zastonj in da se Turkov ne ubrani, sklene umreti tako, kakor umirajo pravi junaki. Obleče najlepšo svojo obleko, kakor bi šel v svate, opaše sabljo rajncega svojega očeta, vtakne v žep grajske ključe in 100 cekinov za onega Turka, ki bo pri mrtvem njegovem truplu iskal dragocenosti. Tak stopi pred malo svojo četico. Razloži ji, da rešitve za njo ni; na izbiro sta ji le ali turška sužnost ali pa junaška smrt za dom in vero. Z gorečimi besedami kliče svoje tovariše v zadnji boj; da odpreti grajska vrata ter plane srdit na Turke. Vname se kratek a grozovit boj. Kakor snopje se zvrčajo Turki pod krščanskimi meči; a Turkov je preveč. Hitro padajo tudi Zrinjskega junaki drug za drugim; z dvema kroglijama smrtno zadet se zgrudi tudi Zrinjski sam na tla. Kakor lačne zveri planijo sedaj Turki v grad. Ko pak se svoje zmage najbolj veselé, potrese se zemlja in sigetski grad zleti v zrak. V gradu ostali tovariši so po Zrinjskega

povelji zažgali ves smodnik ter grad razstrelili; nad 3000 Turkov je našlo ob tej priliki smrt, čez 20.000 pa jih je padlo sicer.

Taka je bila slavna smrt Zrinjskega in njegovih junakov; pozabila se ne bo do konca dni.

3. Grof Herbart Turjaški (Auersperg.)

Tudi junaki iz naših dežel so si v turških vojskah pridobili nikdar venljivo slavo.

Od vseh avstrijskih pokrajin so največ trpele hrvaške pa naše. V velike vojske na Ogrskem zamotani jim avstrijski vladarji niso mogli pošiljati nobene pomoči. Naši predniki so morali Turke sami odbijati. Ustanovili so ob vsi turški meji vojaško granico ter so potrošali v ta namen silno mnogo novcev. Zelo se jim je ustreglo, da so začeli kmalu po bitki pri Mohači uhajati iz Bosne in Hercegovine turški kristjani v naše kraje. Imenovali so jih Uskoke. Kralj Ferdinand jim je odkazal v hrvaškem Primorju, v Gorjancih in na Krasu varna bivališča; dal jim je take pravice, kakršnih ni imel noben drug kranjski podložnik.

Ti Uskoki so postali kmalu najboljši graničarji; če so planili Turki čez mejo, trčiti so morali najprej na Uskoke. Tako se nista črtila kdaj kje dva sosedu, kakor so se črtili Turki in graničarji. Graničarji dostikrat Turka še celo čakali niso, ampak so ga šli iskat na njegov dom; tam so jemali s seboj, kar so dosegli, ljudi, živino in blago. V teh bojih si niso prizanašali ne ti ne oni.

Zato je razsajala na mejah večna vojska, če tudi sta živela sultan in cesar mej seboj v miru. Mir ni segal v naše kraje. Po Kacijanarjevi smrti so vodili Slovence na Turka: grofje Lambergarji, Turni, Višnjegorski gospodje, Ivan Lenkovič, baroni Ravbarji, posebno pa se je odlikoval Herbart Turjaški. Že z 20. letom je postal poveljnik v granici ter je pregnal Turke nekaterikrat iz nje. Šel pa je tudi kar naravnost na Turško nánje ter je nek pot ujel celo turškega pašo, ravno ko je peljal ta veliko krdelo janičarjev turški vojski pred Sigetom na pomoč. Gnal ga je s seboj v Ljubljano, imel ga tu več mesecev zaprtega ter ga izpustil šele tedaj, ko se je odkupil s 30.000 cekini.

Po nesreči pri Sigetu je umrlega Solimana sin, Selim, sklenil mir s cesarjem Maksimilijanom II. Toda Turki ob naših mejah se za to niso dosti brigali; kmalu po sklenjenem miru so privihrali zopet na Hrvaško. Herbart Turjaški, kateremu je bila tudi hrvaška meja priporočena v varstvo, skliče v naglici nekoliko plemenitašev in mladih kmečkih ljudi na noge ter gre Turkom nasproti. Pri *Budački* se sprime ž njimi. A krščanska vojska je bila premajhna in vse njeno junaštvo zastonj; Herbart je padel in ž njim skoraj vsa njegova vojska. Razven mnogo drugih plemenitašev so ujeli Turki tudi Herbartovega sina Vuka Engelbrehta; čez dve leti so ga pač proti veliki odkupnini izpustili domov, toda že zastrupljenega; hiral je ter umrl čez nekoliko let. Herbartu in vitezu Višnjegorskemu pa so Turki odrezali glave ter ju poslali v Carigrad; tu se je razlegalo nepopisno veselje, ker je poginil junak, pred katerim so trepetali Turki nad 20 let. To se je zgodilo leta 1575. Jedno leto potem je umrl cesar Maksimilijan II. in sledil mu je njegov sin Rudolf II.

4. Andreja Turjaškega slavna zmaga pri Sisku l. 1593.

Za varnost štajerske, kranjske in koroške dežele je bil Sisek v sotočji Kolpe in Save kaj imenitna trdnjava. Ravno zato pa je sklenil ljuti bosenski paša *Hasan* vzeti ga kristjanom po vsaki ceni. Zagnal se je že dvakrat vanj, pa ni opravil obakrat nič. Leta 1593. pa je jel klicati vso Bosno na noge ter je pošiljal tudi do turških paš na Ogrskem po vojske, konje in streljivo in po druge za vojsko potrebne stvari. Vse to se je godilo na tihem; brez šuma in hrupa je zbral v Banjaluki nad 30.000 mož. Dne 1. rožnika rečenega leta pa se je začel počasi pomikati ob Savi gori proti Sisku, o katerem je vedel, da ima le prav majhno posadko in da sta poveljnika njegova ne morebiti izkušena vojaka, ampak duhovnika, zagrebška kanonika Jurak in Fintič. Ta dva sta izvedela o Hasanovi nakani sicer pozno, vendar pa še ob pravem času. Poklicala sta brž v Sisek nekaj ravnokar nabranih vojakov in veliko mladih ljudi, ki so bili že tudi vajeni pušek ter se niso bali težav in nevar-

nosti, ki jih bo prestajati v hudo obleganem Sisku. Prav v zadnjem trenutku jima je poslal zagrebški poveljnik Eggenberg tudi še sto „nemških hlapcev“, to se pravi: najboljših vojakov, kar jih je imel. Zavaljo težkih kanonov, katere so na ladijah vlekli po Savi gori, se je pomikal Hasan le počasi dalje. Zato je prišel še le čez 14 dni do Kolpe; onkraj nje je stal Sisek, zadaj za Siskom pa je tekla Sava. Tu, Sisku nasproti, toda še onkraj Kolpe in še na turški zemlji se je Hasan ustavil; ukazal je narediti tabor, napeljati velike kanone ter jih skriti za nasipe in koše, napolnjene z zemljo. Te opravke je imel jeden oddelek vojske; drugi pa je mej tem gradil most čez kolpo ter se utrjeval in vkopaval v zemljo pred Siskom, v rogovili mej Savo in Kolpo. Ko so bile dodelane tudi te priprave, velel je Hasan streljati na Sisek tudi od te strani. Že precej prve dni je odbila turška krogla od grajskih vrat tolik kos železa in je odletel ta s tako silo, da je pri tisti priči ubil Fintiča in še 12 drugih. To je Siščane tako prestrašilo, da so poslali v Zagreb po najhitrejšo pomoč, češ, da se sicer Turka ne ubranijo. Zagrebški poveljnik Eggenberg je naglo razposlal vabila do hrvaških plemenitašev in poveljnikov v bližnjih in daljnih trdnjavah. Prosil jih je za božjo voljo, naj hité, sicer je Sisek izgubljen. Vsi pozvani so čutili veliko nevarnost ter hiteli na vso moč. Že 21. rožnika zvečer utaborila se je v največji naglici sklicana vojska jedno ali dve uri proč od Siska. Štela je kacih 4000 mož, največ Kranjcev, ki jih je pripeljal Andrej Turjaški, poveljnik posadke v Karlovci; razven Kranjcev pa so prihiteli tudi drugi, mnogo Korošcev, Štajercev in nemških vojakov. Te je poslal cesar Rudolf II.

A teško je bilo sedaj reči, kaj početi. Ali se naj lotijo Hasana? Ko so se posvetovali o tem, so bili nekateri poveljniki pač zato, drugi pa so dejali, da je to vender-le preveč predrzna stvar, kajti Turka je kakor listja in trave. Kar pride iz Siska poslanec s poročilom, da se Sisek jutri poda, ako ne bo pomoči. Sedaj se ni moglo več dolgo pomišljati, odločiti se je bilo hitro. Tu vstane Andrej Turjaški ter vname s svojo živo besedo druge poveljnike tako, da sklenejo napasti Turka precej drugi dan.

Na sv. Ahcà dan 22. rožnika odpravili so se zgodaj zjutraj; hrvaški ban Erdedi, Eggenberg pa naš Andrej Turjaški v treh krdelih proti Sisku. Po turškem taboru je bilo vse na nogah, ko je počil glas, da se bliža kristjanov cela vojska. Hasan izbere brž nad 20.000 najboljših svojih ljudi, skoraj same konjike, ter se okolo desete dopoludne zakadi najprej v Hrvate. Zakadi se vanje s tako silo, da se morajo ti umakniti. Tu plane Andrej s kranjskim svojim krdelom naprej. Vname se grozovit boj; Turki padajo kakor omamljeni s konj na desno in levo. Ravnokar še preplašeni Hrvatje se osrčijo ter popadejo Turka iznova, za njimi pritisne tudi še vsa druga krščanska vojska ter grozno počenja mej Turki. Ne dolgo, pa se začno ti v največji zmešnjavi drviti proti mostu. Toda čezenj ne morejo, kajti zagradili so jim pot kranjski Uskoki. Nastala je nepopisna zmešnjava in grozna gneča. Tudi posadka iz Siska plane zdaj ven in na Turke, katere podi Hasan od mostu nazaj v boj, jih prosi, preklinja, grozi in jim obeta zlate gore. Toda zastonj, vse beži! Vsi vrtoglavi vlečejo Turki tudi Hasana s seboj na most; tu je bila tolika gneča, da so ga spehali s konjem vred z mostu v Kolpo, morebiti pa je sam skočil vanjo, da bi se rešil. Kolikor se je daleč videlo po Kolpi, plavala je glava pri glavi, ljudje in živina.

Poginila je večina turške vojske; rešili so se le tisti, kar jih je ostalo v taboru. Teh krščanski meč ni mogel doseči, ker se je bil mej veliko zmešnjavo podrl most. Ko so oni v taboru videli, da gre pred Siskom vse naopak, popustili so tabor ter bežali. Kristjani so v zapuščenem taboru dobili silno bogat plen, vse polno turških zastav, kanonov in družega orožja, streljiva, zlatnine, srebrnine in drugih dragocenosti. Izvlekli so tudi Hasana mrtvega iz vode, mu slekli dragoceni svileni in z zlatom pretkani plašč ter dali pozneje narediti iz njega dva mašna plašča, v katerih se bere sv. maša še sedaj vsako leto sv. Ahcà dan; jednega hranijo v Ljubljanski stolni cerkvi, družega na Turjaku.

Za to zmago je imel Andrej Turjaški s kranjskim svojim krdelom največ zaslug. Zato so ga v Karlovcu sprejeli z največjo slovesnostjo, cesar Rudolf ga je počastil z zlato

ovratno verižico in papež sam se mu je v posebnem pismu zahvalil za to zmago. Sultan pa je v Carigradu kar od jeze trepetal ter napovedal cesarju še tisto leto vojsko. Ta je razsajala po največ okoli Petrinje in Siska, ki so ga Turki vendarle vzeli še tisto leto. Zatem je vojskina sreča omahovala več let sem in tja. Ker pa se je zapletel sultan tudi na drugih krajih v hude vojske, sklenil je leta 1606. s cesarjem mir, s katerim so se končale za naše kraje tako krvave in nesrečne turške vojske. Prenehale so tudi na Ogrskem za več let, potem pa so se pričele iznova in še s tem večjo silo. Končal jih je še le slavni princ Evgen Savojski.

5. Cesar Rudolf II. (1576—1612.)

Bitka pri Sisku se je vršila ob času Rudolfa II., ki je bil najstarejši sin Maksimilijana II. Razven cesarske časti je imel tudi več avstrijskih dežel: Gorenjo in Dolenjo Avstrijo, Češko, Moravsko in Ogrsko. Vzgojevali so ga na Španskem in ga vzgojili za dobrega katoličana. Precej drugo leto svojega vladanja je ukazal, naj se procesija ob Sv. Rešnjem Telesi vrši na Dunaji zopet po slovesni stari navadi. Udeležil se je je tudi sam, a nastal je mej njo tak hrup, da se je moral Rudolf kar hitro umakniti v svoj grad. To ga je tako speklo, da se je iz Dunaja preselil v Prago, v Hradštin, iz katerega dostikrat po več mesecev ni prišel na dan. Najrajši se ni zmenil za ves drugi svet nič, ko je bilo vendar ravno takrat vse napeto ter so prihajala od vseh strani poročila o vojskah, uporih, pobojih in drugih neprilikah. Vojevit ni bil kar nič, če prav so ga lepi konji zelo veselili in jih je v svojih hlevih ogledoval časih po več ur, kakor zamaknjen. Sedel pa ni nikoli na nobenega. Z vladarskimi posli se je pečal le malokedaj, pa še takrat prisiljen. Odposlanci z Ogrskega ali Češkega so čakali časih po več mesecev, predno jih je pustil prédse, pa tudi tedaj le za nekoliko trenutkov. Največkrat niso vedeli, so li opravili kaj pri njem ali ne.

Ves pa se je utopil v vednosti in znanosti. Nabiral je lepe podobe, drage slike, znamenite starine ter je napolnil

s temi dragocenostimi ves Hradštin. Učeni cesar jih je znal ceniti, kakor nobeden njegovih vrstnikov. Posebno pa se mu je priljubilo prirodoznanstvo in zvezdarstvo, a zašel je tudi on v tisto zmoto, ki se je bila polastila takrat celo najimunitnejših in najučenejših ljudi. Uverjen je bil namreč, da je mogoče iz zvezd prerokovati prihodnjost in pa, da se dá prav po ceni delati zlato, samo da zlije in zmeša človek pravih stvari vkup. Glavo tacih misli polno je tičal na Hradštinu v jednomer v knjigah in pri svojem zvezdogledu, ki mu je iz zvezd prerokoval same nesreče, celo smrt nesrečno. To je storilo že sicer odljudnega moža le še tem bolj nezaupnega. Strah pred skrivnimi morilci ga je mučil od leta do leta bolj. Sezidati si je dal hodnik z debelim zidovjem in z okni, ne dosti večjimi, kakor je pedanj velik; to pa zato, da ne bi mogel kdo skoz nje streljati nanj. Po tem hodniku se je sprehajal najrajši sam. Vsak človek se mu je zdel sumljiv; celo učenjake, zvezdoglede in zlatarje so morali vselej preiskati poprej po skritem orožji, predno so jih pustili pred cesarja.

Vedno je bilo jasneje, da je nesrečni cesar zbolel na umu. Tudi sorodniki njegovi, habsburški princi, so spoznali to ter morali kaj ukreniti, kajti imeli so takrat zavoljo svojega katoliškega prepričanja veliko sovražnikov. Bati se je bilo, da se jim izneverijo vsi podložniki. Zato je Rudolfu njegov brat **Matija** odvezl vladarstvo na Ogrskem, Moravskem in Avstrijskem, pustil mu je le še Češko. Rudolf pa se je bal tudi za to deželo. Da bi jo rešil za-se ter se prikupil češkim protestantom, dal jim je z „*veličanstvenim pismom*“ malo da ne vse tiste pravice, kakor so jih imeli katoličani. Ob jednom pa je zbiral tudi vojsko, da bi si zopet pridobil izgubljene dežele. A Matija mu je vzel sedaj še Češko. Kmalu nato je Rudolf II. umrl l. 1612. Naslednik njegov je bil Matija.

6. Ob času 30letne vojske.

Napetost mej protestanti in katoličani je bila povsod, po Nemškem, Avstrijskem, po Ogrskem posebno pa po Češkem od dne do dne večja. Žugala je v kratkem velika

vihra. Zaròpotalo je najprej na Češkem. Protestantje so se bili namreč pritožili, da se jim je pri zidanji dveh cerkvá godila krivica. Sklicevali so se na veličanstveno pismo. A Matijevi namestniki so jim dejali, da njih pritožba ne velja in da je mir besedi. Hipcem je bilo v Pragi vse pokonci, brez razločka stanu so se vsi protestantje, plemenitniki in navadni ljudje, uprli proti cesarski vladi.

Tako se je pričela leta 1618. grozna tridesetletna vojska, v katero se je polagoma zapletla malo da ne vsa Evropa. Cesar Matija je umrl že naslednje leto 1619. Naslednik mu je bil *Ferdinand II.*, sin Karola Štajerskega. Ta je pobil upornike na Beli Gori leta 1620., kar je spravilo nemške protestante v velik strah; bali so se, da utegne priti vrsta sedaj nánje. Zato so se uprli tudi oni. Da bi rešili svojo vero, naprosili so najprej Dance, in ko ti niso opravili nič, pa Švede, da so prišli na Nemško ter razsajali po nemških in čeških deželah; ž njimi so potegnili vsi sovražniki Habsburžanov. Menda ga ni bilo naroda evropskega, da ni več ali manj njegovih ljudi služilo v cesarskih ali protestantovskih vojskah: Danci in Švede, Angleži in Škoti, Irci in Italijani, Španci, Ogri, Hrvatje in drugi. Neko zimo so pripeljale celo tri kompanije Laponcev s severnimi jeleni na saneh kožuhov za švedsko vojsko na Nemško. — Če je bilo treba nove vojske, dal je vojni gospod kakemu izkušenemu vojskovodji pravico, nabirati zanjo vojake. Ta si je poiska najprej stotnikov in drugih častnikov iz števila svojih znancev in prijateljev ter jih je razposlal po trgih in vaseh nabirat prostovoljcev. V tridesetletni vojski ta posel ni bila težavna stvar; ljudstvo se je sčasoma odvadilo mirnega življenja kar popolnoma; veselila ga je le še vojska. Za dober denar in dobre obljube se je dobilo vojakov, kolikor jih je kdo hotel; služili so, kdor jih je bolje plačal, danes temu, jutri pa tudi sovražniku njegovemu.

V početku so bili vojaki poštene in so jih držali njih poveljniki v strahu. Švedski kralj Gustav Adolf je dejal o svojih vojakih, da ni tatu v vsi vojski; niti grozda bi nihče njegovih vojakov ne bil odtrgal brez vednosti vinogradnikove. Vsak dan je švedska vojska skupno opravljala

svojo jutranjo in večerno molitev. Kar so Švedski zahtevali, to so plačevali, če pa niso imeli denarja, jim je bilo vse prav, kar se jim je dalo. Niti kmetje, niti meščanje se niso pri toževali zavoljo njih.

Toda tako ni ostalo dolgo. Kmalu so postali Švedski celo najbolj razupiti od vseh vojakov; pa tudi Wallensteinovi niso bili nič boljši. Gorjé kraju, kamor so se privale osurovele in zdvijane druhali; razložka ni bilo mej druhalimi nobenega, naj so bile v službi katoliškega ali pa protestantskega gospoda, naj so bile domače ali pa sovražnikove. Do svojih vojakov niso imeli poveljniki prav nobene moči. Iz početka so jih plačevali vojskine gospodje pač redno. Ko pak je pošel denar tudi najbogatejšim, živeli so vojaki ob tem, kar so naplenili; vprašali pa niso, je li dežela, po kateri so plenili, prijateljeva ali sovražnikova. Če so prišli v vas, nosili so se, kakor bi bilo vse njih. Kmete so s tepenjem in zasmehom podili iz hiš, izvlekli so živino iz hlevov, govejo so poklali in povžili, konje pa so odgnali s seboj. Pobrli so vse, da je bilo le količkaj vredno, česar pa niso mogli vzeti s seboj, so razbili, polomili in sežgali.

Nobena stvar ni bila pred njimi dovolj skrita; s prav izbranimi mukami so silili ljudi, da so jim razodeli, kje imajo najdražje svoje reči zakopane. Strah je prešinil kmeta, če so prijezdili v vas častniki, ki so šli pred vojsko in iskali zánjo pripravnega bivališča. Dokler so kmetje še kaj imeli, podkupovali so take častnike, da so šli dalje ter poiskali za taborišče kako drugo vaš. A druhali so prihajale dan za dnem in druga za drugo; kar je ta pustila, uničila in vzela je druga. Napósled ni imel kmet ničesa, kar bi mogel rešiti, razven sebe, ženo in otroke. Zato so bežali ljudje ob prihodu vojakov v gozde, hribe, močvirja, skrivali so se po podzemeljskih jamah, razvalinah, posutih gradéh itd. Dostikrat so prebili v takih skrivališčih po več tednov ali mesecev.

Ko so vojaki odšli, vrnili so se v svoje hiše ter popravili, kar so razbili in opustošili ti divjaki. Največkrat pa so našli le še sama pogorišča. Pač ni kazalo staviti novih hiš. Čemu neki? Saj bi jih bila prva mimo prihajajoča druhal zopet požgala. Zato so se ljudje obračali, kamor je bilo.

Najrajši so se umikali v mesta, kjer so držali vojake vendar le vsaj nekoliko bolj v strahu; a meščani so se začeli sčasoma braniti tacih begunov, ker jih je prihajalo vedno več. Zato so se preganjani ubožci selili v sosedne dežele, kjer ni bilo vojske ter so bežali dalje, če je prihrumela tudi tjakaj za njimi. Mnogi pa so se dali zapisati mej vojake ter so delali sedaj ravno tako z drugimi, kakor se je godilo prej njim; še drugi pa so v gozdnih skrivališčih tako razdivjali, da so popustili dotedanje svoje pošteno življenje ter kot tolovaji prežali na mimogredoče vojaške zakasnelce, ki zavoljo ran in bolezni niso mogli dohajati svoje vojske ali pa so se na svojo pest spuščali v stran kam plenit.

Za poljsko delo ni prijel nihče več. Čemu tudi? Saj je bilo gotovo, da setev ne bo dozorela; prišel bo ali prijatelj ali pa sovražnik ter jo poteptal. Zato ni čuda, da je nastala po vsi osrednji Evropi nekaterikrat lakota. Razdivjane čete niso mogle napósled dobiti niti same záse več potrebne hrane. Postalo je bilo tako hudo, da so vživali travo, popke z drevja, mrhovino in golazen, pripoveduje se, da celó človeško meso. Proti koncu vojske se je obetalo za hleb kruha cekin, a ga ni bilo človeka, ki bi ga imel na prodaji.

Grozna ta vojska, jedna najgroznejših, kar jih je bilo kedaj, je izpremenila poprej lepo in bogato Nemčijo v puščavo. Posulo se je tisoče mest in vasi; zaraslo jih je trnje in grmovje. Po nekaterih deželah so ljudje izmrli skoro kar do malega. Hesensko je imelo pred vojsko 300.000, a že v sedmem letu vojske le še 40.000 ljudi. V Avgzburgu so šteli pred vojsko 90.000 bogatih prebivalcev, po vojski pa le še kacih 6000, a še ti so bili skoraj sami berači in na pol zdvijani. Minilo je več kot 100 let, predno so se srednje-evropski narodi zopet opomogli in je bilo pri njih tako, kakor poprej. — Naših dežel ta vojska ni dosegla, vendar so pošiljale cesarju na pomoč novcev in vojakov prostovoljcev. Končal jo je leta 1648. Ferdinand III., sin Ferdinanda II.

7. Leopold I. (1658—1705.)

Leopold je bil mlajši sin Ferdinanda III. Ker je bil slabega života in ker tudi druge njegove lastnosti niso

obetale, da bo kedaj dober vojak ali državnik, odmenil ga je Ferdinand III. za duhovski stan. A zgodilo se je drugače. Ko je štel Leopold 14 let, umrl je njegov starejši in že za nemškega kralja kronani brat Ferdinand IV. Zato je Leopold moral dati slovo duhovskemu stanu.

Čudna naključba pa, da je ravno mirni in skromni Leopold I. moral prebiti toliko vojsk, kakor jih nobeden njegovih prednikov ni, in da je Avstrija ravno o njegovem času dobila tako široke meje, kakršnih ni imela poprej še nikoli! Vojskovati se mu je bilo s Turki, z ogrskimi uporniki, in s svojim svakom, francoskim kraljem Ludovikom XIV.

1. **Vojske s Turki.** S Turki se je vojskoval 35 let. Ti so mirovali, odkar je l. 1606. sklenil Rudolf II. mir ž njimi. Mej tridesetletno vojsko niso nadlegovali Avstrijancev ne jedenkrat. Ko pa je prevzel vladarstvo Leopold I., počenjali so na Erdeljskem in Ogrskem tako, da je bila vojska neizogibna. Leopoldov vojskovodja Montecuculi jih je zmagal pri sv. Gotthardu popolnoma. A cesar je sklenil ž njimi kaj neugoden mir in spravil ogrske velikaše v tako slabo voljo, da so se zarotili zoper njega ter naprosili nánj Turke. Leta 1683. so pridrli ti že v drugič pred Dunaj; opravili pa tudi sedaj niso nič. Nesreča pred Dunajem je bila zánje pričetek vedno novih nesreč. Zmage princa Evgena Savojskega so jih prisilile naposled k miru karloviškemu leta 1699. Razven Banata so dali Avstrijancem nazaj vso Ogrsko. Tako so se končale več kot poldrugsto let dolge vojske turške.

2. **Vojske z Ludovikom ob Renu.** Slavohlepnemu francoskemu kralju Ludoviku XIV. naj bi se bila uklanjala vsa Evropa. Pri tem mu je bilo vsako sredstvo dobro, da je le služilo njegovim namenom. Brez pravega vzroka je planil sedaj na tega, sedaj na onega svojega soseda ter mu vzel, kolikor mu je mogel. Ravno Ludovik XIV. je mnogo pripomogel, da so se ogrski nezadovoljneži zarotili zoper Leopolda I. in da so Turki pridrli pred Dunaj, če prav je bil Ludovik XIV. Leopoldov svak. Ravno, ko so se ogrski nezadovoljneži in Turki pripravljali za vojsko, planil je Ludovik XIV. v Alzacijo ter vzel cesarju mnogo najlepših mest, mej njimi

tudi sloveči Strassburg. Sedem let potem je pridrl v prelepe pokrajine ob Renu ter požigal tu, rušil in moril, grje kakor Turki. Raszul je več sto mest, trgov, vasi in gradov. Leopold ni mogel nič izdatnega ukreniti, ker se je vojska s Turki ravnokar nagibala koncu. Naposled mu je Ludovik XIV. sam ponudil mir, to pa zato, ker se mu je bilo pripravljati za novo špansko nasledstveno vojsko.

3. Španska nasledstvena vojska. Kralji iz habsburške rodovine so vladali tudi na Španskem. Leta 1700. je umrl zadnji, Karol II. Zapustil je Španijo, Napolitansko, Sicilijo, burgundske dežele pa zlatá bogato Ameriko. Za te dežele sta se potegovala Leopold I. in Ludovik XIV. Oba sta bila sinova španskih princezinj; tudi sta bila oba poročena s španskima princezinjama, dvema sestrama. Pač se je Ludovikova nevesta pred poroko odpovedala vsem pravicam do španskega prestola, česar Leopoldova ni storila, toda Ludovik XIV. je trdil, da ta odpoved ni bila veljavna. Leopold I. pa je vrhu tega še naglašal, da je Habsburžan; temu nasproti pa se je Ludovik XIV. skliceval na oporoko umrlega španskega kralja Karola II., ki je vse svoje dežele volil francoskemu princu Filipu Burbonskemu, bližnjemu sorodniku Ludovikovemu. Pridobil ga je Ludovik XIV. za to z zvijačami in podkupljevanjem njegovih državnikov. Leopold I. je celo trdil, da je oporoka ponarejena; tako malo se mu je zdela verjetna. Zahteval je španske dežele za svojega mlajšega sina Karola. — Pri tacih razmerah je morala seveda odločiti vojska. Začela se je leta 1701. in sicer na več krajih, na Španskem, na Italijanskem in v Belgiji. S cesarjem so potegnile tudi druge države, n. pr. angleška. Njen vojskovodja Marlborough (Marlberó) pa sloveči princ Evgen sta vodila avstrijske in angleške čete od zmage do zmage. A konca vojske Leopold I. ni doživel, umrl je leta 1705.

8. Jožef I. (1705—1711) in Karol VI. (1711—1740).

Leopoldov naslednik je bil Jožef I., njegov starejši sin. Ta je nadaljeval vojsko za svojega brata Karola. Marlborough in princ Evgen sta sčasoma ugnala Ludovika XIV.

tako, da ni le prosil miru, ampak je obetal še celo pomoči, da bosta lože pregnala Filipa Burbonskega s Španskega. Tako silno se je moral ponižati oholi Ludovik XIV. Tu pa sta ga iz največje onemoglosti rešila dva nepričakovana dogodka. Leta 1711. je umrl namreč cesar Jožef I. Njegov brat Karol je bil sedaj njegov naslednik; to je dotedanje habsburške zaveznike tako ohladilo, da so začeli pokladati orožje iz rok. To bi bilo vender preveč, da bi Karol imel razven Avstrije, Češkega in Ogrskega še vsa španska posestva! Tolika mogočnost bi bila nevarnost za vse druge države. To je bil prvi nepričakovani dogodek, drugi pa ta, da so na Angleškem prišli do veljave možje, kateri že iz prvega početka niso bili za vojsko, celo pa ne sedaj, po smrti Jožefa I. Zato so poklicali Marlborougha domov ter sklenili l. 1713. mir. Karol VI. se je vojskoval še jedno leto, potem pa je dejal tudi on orožje iz rok.

Zapuščino zadnjega Habsburžana na Španjskem so precej razdrobili. Največ je dobil Filip Burbonski; Španijo in Ameriko, le nekaj malega je odstopil Angležem, n. pr. imenitni Gibraltar v Španiji. Karol VI. je dobil Belgijo pa italijanske dežele: Napolitansko, Sardinijo in Lombardijo: to deželo smo Avstrijani obdržali od vseh najdalj, izgubili smo jo še le l. 1859. Napolitansko in Sardinijo pa je izgubil že Karol VI. sam. Nekaj malega so dobile tudi druge, v nasledstvene vojske zapletene države. — Jedno leto po ti vojski je umrl Ludovik XIV.

Z umnimi gospodarskimi napravami je želel Karol VI. zaceliti rane, ki so jih bile njegovim deželam zasekale vojske. Takrat je v Avstriji obrtnost pognala prve kali. Prve trgovinske naprave spadajo v ta čas. Trst in Reko je Karol VI. razglasil za svobodni pristanišči, narediti je dal prve ladije, speljal je mnogo cest, na Kranjskem na pr. ono čez Ljubelj itd. Trudil se je, pridobiti avstrijskemu blagu celo trge po drugih delih sveta, po Aziji in Ameriki.

Karol VI. je imel samo dve hčeri. Svoje dežele je želel zapustiti starejši izmed njiju, *Mariji Teresiji*. Da pa ne bi se zavoljo njih vnela taka vojska, kakeršna se je za špansko dedščino, izdal je *pragmatično sankcijo*. Ta zakon je določil, da je Marija Terezija dedičina vseh avstrijskih dežel.

Pritrdile so temu zakonu vse evropske države ter obljubile, braniti Marijo Terezijo proti vsakemu kdor bi segal po njenih deželah.

Marija Terezija I. 1740—1780.

Karol VI. je umrl l. 1740. v srečni zavesti, da je zapustil Mariji Tereziji Avstrijo popolnoma zagotovljeno. Komaj pa je zatisnil oči, zgrabila je proti nji skoraj vsa Evropa za orožje. A Marija Terezija se je branila tako srečno, da je izgubila v osem let dolgi vojski samo Parmo in Silezijo; Silezijo je morala prepustiti pruskemu kralju Frideriku II.

1. **Bitka pri Kolinu l. 1757.** Pozabiti pa bogate dežele ni mogla. Sklenila je privojskovati si jo zopet, naj velja kar hoče. Pridobila si je na tihem več zaveznikov, n. pr. rusko carico Elizabeto; posebno pa se je trudila za Francozi, ki so v prvi vojski vlekli s Friderikom II. Pridobil jih je Mariji Tereziji sloveči njen minister *Kounic*. Friderik II. pa je izvedel o teh nakanah ter l. 1756. pričel vojsko, še predno je bila Marija Terezija dobro pripravljena zanjo.

Ta vojska je trajala sedem let, zato se ji pravi tudi sedemletna vojska. — Iz početka se je Mariji Tereziji godila slaba. Prusi so pridrli na Češko, zmogli tam glavno avstrijsko vojsko ter oblegali Prago, kamor so se umaknili ostanki pobite avstrijske vojske. Kar Friderik izvé, da gre general *Daun* nádenj. Friderik II. je sklenil, ne počakati ga, ampak mu iti nasproti. Srečala sta se pri Kolinu; Daun se je tu utaboril tako dobro, da mu Friderik kar ni mogel do živega. S palico v roki je gonil Friderik II. svoje vojake v boj ter kričal nad njimi: „Strahopetneži, ali hočete večno živeti!“ — Nikoli se ne pozabi, kako hrabro so se držali Avstrijanci. Jeden naših polkov je bil že vse streljivo postrelil. A reklo se mu je, naj se ne gane z mesta in — ni se ganil, če prav se je vsipala nanj toča pruskih krogelj. Ko so pak prišli Prusi dosti blizo, stisnili so naši bajonete trdneje v pest, se zagnali v Pruse ter jih vrgli nazaj. Zmago pri Kolinu je odločil naposled nek dragonski polk. Ta je štel skoro same mlade, na pol dorasle fante, a njih polkovnik je vedel,

da so junaki, kakeršnih nima noben drug polk. Želel je skazati se ž njimi; zato je vprašal generala Dauna, če se sme ob ugodni priliki zakadati v Pruse. Daun mu je neki odgovoril: „Kaj pa li hočete opraviti s takimi otroci?“ Dovolil mu pa je vender. Ko se je ponudila ugodna prilika, treščili so mladi dragonci s tako silo na sovražnika, da se od tistega trenutka ni mogel več oddahnuti; jel se je umikati ter se je spustil naposled v beg. Za to junaštvo se je temu polku izkazalo posebno odlikovanje in sicer s tem, da smejo njegovi dragonci služiti obriti. — Dalje pa je Marija Terezija v spomin na to slavno zmago ustanovila še najvišji vojaški red, „red Marije Terezije“.

Prusi kar misliti niso mogli, da so ljudje na svetu, ki morejo užugati njih slovečega kralja. Odjenjali so od obleganja Prage ter se umaknili s Češkega. Avstrijanci so jo udarili za njimi ter jim vzeli vso Silezijo.

2. Grof Hadik v Berolinu. Ko sta si stali pri Vratislavi pruska in avstrijska vojska nasproti, izvršil je avstrijski stotnik grof Hadik nekaj celo predrznega. Sklenil je ogledati si sredi vojske Berolin, glavno mesto sovražnikovo.

Čas se mu je zdel zato zelo ugoden; zavoljo pobitke pri Kolinu je bila vsa Prusija preplašena, nove, v naglici nabrane čete še ne izurjene, kralj sam pa tudi ves zbehan. Seveda je bilo predrznemu stotniku treba največje previdnosti na vse strani. Nameraval je jezdit po najkrajši poti in le s 3500 možmi. Najbolj se je zanašal na Hrvate (teh je vzel največ s seboj) pa na ogrske huzarje; pa še od teh je popuščal potoma tu pa tam po nekaj sto mož. Z drugimi pa je dirjal naravnost proti Berolinu. Srečal ni nijednega pruskega vojaka. Čisto nezadrževan je prijezdil pred Berolin, kjer je bilo samo pet batalijonov vojakov. Hadik je poslal jednega svojih trobentačev v mesto ter zahteval od magistrata 300.000 tolarjev vojskine naklade, in sicer prav hitro, tekom jedne ure, sicer bo dal v mesto streljati. Ko so mu čez poldrugo uro poslali glas, da ne plačajo, je Hadik storil, kar je zapretil. Pridrl je v mesto ter zahteval sedaj 600.000 tolarjev. V Berolinu je bila silna zmešnjava. Kraljeva rodovina je bežala in z njo je odšlo, da jo varuje in spremlja, še

tisto malo vojakov, kar jih je bilo dotlej v Berolinu. Meščani so bili sedaj popolnoma prepuščeni dobrovoljnosti Hadikovi; poslali so svoje poslanca k njemu ter prosili milosti; naloženo vojskino naklado bodo pač nabrali kar najhitreje.

Hadiku je šlo vse prav po sreči, vendar se v Berolinu ni smel predolgo muditi. Pruski kralj je vsekako že izvedel, kaj se je zgodilo; ravno tako gotovo pa je tudi bilo, da bo vse poskusil, da popravi to sramoto. Zato se je Hadik začel z magistratom dogovarjati. V osmih urah so nabrali Berolinci 150.000 tolarjev ter mu jih dali. Zahteval je pa še 25.000 tolarjev za svoje vojake, ki so bili vsi razsrjeni, da jim ni dovolil po mestu pleniti. Tudi to so mu dali.

V tem se Hadiku sporoči, da hiti proti Berolinu sedem pruskih polkov; dva dni so že na poti. Sedaj se je bilo podvzati. Predno pa zapusti Berolin, želi vzeti kaj s seboj svoji cesarici v spomin. Zahteval je 100 parov rokovic za njo. Dali so mu tudi te. Potem pa je odjezdil proti domu. Vodil je svoje junake tako spretno, da se je izognil vseh nasproti mu poslanih pruskih krdelov ter je srečno dospel domov. Marijo Terezijo je ta dogodek zelo oveselil. Pisala je Hadiku kaj prijazno pismo ter se mu zahvalila. Rokovic pa ni mogla nositi, bile so vse za jedno roko; v veliki svoji zbežanosti Berolinci tega ali opazili niso ali pa so storili to nalašč. Godilo se je to leta 1757.

3. Konec vojske. Vojska je trajala potem še šest let. Marija Terezija je bila v nji zdaj srečna, zdaj nesrečna. Razven Dauna se je posebno odlikoval general *Lavdon*, na Ruskem rojen Nемец. Ponudil se je v službo najprej Frideriku II. A ta ni maral zanj; dejal je neki, da mu obraz njegov ni po godu. Zato je Lavdon šel na Avstrijsko, kjer so mu dali iz početka seveda le skromno službo. A kmalu je vlekkel vse oči nase. Marija Terezija mu je že čez nekaj let dala poveljstvo nad vso vojsko. Tudi Friderik II. se je pozneje kesal, da je odgnal Lavdona, kakor se je Ludovik XIV. kesal za princem Evgenom. Največje pobitke je Frideriku II. prizadejal ravno Lavdon.

Ali kljub vsem zmagam Daunovim in Lavdonovim je morala Marija Terezija skleniti l. 1763. mir ter pustiti Frideriku II. Silezijo.

4. Koliko dežel je pridobila Marija Terezija? Čeprav je morala Marija Terezija odstopiti Silezijo, je vendar zapustila Avstrijo mnogo večjo, kakor je bila takrat, ko jo je prevzela. Največ jo je pomnožila o priliki, ko se je delilo poljsko kraljestvo. V tej, nekdam res mogočni državi so nastale že v XVII. stoletju velike homatije, ki so jo močno slabile. V XVIII. stoletju je postalo še slabše. Kar se vtakne vanje še ruska carica Katarina II. Pripravila je večino poljskih plemenitašev do tega, da so si izvolili kralja, kakeršnega si je ona želela. Na Poljskem naj se vrši vse le po njeni volji.

To pa so sklenili drugi, Rusom nenaklonjeni poljski plemenitaši preprečiti. Zato so se zvezali s Turki, starimi sovražniki Rusov. Nastala je vojska, v kateri so Rusi zmagali Poljake. Vzeli bi jim bili najrajši vse Poljsko, a tudi pruski kralj Friderik II. je želel s poljskimi deželami povečati svoje kraljestvo. Katarina II. se je bala, da potegne z njenimi sovražniki, zato je ponudila njemu in tudi Mariji Tereziji kos Poljskega. Marija Terezija iz početka ni hotela o taki delitvi nič vedeti, vendar se je naposled udala prigovarjanju svojega ministra Kounica in svojega sina Jožefa II., češ, da se že sicer nevarna soseda, Rusi in Prusi, nikakor ne smeta sama in Avstriji v škodo okoristiti s poljskimi deželami. Tako je prišlo l. 1772. do prve delitve Poljskega, pri kateri je Avstrija dobila sedanjo **Galicijo**. — Dvajset let pozneje so delili Poljsko v drugič in l. 1795. v tretjič. Druge delitve se Avstrija ni udeležila, pač pa tretje, toda kar je to pot dobila, je izgubila pozneje v Napoleonovih vojskah.

Malo let po prvi delitvi Poljskega so prepustili Turki l. 1777. Mariji Tereziji **Bukovino** in sicer brez vojske. Prav tisto leto bi imela Marija Terezija podedovati tudi kos bavarske dežele; temu pa se je upiral pruski kralj Friderik II. ter je pridrl že celó z vojsko na Češko. A Marija Terezija se je l. 1779. odpovedala rajši svojim pravicam do Bavarskega, kakor bi pričela vojsko. Dobila je le tist kos sedanje Gorenje Avstrije, ki mu pravimo „Innviertel“. Naslednje leto je sloveča cesarica umrla. Po njeni smrti je vladal njen sin Jožef II.

10. Jožef II. (1780—1790). Leopold II. (1790—1792).

Jožef II. je bil jeden najblažjih vladarjev. Ker je upoznal, da je v njegovi državi marsikaj zastarelega in ne več dobrega, hitel je to odpraviti in nadomestiti z novimi in dobrimi napravami. — Z zakonom o verski potrpnosti je dal tudi protestantom in pravoslavnim kristjanom take pravice, kakeršne so imeli katoličani; celó židje so si smeli zidati cerkve, sinagoge. Več jim ni bilo treba nositi posebnih znamenj, po katerih so jih drugoverniki lahko spoznali, da so židje. Smeli so pošiljati svoje otroke v javne šole, najemati kmetije, delati tovarne itd.

Kmetom je Jožef II. dal priliko, da so se z denarjem odkupili od tlake in desetine; postali so sami svoji; grajščaki niso imeli odslej do njih kmetij nobene moči več.

Jožef II. je predrugačil tudi sodišča ter odpravil smrtno kazen. Odslej niso hudodelcev več obsojali na smrt, ampak na težka dela v rudokopih, na cestah, ladijah itd. Pri hudodelcih se odslej ni vprašalo več, ali so revni ali so bogati, mogočni ali pa navadni ljudje. Pred sodiščem so si bili vsi jednaki.

Mnogo je storil Jožef II. za obrtnost in trgovino; sklenil je trgovinske pogodbe s sosednimi državami, velel delati po vseh deželah velike ceste, prepovedal je uvažati tuje blago in sploh stvari, kakeršnih je bilo v Avstriji sami dosti itd. — Ustanavljal je bolnišnice, hiše za onemogle vojake, za uboge, vzgojevalnice za sirote, šole za gluhoneme itd. Vse njegove naredbe so imele namen, koristiti podložnikom.

Z marsikatero teh naredeb pa se je mnogim hudo zameril, posebno duhovščini in plemičem. Zapreti je dal več sto tacih moških in ženskih samostanov, ki se niso pečali niti s šolami, niti z bolniki, niti z dušnim pastirstvom. Velel je prodati vse njih imetje ter je ž njim ustanovil „verski zaklad“, iz katerega se plačujejo cerkvene potrebščine še sedaj. Za vzgojo duhovščine je napravil semenišča, v katerih se je učilo tako, kakor je cesar ukazoval. Razpustil je bratovščine, prepovedal je božja pota, zvonjenje in streljanje

ob hudi uri, določil je, kolikò sveč sme goreti pri službi božji in mnogo drugega. Vtikal se je v prav vse cerkvene stvari ter razdražil s tem vso duhovščino.

Da bi odvrnil cesarja od takega cerkvi nasprotnega početja, prišel je papež sam na Dunaj. Cesar ga je sprejel slovesno, izkazoval mu vse časti, ki pristojajo glavi katoliške cerkve, od svojih naredeb pa ni odjenjal ne za las.

Zameril se je Jožef II. pa tudi posvetni gospodi; oprostil je kmete tlake in raznih desetin ter s tem razdražil grajščake, ker jim je pristrigel stare njih pravice do kmetov. Zadovoljni pa tudi kmetje niso bili; rajši so opravljali tlako in dajali desetino, kakor pa plačevali davke.

Nejevolja zavoljo tacih in jednacij naredeb se je kazala po vseh deželah, najbolj pa na Ogrskem in v Belgiji. Na Ogrskem je nastal tolik hrup, da je moral Jožef II. preklicati vse svoje naprave, sicer bi se bili Ogrji uprli. Belgijani pa so to res storili, odstavili so cesarja ter spodili njegove vojake in uradnike iz dežele. Jožef II. je umrl prej, nego se je upor polegel.

Tudi pri drugih podjetjih ni imel sreče. Zamenjal bi bil rad Belgijo za Bavarsko, toda Friderik II. je preprečil njegove namere s tem, da je ustanovil „zavezo knezov“, ki so se zavzeli za to, da ostane na Nemškem vse pri starem.

Nesrečen je bil tudi v turški vojski. Marija Terezija je bila Turkom prijateljica, Jožef II. pa je potegnil z njih sovražniki, Rusi. V zvezi s Katarino II. je pričel vojsko, v kateri pa mu je šlo večinoma vse narobe. V tej vojski se je posebno odlikoval stari Lavdon, ki je Turkom vzel Belgrad. Ko so se pričele širiti v vojski še kužne bolezni, vrnil se je Jožef II. bolan in ves potlačen domov, kjer je umrl kmalu potem l. 1790. Vladal je le 10 let. Na svoj nagrobni kamen je velel vsekati te-le besede: „*Tu počiva knez, ki je želel najbolje, a nesreča ga je preganjala, da mu je vse izpodletelo.*“

Njegov naslednik, mlajši brat **Leopold II.** je potlačil nejevoljo ogrskih, belgijanskih in drugih podložnikov le s tem, da je preklical Jožefove naprave. Odmenjeno mu je bilo, vladati le kratek čas. Umrl je že l. 1792. Naslednik mu je bil njegov sin **Franc II.**

II. Franc II. (1792—1835.)

I. Začetek francoskih vojsk.

Cesar Franc II. je prevzel vladarstvo v silno hudih in nevarnih časih. Na Francoskem je razsajala takrat že tri leta jedna najgroznejših prekucij, kar jih je bilo kedaj. Jakobinci, najdivjevši in najvrtoglavješi prekucuhi, so dobili vso moč v svoje roke. Razrušili so in odpravili vse, kar je dotlej veljalo v cerkvi in državi. Kdor ni pritrjeval njih divjanju, temu je bila smrt gotova. Kdor je le mogel, bežal je iz dežele. Tudi dobri francoski kralj Ludovik XVI. je storil to, a jakobinci so ga na poti zasačili, ga privedli nazaj v Pariz ter ravnali odslej ž njim zelo surovo.

Ko je cesar Franc videl, da Ludovik XVI., njegov stric, ni več življenja varen, sklenil ga je rešiti. Zvezal se je s tedanjim pruskim kraljem ter se pripravljaj na vojsko. Ko so jakobinci v Parizu to izvedeli, jih je ta novica silno razgrela. Prisilili so Ludovika XVI., da je napovedal cesarju Francu II. vojsko. Tako se je pomladi 1792. leta pričela **prva vojska** s francoskimi prekucuhi.

V Parizu je zavoljo tega nastala nepopisna razburjenost. Dolžili so kralja, duhovne in vse ubegle Francoze, da so s sovražniki sporazumljeni in da jim nameravajo izdati francosko državo. Celo pak so druhali zdivjale, ko so jela prihajati v Pariz nesrečna poročila z bojišča. Kdo drug je bil vsega tega kriv, kakor kralj? Zato se je privalila neko noč velikanska množica razsajačev, več tisoč glav pred kraljevo palačo, vlomastila vanjo ter pomorila vse kraljeve straže. Ravno tako usodo je odmenila tudi kraljevi rodovini, toda ta je srečno ubežala v dvorano, kjer so francoski poslanci ravno zborovali. Ti so vzeli kralja v svoje varstvo, toda njegovi dnevi so bili takrat že šteti. Še pri tistem zborovanju so odpravili kraljevo oblast, razklicali republiko ter nekoliko mesecev po tem obsodili kralja kot izdajalca domovine na smrt. Odsekali so mu glavo v početku 1793. l.

Mej tem pa se je vojska nadaljevala. Sredi poletja 1792. leta so šli Avstrijanci in Prusi čez mejo ter užugali Francoze povesod. A po nepotrebnem so se mudili z obleganjem

majhnih in nič važnih trdnjav, namesto da bi kar najhitreje drli proti Parizu. Zato so se prekucuhi pripravili lahko prav dobro ter jeli potiskati sovražnika iz svoje dežele. Jeseni že ni bilo ne jednega več na Francoskem. Še več! Vzeli so Nemcem jedno najlepših trdnjav, mesto Moguncij (Mainz), Avstrijancem pa vso Belgijo.

Pričetek je bil torej po vsem nesrečen. A ravno te nesreče pa smrt Ludovika XVI. so prisilile vse evropske države, da so se zvezale z Avstrijanci in Prusi. A škoda, da ni bilo prave jedinosti mej njimi! Zato tudi niso opravili nič proti razgretim in dobro vojenim francoskim četam. Pač so izgubili Francozi Belgijo, a le za prav malo časa, potem pa so jo Avstrijancem zopet vzeli. Zaveznike so preganjale nesreče kar povsod. Vrhu tega pa so se sporekli Avstrijanci in Prusi zavoljo Poljskega, ki se je ravno takrat v drugič delilo. Zato so Prusi čmerni izstopili iz zveze, ter skenili zase mir s Francozi. Prav tako so storili večinoma tudi drugi nemški knezi ter odšli domov leta 1795.

Na bojišči so ostali skoro jedino le Avstrijanci, katere so napadli Francozi sedaj na treh straneh ter jih prisilili, da so sklenili ž njimi mir v **Campo Formio**, italijanskem gradu blizu goriške meje. Cesar jim je moral odstopiti Belgijo in Lombardijo, zato pa je dobil Benečansko, Istro in Dalmacijo.

V ti vojski je stal **Napoleon** prvokrat kot najvišji poveljnik Avstrijancem nasproti. — *Leta 1797. so tudi Francozi prvokrat zasedli naše kraje, toda le za nekaj tednov, le mimogrede.*

Mir pa ni trajal dolgo. Francoski prevratniki so se nosili proti sosednim državam tako oblastno, da tem kar prebiti ni bilo. Zato so se zvezali Avstrijanci, Angleži, Napolitanci, Rusi in celo Turki ter pričeli novo vojsko. Iz početka se jim je godilo dobro, kajti Francozi niso imeli Napoleona za poveljnika; ta se je mudil takrat daleč tam v Egiptu, kamor so ga bili poslali francoski mogočniki, da bi delal ondi Angležem škodo. Precej pa se je sreča presukala, ko se je Napoleon vrnil iz Egipta ter prevzel poveljstvo. Za zaveznike se je končala **druga vojska** leta 1801. ravno tako nesrečno, kakor prva.

2. Nadvojvoda Karol.

Napoleon Bonaparte je bil človek, čegar slavohlepnost je bila brez kraja. Po končani drugi vojski odmevala je vsa Francoska od njegove slave, ljudstvo je bilo vse zaverovano vanj; zato se je lahko pospel od jedne časti do druge, naposled celo do **cesarske, leta 1804.**

Ta nenavadna sreča ga je storila vsega vrtoglavega. Vsa Evropa naj bi ležala pred njim na kolenih, pristudeni mu Angleži pa najprvi. A ko so ti čutili to, zvezali so se z Avstrijo, Rusijo in Švedijo ter pričeli **tretjo zvezno vojsko.**

Poveljstvo avstrijske vojske je prevzel nadvojvoda Karol, mlajši brat cesarja Franca; pokazal se je že v prvih dveh vojskah nekaterikrat kot izvrstnega, nenavadno nadarjenega vojskovodjo. Z Napoleonom se ni meril še nobenkrat, ker je zapovedoval vojskam na Nemškem, Napoleon pa se je vojskoval obakrat v Italiji. Ker je cesar Franc mislil, da bo Napoleon napadel Avstrijance tudi to pot v Italiji in da se bo vojska odločila tam, poslal je nadvojvodo Karola z veliko in izbrano vojsko tjakaj. Toda uštel se je. Napoleon je prevzel poveljništvo tiste francoske vojske, ki je preko Virtemberškega in Bavarskega imela dreti ob Dunavu proti Dunaju. Pri Ulmu je zadel na avstrijsko vojsko ter jo zajel skoro do zadnjega moža. Tri tedne potem je bil že tudi Dunaj v njegovi oblasti; od tod je šel čez Dunav ter na moravskem polju zmagal Avstrijance in Ruse pri **Slavkovem 1. 1805.** popolnoma.

V Italiji je nadvojvoda Karol pač užugal Napoleonovega generala; ker pa je po nesreči pri Ulmu odposlal velik del svoje vojske cesarju Francu na Nemško na pomoč, moral se je umakniti iz Italije, čeprav je zmagal. Cesar Franc je sklenil z Napoleonom mir v **Požunu** ter odstopil mnogo najlepših dežel, mej njimi tudi zveste Tirole. *To leto so bili Francozi drugič pri nas, toda tudi to pot le nekaj tednov.*

Sedaj Napoleonu ni bilo težko izvršiti, kar je nameraval. Dežele zmaganih knezov in vojvod je razdajal svojim sorodnikom in prijateljem. Evropske prestole je preobračal prav po svoji volji; pregnal je napolitanskega kralja s

prestola ter posadil svojega brata nanj. Nemški knezi, posebno ob Renu, so bili tako preplašeni, da so sklenili z njim celó zvezo, **rensko zvezo**.

S tem se je bilo razrušilo starodavno nemško cesarstvo. Zato je cesar Franc odložil leta 1806. krono nemških cesarjev, katero so Habsburžani nosili nepretrgoma malo da ne 400 let. Imenoval se je odslej le „Franc I., cesar avstrijski“. Naslednje leto je uničil Napoleon prusko kraljestvo in pregnal španskega kralja iz dežele, vsilil Holandcem jednega svojih bratov za kralja ter je storil še več tacih samovoljnosti.

Zavoljo tega je bila razdražena vsa Evropa, posebno pa tako silno potlačena Avstrija. Avstrijanci niso mogli pozabiti, kaj jim je storil Napoleon. Na skrivnem in očito so se pripravljali za nov velik boj z njim. Duša vsem tem pripravam je bil nadvojvoda Karol, ki je prestrojil vse avstrijsko vojaštvo ter je osnoval deželno brambo in dopolnilno vojsko. Delal je neumorno, da bi uravnal deželno brambo, prepotoval je l. 1808. malo da ne vse avstrijske dežele. Bil je tudi na Kranjskem ter videl tu, da so Kranjci vsi goreli za boj proti Napoleonu. Pred dvema letoma potlačena in ponižana Avstrija je spravila takšne vojske na noge, da se je svet le kar zavzel, ko je slišal o njih.

Seveda pa je izvedel o teh pripravah tudi Napoleon; ves raztogočen je ukazal cesarju Francu I., ustaviti oboroževanje takoj. Toda namesto tega mu je cesar Franc napovedal vojsko, če prav je nadvojvoda Karol še odsvetoval, češ, da za odločilni boj Avstrijanci vender le še niso dosti pripravljeni. Res še niso bili, a ko je bila vojska napovedana, vnela se je vsa Avstrija za njo. Iz vseh stanov so drli prostovoljci k orožju ter se zbirali okoli Karolovih zastav; bogataši so klicali svoje kmete okoli sebe in cesarski princi so poslali Karolu cele polke, ki so jih nabrali ob svojih stroških.

Spomladi l. 1809. sta se pomikali dve avstrijski vojski sovražniku nasproti. Jedno, in sicer večjo je vodil nadvojvoda Karol, drugo manjšo pa njegov brat nadvojvoda Ivan; prva se je imela sprijeti s Francozi na Nemškem, druga pa v Italiji.

Ko se je sporočilo Napoleonu, da so Avstrijanci že na poti, prihitel je na Nemško k vojski prav po svoji navadi, kakor bi ga bila burja pripodila ter se je proti koncu aprila leta 1809. spopadel z Avstrijanci na Bavarskem. Nadvojvoda Karol se je branil junaško, vendar se je moral umakniti na Češko. Napoleon je pa drl ravno tist čas proti Dunaju ter ga v drugič vzel. Za stanovanje si je izbral cesarski grad Schönbrunn tik Dunaja. Ko pa je videl, da se pomika nadvojvoda Karol s Češkega proti Dunaju z namenom, vzeti ga in pregnati Francoze iz njega, šel mu je čez Dunav nasproti ter ga počakal v zatišji vasi **Aspern** in **Esslingen**. Udarili so se 21. majnika popoldne. In kako so se udarili! Francozi bi nikoli ne bili mislili, da jim bo s tako močnim sovražnikom opraviti; desetkrat so izgnali Avstrijance iz Asperna, pa ga jim morali desetkrat zopet prepustiti. Na obeh straneh so se bridko bili za vsako hišo, za vsak skedenj, za vsako drevo; streljali so se na 15 korakov daleč. Prav tako hudo so se topli tist čas pri Esslingenu, naposled že kar samo s sabljami in bajoneti. Napoleon je ves zbeگان jezdarił mej vojaki, jim obetal in jih vñemal. A tudi Karol je bil povsod tam, kjer je bila nevarnost največja. Napoleon je videl, česar doslej ni videl še nikoli, da je namreč proti večeru družega dne jela njegova vojska bežati. To je bila prva bitka, ki je Napoleon ni dobil; škoda je bila zanj velika, kajti do tedaj je bil ves svet prepričan, da njega ni premagati in da se ga celo krogla ne prime.

Vsa Evropa je odmevala od veselja in slavila nadvojvodo Karola, pričela je upati, da se bode morebiti dalo nasilnika vendar ugnati.

A žalibog, da veselje ni trajalo dolgo, kajti pobiti Napoleon je bil razdražen, kakor ranjena zver. Poklical je pred Dunaj vse čete, kar jih je imel v Italiji ter je čez kakih 14 dni zgrabil nadvojvodo Karola pri **Wagramu** iz nova. Ta se je poldrugi dan branil mnogo močnejših Francozov, a bitka pri Aspernu ga je bila preveč oslabila. Da bi prišel le njegov brat nadvojvoda Ivan s svojo italijansko vojsko na pomoč! A ta ni mogel priti; zadrževale so ga slabe ceste in deževno vreme. Ko je nadvojvoda Karol videl, da tudi največje

junaštvo ne bo izdalo nič, velel je vojski umakniti se z bojišča. — Po tej nesreči je odložil vse vojaške časti ter se ni menil niti za vojaške, niti za državne stvari več. Živel je na Dunaju, obče spoštovan in čislán in je umrl v visoki starosti še le 1. 1847.

Z Napoleonom je moral cesar Franc skleniti bridki mir dunajski, v katerem mu je moral razven obilih drugih dežel, prepustiti nekaj Koroškega, vse Goriško, Kranjsko, Trst z okolico, Istro, primorsko Hrvaško in Dalmacijo.

3. Andrej Hofer in Tirolci 1. 1809.

Dober mesec dni pred bitko pri Aspernu so poskusili tudi Tirolci otresti se silno pristudene jim francoske vlade in se združiti zopet z Avstrijo. Zato je zavrelo po vsi deželi kakor hitro se je začulo, da se pripravlja cesar na novo vojsko. V kratkem času se je razpletla velika zarota proti Francozom in Bavarcem po vsi deželi tako na skrivnem, da sovražnik tega niti slutil ni. Duša vsem pripravam je bil imoviti krčmar **Andrej Hofer** iz **Sanda**, zato „**Sandwirt**“ imenovan. Napravili sta se dve črni vojski; jedni je bil glava Hofer, drugi srčni kmet **Jožef Speckbacher**, kapucinski menih **Haspinger** pa je s križem v roki vnemal svoje rojake za boj. V 3 dneh ni bilo ni jednega sovražnika več v deželi. — Toda vrnili so se precej zopet, ko so jeli Avstrijanci v bojih z Napoleonom izgubljati. Tirolci so se umaknili v visoke gore, kamor so jim prihajala od dne do dne groznejša poročila, kaj in kako počenjajo Bavarci v zopet dobljenih Tirolah. Andrej Hofer ni mogel tega dalj gledati. Razposlal je pisma po vsi deželi ter pozval vse Tirolce v boj na goro Izelo pri Inomostu. Tirolci so pregnali sovražnika v drugič iz dežele, katero so zasedli avstrijski vojaki; vse to se je zgodilo meseca aprila.

Kmalu potem se je vršila bitka pri Wagramu. Ko se je zavoljo te nesreče jel cesar Franc dogovarjati z Napoleonom o miru, obljubil mu je, da pokliče svojo vojsko tudi iz Tirol. To se je takoj sporočilo Tirolcem, da bi se vedeli ravnati po tem. Toda Tirolci nikakor niso mogli verjeti, da jih bo dobri njih cesar iz nova prepustil Francozom.

Zato so sklenili zapreti Francozom vsa pota v Tirole. Razstavili so se po hribih, od koder so streljali in valili kamenje na prestrašenega sovražnika; posebno so se izkazovale žene in dekleta. Kakor preplašene srne so zgnali Tirolci Francoze in Bavarce pred Inomost, ter jih tam v tretjič premagali, Tirole so bile za Francoze v tretjič izgubljene.

Po dolgem dogovarjanji je sklenil cesar naposled mir z Napoleonom ter Tirolcem kar naravnost ukazal, djati orožje iz rok. Storili so to vsi, tudi Hofer. Toda slabi prijatelji so ga preslepili, da je začel poznej klicati rojake vnovič na upor. A moral je bežati, skrival se je v najhujši zimi dva meseca po gorah in snegu. Naposled ga je izdal človek, ki mu je donašal hrano. Francozi so ga zgrabili, ga odvedli v Mantovo ter tam ustrelili leta 1810. Umrl je stojé in z nezavezanimi očmi. Cesar Franc je leta 1818. povzdignil njegovo rodovino v plemenitaški stan ter jo oškodoval za izgubljeno njeno imetje.

4. Napoleonovo ilirsko kraljestvo.

Nesrečnega 1809. l. so prišle tudi nekatere naših dežel pod francosko oblast in sicer še pred bitko pri Aspernu. V Italijo poslana avstrijska vojska pod poveljstvom nadvojvode Ivana je zmagala sicer Francoze na več krajih. Ker pa je bila prešibka, se je morala naposled umakniti z Italijanskega; umikala se je preko Goriškega in Kranjskega, kamor so za njo pritiskali Francozi, jo popadli pri Razdrtem, Podvelbu in Logatcu ter jo gnali proti Ljubljani. Ljubljano so naši generali sklenili braniti do zadnjega. Zavolj tega so se dobro utrdili na Rožniku, na Gradu in bližnjem Golovci. Toda Francozi so jih zgrabili s tako silo, da se je morala Ljubljana podati že koj drugi in sicer prav tist dan, ko je nadvojvoda Karol zmagal Napoleona tako slavno pri Aspernu.

Francoze so naši predniki črtili kakor živega vraga. In nič čuda, da so jih! Avstrijske dežele, posebno tiste blizu Italije so zavoljo dolgih in dragih vojská onemogle kar do dobra; vendar jim je Napoleon, toliko da jih je zasedel, naložil velikanski vojskin davek; samo Kranjski, na pr. 15 milijonov frankov! Kranjci so nekoliko časa

plačevali, ko pa niso več mogli, zgrabili so za orožje, posebno ker so bili preverjeni, da se bodo po sklenjenem miru vrnili zopet pod avstrijsko oblast. Najhuje so se razvneli Dolenjci in Kočevci. Francozi so jih sicer kmalu ugnali, vendar je bila sreča za kmete, da sta ne dolgo potem cesarja sklenila schönbrunnski mir, v katerem je Franc I. prepustil Napoleonu ne samo Kranjsko, ampak tudi Beljaški okraj na Koroškem, Goriško, Trst z okolico, hrvaško Primorje in Dalmacijo. Iz teh sedem dežel je Napoleon napravil *ilirsko kraljestvo*.

Tako so naše dežele postale del francoskega cesarstva, s katerim so jih Francozi združili kar najtesneje. Za glavno mesto so izbrali Ljubljano, kjer je v Napoleonovem imenu vladal guverner; prvi je bil general Marmont, kateremu je Napoleon naročil, prestrojiti Ilirijo po novih, francoskih načelih ter polagoma odpraviti vse prejšnje avstrijske naredbe. Marmont se je ukvarjal s temi stvarmi nekoliko nad jedno leto, potem pa se je podal v Pariz, da je tam cesarju samemu poročal o prestrojitvi Ilirije in njenih potrebah. Napoleonu je gôdilo vse, kar je Marmont ukrenil. V priznanje za to ga je povzdignil na višje mesto; poslal ga je kot najvišjega generala na Španško, v Iliriji pa mu je za naslednika dal grofa Bertranda. Ta je imel dokončati, kar je bil Marmont pričel.

Takrat se je Napoleonu uklanjala že vsa Evropa, le Angleži in Rusi še ne. Toda tudi ti naj bi se mu. Najprej je šel l. 1812. z velikansko vojsko na Rusko, kjer se je pak popolnoma ponesrečil. Ko so Nemci to izvedeli, odvalil se jim je, posebno Prusom težak kamen od srca. Zdelo se jim je, da se bliža čas, ko bo mogoče otresti težki jarem Napoleonov. Jeli so se dogovarjati z Rusi in Angleži in že meseca aprila l. 1813. se je bila proti Napoleonu oborožila skoro vsa Evropa. Razven nekaterih nemških knezov se le še cesar Franc ni upal potegniti z Napoleonovimi sovražniki; skusil je že v prejšnjih vojskah preveč bridkega. Vendar se jim je čez nekaj mesecev pridružil tudi on, ko je videl, da Napoleona zapušča njegova dotedanja sreča. Z združenimi močmi so ga zavezniki zgrabili jeseni l. 1813. pri **Lipskem**,

ga zmagali, gnali do Pariza ter ga prisilili, da se je odpovedal cesarski časti.

Tudi po ilirskih deželah se je vnela vojska precej, ko je cesar Franc meseca avgusta odpovedal Napoleonu prijateljstvo. Naši predniki so komaj čakali tega, kajti Francozi so jim bili od dne do dne bolj zoperni. Nikoli jim ni bilo dosti davkov, posebno po nesreči na Ruskem ne. Naposled so se lotili tudi cerkvenega imetja. Zlasti so jih mikale bogate romarske cerkve. Na Kranjskem so ukazali pobrati tudi cerkvi na Blejskem jezeru ves bogati cerkveni zaklad, ki so ga tekom stoletij znosili pobožni kristjani tjakaj. Že so prišli francoski uradniki, da bi precenili zlato in srebrno cerkveno opravo, toda pogumne Blejke so poskrile vse čolne, jele zvoniti plat zvona ter zabranile popisovanje in cenitev. Francoska vlada se ni upala gnati ljudstva do pravega upora; odjenjala je ter pustila Blejcem cerkveni zaklad. Kmalu potem se je pričela vojska tudi na Kranjskem, kjer se je imela odločiti usoda ilirskega kraljestva. Okoli Ljubljane se je več kot šest tednov le kar trlo francoskih in avstrijskih vojakov. S Kranjskega in sosednih dežel so pregnali Francoze še pred bitko pri Lipskem, kjer je bilo Napoleonove slave konec za vselej. Pač je 1. 1815. poskusil še jedenkrat svojo srečo, toda zavezniki so ga zmagali, ga ujeli in odvedli na samotni otok sv. Helene. Na znamenitem shodu dunajskem so po dolgotrajnih obravnavah uravnali evropske države skoro zopet tako, kakor so bile uravnane pred francosko prekucijo. Avstrija je dobila nazaj vse dežele, ki jih je imela pred vojsko, samo nekaj Galicije ne in Belgije, katero je prav dobro zamenjala za Solnograško, Dalmacijo in Benečijo.

5. Po francoskih vojskah.

Zato da se je Evropa naposled vender le otresla Francozov in Napoleona, je storil avstrijski cesar Franc I. pač največ. Avstrija je mej francoskimi vojskami silno trpela, morebiti mej vsemi evropskimi državami nobena toliko, vender se je iz največjih nesreč in pobitek pospela vselej zopet s čilimi močmi po konci. Ko se ji iz strahu pred

Napoleonom leta 1809. ni upala pridružiti nobena država evropska, zagnala se je čisto sama v Napoleona, ko je stal ta ravno na vrhu svoje slave in mogočnosti. Res jo je Napoleon za to predrznost hudo kaznoval, a da je bilo Napoleonove slave vendar le konec, pripomogla je največ Avstrija.

Sedaj je bila miru zelo potrebna. Cesar Franc I. se je na vso moč trudil poravnati škodo, ki so jo napravile neskončne vojske. Veliko je storil za umetnosti, male in velike šole, vendar mu je bilo gmotno blagostanje podložnikov v prvi vrsti na mislih. Da bi se povzdignilo gospodarstvo, da bi se zboljšala reja goveje živine, konj, čebel, sviloprejk itd., velel je ustanavljati kmetijske družbe ter razpisoval darila razumnim in pridnim gospodarjem v spodbujajo.

V obrtnosti je bila Avstrija zaostala za drugimi državami, cesar Franc pa jo je povzdignil tako, da se je merila lahko z vsako drugo v Evropi.

Takrat se je na Češkem pričela danes po vsem svetu sloveča steklarska, platnarska in suknarska obrtnost, tudi na Dunaji so začeli izdelovati razne stvari, ki so v kratkem času pridobile najboljše ime in ki se danes razpečavajo po vsem svetu. Z obrtnostjo se je razcvela tudi trgovina. Cesar je velel popravljati stare ceste, delati nove, zagrajati deroče vode, kopati prekope itd. Posebno imenitna v tem oziru je bila velika dunavska parno-plovna družba (Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft), ki je oživila trgovino po Dunavu in je danes jedna najimenitnejših in največjih taci družeb v Evropi. Od živahne obrtnosti in trgovine so imela največ koristi mesta, v prvi vrsti Trst in Budimpešta. Razven Benetek ga takrat morda ni bilo mesta, ki ni obogatelo, se povečalo in oplešalo. Le Benetkam ni bilo več pomagati, če prav je cesar storil vse, kar bi jim utegnilo hasniti. Njih čas je minil že davno.

Še predno je na Angleškem izumil Štefenzen železnice, drdrali so v Avstriji že železniški vozovi po železnih progah iz Linca v Budweis, le da jih ni gonil ogenj, ampak so jih vlačili konji. Bila je prva konjska železnica v Evropi sploh. Pravih železnic, ki jih ogenj goni, cesar Franc ni doživel.

Umril je 1835. leta, sedem in sedemdeset let star. Naslednik mu je bil njegov sin Ferdinand I.

12. Ferdinand I. (1835—1848).

Ko je Ferdinand I. prevzel po svojem očetu vladarstvo, je bil že po vsi Avstriji znan zavoljo svojega dobrega srca. Zgodovina ga imenuje „Dobrotljivega“. Bil pa je slabega zdravja, zato si ni mogel nalagati vseh težavnih vladarskih poslov; prepustil jih je ministru knezu **Metternichu**, ki je vodil Avstrijo že ob času cesarja Franca. Ta ga je svojemu sinu priporočil kot najboljšega ministra.

Do leta 1848. je bil v Avstriji mir, čeprav se je skoraj v vseh sosednih državah že več let motalo. Kmet bi se bil rad otresel tlake, meščanski trgovec, obrtnik in rokodelc starih združnih zakonov, ki so ga ovirali v njegovem razvitku, vsi izobraženci pa so zahtevali, da se v državnih stvareh dá tudi njim kaj besede. Toda vladarji in njih ministri so hoteli obdržati vse pri starem, celo pa niso nič marali, da so se podložniki kolikor toliko vtikali v njih vladanje. Zato je bilo po vsi Evropi mnogo nejevolje in nezadovoljnosti. V Avstriji je bilo nad samooblastnim Metternichom vse razburjeno. Trebalo je le ugodne prilike in zavreti je moralo po nji.

To se je zgodilo leta 1848., ko je nastala na Francoskem zopet prekucija. Čehi, Ogrji in Italijani so se oglasili vsak s svojimi zahtevami. V Italiji je imela Avstrija takrat dve lepi deželi: Benečijo in Lombardijo, kateri so Italijani želeli združiti z drugimi italijanskimi deželami. — Tudi Ogrji bi se bili radi odtrgali od Avstrije, k večjemu bi ostali z njo le toliko še v dotiki, da bi bil avstrijski cesar ob enem tudi njih kralj; pozneje pa še tega niso hoteli, ampak najrajši bi bili ustanovili kar čisto samostojno državo. — Tudi Čehi so zahtevali za češke dežele, Moravsko in Silezijo večje samostalnosti, vsaj večje, kakor so jo imele te dežele do takrat. Tudi po drugih avstrijskih pokrajinah je bilo dovolj nejevolje.

Ko so se vsem tem nejevoljnežem pridružili še Dunajčanje, moral je Metternich bežati. Dobrovoljni cesar Ferdinand je bil pripravljen, ustreči željam svojih podložnikov kolikor le mogoče, zato je sklical na Dunaj državni zbor. Razburjenost mej ljudstvom se pa vender le ni polehla. Zato se je umaknil z Dunaja v Olomuc, poklical tjakaj vse prince cesarske rodovine, ministre in najvišje dostojanstvenike ter se odpovedal cesarski kroni. Ker je tudi njegov brat Franc Karol ni hotel prevzeti, prepustil jo je 2. decembra l. 1848. svojemu še le 18 let staremu nečaku Francu Jožefu I.

13. Franc Jožef I.

1. Upori in vojske.

Mladi cesar je dobro upoznal težave, ki ga čakajo, toda obupal ni. V prvem oklici do svojih podložnikov je rekel: „Velike so doižnosti, velika odgovornost, ki nam jo naklada božja previdnost, toda zanašamo se, da nas bo spremljala njena pomoč!“

Najprej je bilo treba potlačiti upore; po drugih deželah se je storilo to brez težav, po Italijanskem in Ogrskem pa jih je morala udušiti vojska.

K sreči je imel mladi cesar vojskovodjo, ki ga prištevamo najboljim, kar jih je v Avstriji bilo kedaj. To je bil grof **Radecki**. — L. 1848. je bil že star mož, rodil se je (in sicer na Češkem) že ob Marije Terezije času. Na bojišči je prvokrat stal v turški vojski pod poveljstvom Lavdonovim ter precej zaslovel za zelo srčnega in neustrašenega častnika. V Napoleonovih vojskah se je tako izkazoval, da so ga s 33. letom naredili za polkovnika ter mu podelili red Marije Terezije. Ravno tako častno se je udeležil bitek pri Aspernu in Wagramu. Ko je morala leta 1812. iti avstrijska vojska kot zaveznica Napoleonova na Rusko, je bil tudi Radecki pri nji ter je videl vse neizrečeno gorje, ki je prišlo tam nad Napoleonovo vojsko. Toda že naslednje leto je ravno Radecki sestavil načrt za bitko na Lipskem polji. Po končanih francoskih vojskah so mu izkazovali čast za častjo

in že cesar Franc mu je zaupal najvišje vojaško poveljstvo v Benečiji in Lombardiji.

Tega slavnega in izkušenega če prav že 82 let starega generala je presvetli naš cesar Franc Jožef poslal nad uporne Benečane in Lombarde, katere je posebno hujskal sardinski kralj Karol Albert. Radecki jih je brez velikih težav ugnal. Naslednje leto 1849. pa so bili vendar že zopet na nogah. Toda Radecki jih je pri *Novari* potolkel tako, da je njih kralj Karol Albert kar precej sklenil mir ter se odpovedal kraljevi časti.

Dosti nevarnejši pa je bil ogrski upor, ki ga je vodil advokat Košut. Ta upor zadušiti trudilo se je več generalov, Windischgrätz, Jelačić in Haynau, a udušili so ga šele, ko so prišli Avstrijancem Rusi na pomoč.

Na Italijanskem je bilo potem celih deset let mirno, dokler je živel namreč Radecki; ko pak je leta 1858. umrl, poskusili so Italijani precej zopet izneveriti Avstriji Lombardijo in Benečijo. Pridobili so za to namero tudi tedanjega francoskega cesarja Napoleona III. Ž njim združeni so zmagali Avstrijance 1859. leta pri *Magenti* in *Solferinu* ter jim vzeli Lombardijo.

Benečijo pa smo izgubili leta 1866. Godilo se je to takole: Mej Nemci so bili Avstrijanci že od davnih časov sem prvi. A že mnogo let so se za to prvenstvo potegovali Prusi. Že Friderik II., vrstnik Marije Terezije, je delal na to in posnemali so ga vsi njegovi nasledniki.

Leta 1866. se je zdel Prusom ugoden čas, pospeti se nad Avstrijo. Prilika je bila prav ugodna; prvič so se odtujile Avstriji do takrat že skoro vse nemške države in državice, vlekly s Prusi in sklenile ž njimi *severonemško zvezo*, drugič pa so jeli tudi Italijani zopet rogovoliti zavoljo Benečije. Prusi so se zvezali ž njimi ter napovedali Avstriji vojsko.

Od dveh strani, od severa in od juga zgrabljena se Avstrija seveda ni mogla ubraniti obeh sovražnikov, če prav je svet občudoval srčnost in vstrajnost naših vojakov. Nadvojvoda *Albreht*, sin slavnega nadvojvode Karola, je premagal Italijane pri *Kustoci*, admiral Tegethof pa na morji

pri dalmatinskem otoku *Visu*. Proti Prusom pa nismo bili srečni; premagali so nas na Češkem pri *Kraljevem Gradcu*. Sklenili smo mir v Pragi ter po Prusih prisiljeni odstopili Italijanom Benečijo. Avstrija je zovoljo tega izstopila iz zveze nemške ter je izgubila dotedanjo svojo prednost mej nemškimi državami. Na njeno mesto je stopila Prusija; dosegla je to, po čemer je stregla že več kot sto let.

Od takrat je bila Avstrija le še jedenkrat prisiljena zgrabiti za orožje. Leta 1877. so se zapletli namreč Rusi v vojsko s Turki, jim vzeli v Aziji več pokrajin, v Evropi pa bili vzrok, da so morali dati Turki iz rok tri dežele, v katerih so krščanske prebivalce doslej grdo grdo zatirali. Sešli so se zastopniki evropskih držav v Berlinu ter tam določili, da Bulgarija dobi svojega kneza, Bosno in Hercegovino pa prevzame Avstrija v svojo oskrbo ter napravi mir in red v njih. Vsak človek je mislil, da se bo to zgodilo brez težav; ko pa so avstrijski vojaki jeli marširati v imenovani deželi, da bi jih zasedli, uprli so se jim nahujskani bosenski in hercegovski Turki ter se udali še le hudi sili leta 1878.

2. Slavno vladanje presvitlega cesarja Franca Josipa I.

Res je prebil presvetli naš cesar od leta 1848. sem več bridkih kakor veselih ur, mnogo celo prav bridkih, kajti tudi v rodovini njegovi je potrkala nesreča nekaterikrat na vrata. Najbridkejša ura njegovega življenja je bila pač tista, ko mu je došel strahoviti glas, da mu je neusmiljena smrt nepričakovano pokosila jedinega sina v najlepši starosti, up in ponos njegov in ponos vseh avstrijskih narodov. A vse težke butare, ki jih je Bog naložil presvetli Cesarosti, niso uklonile junaškega moža. Navzlic vsem nesrečam, ki so zadevale njega in njegovo državo, stoji ta danes na novo prerrojena in v vsi svoji mogočnosti pred svetom.

Precej v prvem začetku pokazal se je presvetli naš cesar kot največjega dobrotnika svojih podložnikov. Mej obilnimi pravičnimi in koristnimi napravami iz prvih let njegovega vladanja sta dve celo imenitni: 1) enakopravnost vseh državljanov in 2) odprava tlake in kmečke sužnosti.

Prva naprava je določila, da gredo brez razločka stanu, vere ali narodnosti, vsem Avstrijcem tiste pravice pa tudi tiste dolžnosti, druga pa je napravila avstrijskega kmeta samostalnega človeka. Res je že cesar Jožef II. izvijal grajščakom kmete iz njih trde pesti, toda po njegovi smrti so se povrnile skoraj ravno iste razmere. Presvetli naš cesar pa je izdal zakon, s katerim je rešil kmete za vselej grajske služnosti. Od prvega početka je bilo presvetlemu cesarju blagostanje tudi najpriprostejšega podložnika vedno na mari. O tem pričajo raznovrstne kmetijske, vinarske in sadjarske šole, o tem priča pogozdovanje dalmatinskega, primorskega in kranjskega Krasa. Že sedaj so se veliki prostori prejšnjih skalnatih puščav pokrili z gostimi gozdi in ne bo več dolgo, ko bodo kraški gozdi podlaga kmetskega blagostanja, kakor so bili nekdanj. Primerno le malo let sta Bosna in Hercegovina v avstrijski oskrbi, toda kakošna dobrodelna izpremema! Zagrajajo se reke, delajo ceste in železnice, kopljejo se rudniki ter se lepo razvijata poljedelstvo in obrtnost.

Pa ne samo kmet, tudi drugi stanovi v Avstriji vedó presvetlemu cesarju veliko hvalo. Trgovina in obrtnost sta se od leta 1848. sem povzdignili neizrečeno. Nastale so tovarne za izdelovanje najrazličnejših izdelkov; nove ceste, goste železnice in brzojavne mreže pospešujejo promet ter nas vežejo s sosednimi državami; obili parobrodi oznanjajo po daljnih morjih prerojenje avstrijskega prometa. — Avstrijska umetnost in veda sta po vsem svetu na najboljšem glasu. Glede na visoke šole, bodi si katere vrste koli, se more le malokatera evropska država meriti z Avstrijo. Glavno in stolno mesto Dunaj je zavaljo svojih umeteljsko dovršenih stavb, palač in prekrasnih spomenikov jedno najlepših mest svetá. Do leta 1858. je bil še z debelim ozidjem ograjen. Presvetli naš cesar pa je velel to ozidje podreti ter je dal s tem priliko za nagel in po vsem svetu občudovan razvitek stavbarske umetnosti.

A da je povzdignil presvetli naš cesar Avstrijo tolikanj, trebalo je neumorne delavnosti. V tem je občudovanja vreden vzgled. O vsem, kar se godi v Avstriji, je natanko poučen. Nikoli ne podpiše nobenega pisanja, da ga ni prej natančno

prečital. Da zmore skoraj neštevilne vladarske posle, drži se natančnega reda. Leto in dan vstaja ob šestih, dostikrat pa ga dobe njegovi služabniki že ob štirih za mizo pri pisanji ali čitanji predloženih mu pisem. Če se mu zdi potrebno, zapiše tudi kako opazko in ne malokrat so se ministri in dostojanstveniki njegovi le kar spogledali pri takih opazkah in se čudili, da presvetli cesar ve celo za take drobnosti in malenkosti avstrijskih zakonov, ki so sicer le strokovnjakom znane. Pri teh preobilih poslih pa skoraj ne mine dan, da ne bi pustil predse časih do sto in še več ljudi. Če pa ga kličejo vladarske dolžnosti ven iz njegove palače, izvršuje jih s prav mladeniško vnetostjo. Marsikatero noč je že predrdral v grmečem železniškem vozu, drugi dan pa ga je kljub mrazu ali vročini bilo videti mej ljudsko gnečo ali na konji mej svojimi vojaki, kjer je z največjo pazljivostjo opazoval in vedel prav ceniti njihovo vežbanje v orožji.

Zato pa je tudi v Avstriji že dolgo let ni bilo take velikanske in vesele slavnosti, kakor 2. decembra leta 1888., ko je presvetli cesar praznoval 40. obletnico svojega vladanja. Po vsi veliki državi je odmevalo veselje in so se pele hvalne pesmi, v glavnem mestu dunajskem z ravno tisto navdušenostjo, kakor v najbolj oddaljeni gorski koči. Najlepši spomenik svojega 40letnega vladanja pa si je postavil cesar sam, ko je dal razglasiti po vseh deželah, da se njegova štirideseta obletnica nikjer ne praznuj, ampak se za slavnost morebiti že določeni denar porabi v dobrodelne namene, v podporo trpinov in ubogih. Zato želi pač vsak Avstrijan iz vsega svojega srca, da Bog ohrani in obvaruj presvetlega cesarja Franca Jožefa I. ter mu za obile bridkosti njegovih mladih dni daj uživati srečno in visoko starost.

Dodatka.

1. Avstrijsko-ogrsko ustava.

Razven ruske so vse evropske države omejene ali konstitucionalne, to se pravi take, v katerih dele vladarji zakonodajno oblast z zastopniki, ki jih ljudstvo izmed sebe voli v državni zbor. Najimunitnejša pravica državnega zbora je, da sodelujejo pri sestavi državnih zakonov.

Tudi naša država je omejena; prvokrat je dobila omejeno vlado leta 1848., velike homatije tega in naslednjega leta pa so bile vzrok, da se je l. 1851. odpravila. A presvetli cesar je spoznal, da to ni dobro. Držeč se svojega gesla, delati „z združenimi močmi“ (viribus unitis), odpovedal se je leta 1861., sam in iz svoje volje marsikateri svojih pravic ter je avstrijskim narodom razglasil zopet omejeno vlado. Toda ž njo se ni ustreglo ne Ogrom, ne slovanskim narodom. Po nesrečni vojski na Italijanskem letu 1866. pak je cesar želel, kolikor le mogoče zadovoljiti avstrijske narode, v prvi vrsti Ogrce, ki so z vsemi silami delali na to, da bi v svoji deželi imeli sami odločilno besedo, ne pa tudi drugi narodi avstrijski.

Leta 1867. je presvetli cesar ustregel najprej Ogrom podpisal ogrsko „spravo“ ter se dal v Budimpešti slovesno kronati za ogrskega kralja. Še isto leto pa je dal tudi drugim svojim narodom zaželjene in precej pomnožene državne pravice. Tako je nastala „avstrijsko-ogrsko monarhija“ sestavljena iz dveh državnih polovic: „iz kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru“ in iz „dežel ogrske krone“; navadno pa jim pravimo tudi „avstrijsko cesarstvo“ in „ogrsko kraljestvo“. Vsaka teh državnih polovic ima svoje zakone, tujim državam nasproti pa sta celota, to se pravi, n. pr. avstrijsko cesarstvo ne more biti sovražnik kaki državi, kateri je ogrsko kraljestvo prijatelj in narobe ne.

1. Avstrijske dežele. O zakonih za avstrijske dežele se posvetujejo v državnem zboru, ki se deli v dve skupini: v gosposko zbornico in zbornico poslancev. Posvetujeta se vsaka posebe.

V gosposki zbornici sede: vsi polnoletni principi cesarske rodovine, vsi nadškofje in knezoškofje, dalje zastopniki onih plemenitaških rodovin, katerim je cesar podelil to čast kot dedno pravico in naposled odlični možje, katere je poklical cesar v gosposko zbornico zavoljo njih zaslug za državo, cerkev, vednost, umetnost itd.

V poslanski zbornici pa sede za šest let izvoljeni poslanci. Vseh je **353**. Volijo jih v vsaki deželi: 1) velikoposestniki, 2) mesta in trgi, 3) trgovinske zbornice, 4) kmetске srenje. Volilno pravico ima vsak pošten državlján, ki plačuje nekaj goldinarjev davka in je že 24 let star; voljen pa sme biti še le s 30. letom.

Državni zbor skliče cesar vsako leto na Dunaj. Takšen zakon je veljaven, če mu pritrđita obe zbornici z večino glasov ter ga podpiše cesar.

Da se razglašeni zakoni tudi res izvršujejo, zato skrbé ministerstva: ministrov je sedem: 1) mίνister za notranje stvari, 2) za denarstvo, 3) za pravosodje, 4) za uk in bogočastje, 5) za trgovino, 6) za deželsko bran in 7) za poljedelstvo. Poljaki imajo vrhu teh še svojega ministra za Galicijo.

Sklepati o potrebah, ki se tičejo samo posameznih dežel, so poklicani deželni zbori. Deželne poslance volijo tako kakor državne, le škofje in nadškofje so deželni poslanci že po svoji časti. Kranjskih poslancev je **37**. Kar je za vso državo ministerstvo, to je za vsako posamezno deželo deželni odbor, ki izvršuje sklepe deželnega zbora.

2. Ogrske dežele. Tudi te so blizo tako uravnane, le da se gosposka zbornica imenuje tam zbornica magnatov ali velikašev, zbornica poslancev pa zbornica zastopnikov, katerih je ravno sto več kakor avstrijskih. Voljeni pa so samo za 3 leta. Shajajo se v Budimpešti. Tudi ministrov je (za ogrske dežele) sedem, osmi pa za kraljestvo Hrvaško in Slavonijo. Deželnih zborov na Ogrskem ni, pač pa imata deželni zbor Hrvaška in Slavonija.

3. **Skupne stvari.** Če prav sta ti dve državni polovici druga od druge do dobra nezavisni, vežejo ju vendar razven osebe vladarjeve tri skupne stvari prav tesno: 1) razmere s tujimi državami; 2) skupna vojska in 3) skupno denarstvo. Te skupne tri stvari so priporočene skrbi treh skupnih ministerstev. O skupnih stvareh se posvetujejo delegacije je sicer jedno leto na Dunaji, drugo v Budimpešti. Vseh delegatov je 120, 60 avstrijskih, 60 ogrskih. Gosposki zbornici (avstrijska in ogrska) jih pošljeta vsaka po 20, zbornici poslancev pa vsaka po 40. Izvoli si jih vsaka zbornica sama.

2. Pregled najznamenitejših dogodkov.

I. Stari vek.

a) Leta pred Kristovim rojstvom:

3000 je Egipet že dobro urejena država,	431—404 peloponeška vojska,
2000 prideró Hiksi v Egipet,	399 † Sokrat,
1250 vladata na Asirskem Nin in Semiramida,	389 Galci v Rimu,
810 dá Likurg Spartancem zakone,	338 si pri Keroneji podkloni Filip II. Grke,
753 Rim ustanovljen,	336—323 Aleksander Veliki,
606 † (umrje) Sardanapal, zadnji asirski kralj,	281—275 kralj Pir v Italiji,
604—561 Nabukadnezar, kralj babilonski,	266 je že vsa Italija rimska,
594 dá Solon Atencem zakone,	264—241 prva punska vojska,
586 žene Nabukadnezar žide v babilonsko sužnost,	218—201 druga punska vojska. Hanibal gre čez Alpe,
558 ustanovi Cir perzijansko državo,	218 zmaga ob Ticinu in Trebiji,
509 preženo Rimljani zadnjega rimskega kralja ter ustanové republiko,	217 pri Trazimenskem jezeru,
490 bitka pri Maratonu, Koriolan pred Rimom,	216 pri Kanah,
480 bitka v termopilski soteski,	202 potolče Scipio starejši Afrikanec Hanibala pri Zami,
479 pričetek atenske hegemonije (predstva),	149—146 tretja punska vojska. Scipio, mlajši Afrikanec, razruši Kartagino,
444—429 vodi Periklej Atence,	133—123 brata Tiberij in Gaj Grakh,
	86 † Marij,
	78 † Sula,
	60 prvi triumvirat: Pompej, Kras in Cezar,
	48 Cezar zmaga Pompeja pri Farzalu,
	44 Cezar umorjen,
	43 drugi triumvirat: Antonij, Oktavijan in Lepid,

31 bitka pri Akciji,
30—14 Oktavijan Avgust, prvi
cesar rimski.

b) Leta po Kristovem rojstvu :

64 cesar Neron preganja prvi
kristjane,
303 cesar Dijoklecijan, najhujši
preganjavec kristjanov,
313 cesar Konstantin razglasi
krščansko vero za državno,
375 pridero Huni,
395 Teodozij razdeli rimsko
cesarstvo,
410 Alarih z Vizigoti v Rimu,
452 Atila gre v Italijo ter raz-
suje potoma tudi Emono in
Oglej,
476 Odovakar razruši rimsko
cesarstvo.

II. Srednji vek.

a) Doba do medvladja.

486 Klodvig ustanovi fran-
kovsko kraljestvo,
493 Teodorik ustanovi ostro-
gotovsko kraljestvo,
555 Bizantinci razrušijo ostro-
gotovsko kraljestvo,
622 Mahomed beži iz Meke v
Medino,
630 Samo se otrese Frankov,
696 Sv. Rupert na Bavarskem,
711 bitka pri Heres dela Fron-
tera. Vizigotskega kralje-
stva konec,
734 Karol Martel prežene
Arabce s Frankovskega,
751—768 Pipin Mali prvi Karolin-
govec,
768—814 Karol Veliki,
774 konec longobardskega kra-
ljestva. Deziderij,
791 Karol pobije Obre, usta-
novi vzhodno krajino,
800 Karol Veliki kronan za
rimskega cesarja,

814—840 cesar Ludovik Pobožni,
863 Sv. Ciril in Metod prideta
na Moravsko,
906 razrušijo Ogrri moravsko
državo,

*Cesarji iz rodovine saksonskih
vojvod:*

919—936 Henrik I., Tičar.
933 pobije Ogre pri Meziboru,
936—973 Oton I. Veliki,
955 zmaga Ogre na Liškem
polju; ustanovi vnovič
vshodno krajino,
976 Leopold I., Babenberžan,
postane grof v krajini. Pri-
četek Avstrije,
973—983 Oton II.,
983—1002 Oton III.,
1002—1024 Henrik II. Sveti zadnji
iz saksonske rodovine.

Cesarji iz salskega rodu :

1024—1039 Konrad II.,
1039—1056 Henrik III., takrat je bila
Nemčija najmogočnejša,
1056—1106 Henrik IV., nasprotnik
papeža Gregorija VII.,
1077 Henrik v Kanosi,
1096 začetek križarskih vojsk,
1106—1125 Henrik V., zadnji cesar
iz rodu salskega,
1125—1137 Lotar, cesar iz rodu
suplimburškega.

Cesarji iz rodu hohenstaufskega:

1138—1152 Konrad III., pričetek
bojev mej Hohenstaufi
in Welfi,
1152—1190 Friderik I., Rudeče-
bradec,
1156 povzdigne vshodno kra-
jino v vojvodstvo,
1180 užene Henrika Leva
popolnoma,
1189 gre v II. križarsko vojsko,

- 1190—1197 **Henrik VI.**,
 1198—1208 **Filip Švabski**; njegov
 protikralj Oton IV.,
 1198—1216 veliki papež Ino-
 cencij III.,
 1212—1250 **Friderik II.**,
 1212 povzdigne češko voj-
 vodino v kraljestvo,
 1241 Tatari na Moravskem
 in Ogrskem,
 1250—1254 **Konrad IV.**

Babenberžani:

- 976—994 Leopold I.
 994—1018 Henrik I.
 1018—1056 Adalbert.
 1056—1075 Ernest Železni,
 1075—1096 Leopold II.
 1096—1137 Leopold III. Sveti,
 1137—1141 Leopold IV.
 1141—1177 Henrik II. Jaso-
 mirgott,
 1177—1194 Leopold V.
 1194—1230 Leopold VI. Slavni,
 1230—1246 Friderik II. Boje-
 viti, se prvi imenuje go-
 spoda kranjske dežele.

Križarske vojske:

- 1096—1099 prva,
 1147—1149 druga,
 1189—1192 tretja,
 1202—1204 četrta,
 1212 otročja križarska vojska,
 1228—1229 peta,
 1248—1254 šesta,
 1270 sedma križarska vojska.

b) Doba medvladja.

- 1254—1273
 1254 Přemisl Otokar II. vzame
 Avstrijo, Bela IV. Štajersko,
 1260 bitka pri Kressenbrunn,
 Bela IV. izgubi Štajersko,
 1268 Konradin, zadnji Hohen-
 stauf, obglavljen,

- 1269 umrje zadnji Sponheim
 Urh III., dedič je Přemisl
 Otokar II.,
 1273 Rudolf I. izvoljen, konec
 medvladja.

c) Doba do konca srednjega veka.

α) *Cesarji iz različnih rodovin:*

- 1273—1291 **Rudolf I. Habsburški**,
 1276 Otokar II. se odpove
 babenberški dedščini,
 1278 † Přemisl Otokar II. na
 Moravskem polji,
 1282 Rudolf I. podeli avstrijske
 dežele svojima sinovoma,
 1291—1298 **Adolf Nasavski**,
 1298—1308 **Albreht I.** Švicarji se
 prvič upró,
 1301 † zadnji Arpadovec,
 1305 se papeži preselijo v
 Avignon,
 1306 † Večeslav III., zadnji
 Přemisliči.

Češki kralji Přemisliči:

{	1212—1230 Přemisl Otokar I.
	1230—1253 Večeslav I.
	1250—1278 Otokar II.
	1278—1305 Večeslav II.
	1305—1306 Večeslav III.
	1306—1307 Rudolf, prvi češki
kralj iz rodu habsburškega,
	1307—1310 Henrik koroški,
kralj češki,
	1308—1313 cesar Henrik VII. Lu-
ksemburški ; njegov sin Ivan
postane l. 1310 kralj češki,
	1313—1346 Ludovik IV. in Fride-
rik III. Lepi (do 330),
	1346—1378 Karol IV. , cesar nemški
in kraj češki,
1348 vseučilišče v Pragi,
1356 zlato pismo,
1363 Tirole se združijo z Avstrijo,
1365 Rudolf IV. ustanovi vseučil-
lišče na Dunaju,

1378—1400 **Večeslav I.**, cesar nemški in kralj češki (do I. 1419),

1389 bitva na Kosovem polju,

1400—1410 **Ruprecht palatinski**,

1410—1437 **Sigismund I.**, cesar nemški in kralj češki,

1414—1418 cerkveni zbor v Kostnici,

1415 Hus sežgan,

1419 pričetek husitskih vojsk,

1430 devica orleanska sežgana,

1436 bazilski kompaktati, konec husitskih vojsk.

β) Cesarji iz rodovine habsburške:

1437—1439 **Albreht II.**,

1440—1493 **Friderik IV.**,

1450 Gutenberg izume tisk,

1453 Turki vzemo Carigrad,

1458 Jurij Podjebradski in Matjaš Korvin, izvoljena za kralja,

1471 Jurij Podjebradski; slede mu Jagelovci,

1477 † Karol Predrzni,

1490 † kralj Matjaš,

1492 Kolumb odkrije Ameriko.

Najznamenitejši Habsburžani srednjega veka :

Albreht I.

Friderik Lepi, † 1130 Leopold II. Hrabri, † 1328 Albreht II. Modri, † 1358

Rudolf IV. † 1365 Albreht III. † 1395 Leopold III. † 1386

Albreht IV.

Ernest Železni

Albreht V. (II.) † 1439

Friderik IV. † 1493

Ladislav Posm. † 1457

Maksimilijan I. † 1519

III. Novi vek.

a) Doba odkrivanja neznanih dežel in doba bojev za vero.

1493—1519 **Maksimilijan I.**, cesar, 1498 Vasko da Gama okoli Afrike v Indijo,

1500 Portugalci odkrijejo Brazilijo,

1517 Luter v Wittenbergu; začetek krivoverstva,

1520—1556 **Cesar Karol V.**,

1519—1521 Kortež v Meksiki,

1591—1522 Magaljan okoli zemlje,

1521 Luter v Wormsu,

1526 bitka pri Mohači; ustanovitev avstro-ogrske države,

1529 Turki prvič pred Dunajem,

1532 Jurečič brani Kisek. Trubar začne širiti luterstvo,

1550 se tiska na Nemškem prva slovenska knjiga,

1556—1554 **Ferdinand I.**,

1564—1576 **Maksimilijan II.**,

1575 † Herbart Turjaški pri Budački,

1586 † Primož Trubar,

1593 Andreja Turjaškega slavna zmaga pri Sisku,

1597 Tomaž Kren postane škof ljubljanski,

1612—1619 **cesar Matija**,

1618 pričetek tridesetletne vojske,

1619—1637 **Ferdinand II.**,

1620 bitka na Beli gori,

1630 † Tomaž Kren,

1634 Wallenstein umorjen,

1637—1657 **Ferdinand III.**,

1648 vestfalski mir.

b) Doba francoske prekucije.

1658—1705 **Leopold I.**,

1664 bitka pri sv. Gothardu,

- 1682—1725 Peter Veliki,
1683 Turki v drugič pred
Dunajem,
1699 mir v Karlovcih,
1701—1714 španska nasled-
stvena vojska,
1701 Prusija povzdignjena v
kraljestvo,
1705—1711 Jožef I.,
1711—1740 cesar Karol VI.,
1713 pragmatična sankcija,
1740—1780 Marija Terezija
na Avstrijskem,
1745—1765 cesar Franc I.,
1740—1742 prva sileška vojska,
1744—1745 druga » »
1756—1763 tretja » ali se-
demletna vojska,
1757 bitka pri Kolinu. Hadik
v Berolinu,
1765—1790 Cesar Jožef II.,
1772 prva delitev Poljskega,
1774—1783 boj za samostal-
nost Zjedinenih držav.

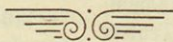
c) Doba francoske prekucije.

- 1790—1792 cesar Leopold II.,**
1792—1806 cesar Franc II.,
1792—1797 prva zvezna
vojska,
1793 † kralj Ludovik XVI.;
druga delitev Poljskega,
1796 Napoleon prevzame po-
veljstvo v Italiji,
1797 mir v Kampo Formiju,
1799—1802 druga zvezna
vojska s Francozi,
1804 Napoleon — cesar,

- cesar Franc II. se raz-
glasi za avstrijskega
1804—1835 cesarja Franca I.,
1805 tretja zvezna vojska;
bitka pri Slavkovem,
1806 konec nemškega ce-
sarstva,
1806—1807 vojska mej Prusi
in Francozi,
1809 Avstrija sama v boji;
bitka pri Aspernu in Wa-
gramu. Upor v Tirolah,
1812 Napoleon na Ruskem,
1813 bitka pri Lipskem,
1814 Napoleon gre na Elbo,
1815 se vrne na Francosko;
bitka pri Waterloo.

IV. Najnovejši vek.

- 1835—1848 Cesar Ferdinand I.**
Dobrotljivi,
1848 upori po vsi Evropi in
tudi v Avstriji,
1848 nastopi presv. cesar Franc
Jožef I.,
1849 upori potlačeni. Radecki,
Kustoca,
1859 vojska z Napoleonom III.
in Sardinci; bitke pri
Maženti in Solferinu.
Lombardija izgubljena,
1866 vojska s Prusi in Ita-
lijani; bitki pri Kustoci
in Kraljevem Gradci.
Benečija izgubljena,
1877—1878 ruska vojska s
Turki,
1878 Avstrija zasede Bosno
in Hercegovino.

KAZALO.

Stran

Uvod

Avstrijske dežele v najstarejših časih	4
--	---

Zgodovinske povesti srednjega veka.

1. Slovani	5
2. Vojaške granice	6
3. Kako je Karol Veliki živel	7
4. Ustanovitev avstrijske granice	9
5. Sv. Štefan, prvi ogrski kralj	10
6. Piast, prvi vojvoda poljski	12
7. Boleslav Hrabri	13
8. Prvi mejni grofi avstrijski	14
9. Kako je Avstrija postala vojvodina	16
10. Leopold V. in Leopold VI.	17
11. Cesar Friderik II.	19
12. Tatari	20
13. Zadnji Babenberžan, Friderik II. pa boj za njegovo zapuščino	21
14. Medvladje. Cesar Rudolf I. Habsburški	22
15. Albreht I. Viljem Tel	25
16. Vojvoda Albreht II. Modri. — Rudolf IV.	27
17. Cerkveni zbor v Konstanci	30
18. Cesarja Albreht II. in Friderik IV.	33
19. Kako so Kranjci in Štajerci rešili cesarja Friderika IV.	35
20. Orožje v srednjem veku	37

Zgodovinske povesti novega veka.

1. Ferdinand Kortež	41
2. Maksimilijan I.	42
3. Razširjanje nove vere po habsburških deželah	44
4. Turške vojske ali junaška doba avstrijska:	
1.) Bitka pri Mohači in nje nasledki	46
2.) Nikolaj Zrinjski	48
3.) Grof Herbart Turjaški (Auersperg)	50
4.) Andreja Turjaškega slavna zmaga pri Sisku l. 1593	51

	Stran
5. Cesar Rudolf II.	54
6. Ob času 30 letne vojske	55
7. Leopold I.	58
8. Jožef I. in Karol VI.	60
9. Marija Terezija:	
1.) Bitka pri Kolinu l. 1757	62
2.) Grof Hadik v Berolinu	63
3.) Konec vojske	64
4.) Koliko dežel je pridobila Marija Terezija?	66
10. Jožef II. Leopold II.	66
11. Franc II.:	
1.) Začetek francoskih vojsk.	68
2.) Nadvojvoda Karol	70
3.) Andrej Hofer in Tirolci l. 1809	73
4.) Napoleonovo ilirsko kraljestvo	74
5.) Po francoskih vojskah	76
12. Ferdinand	78
13. Franc Jožef I.:	
1.) Upori in vojske	79
2.) Slavno vladanje presvitlega cesarja Franca Jožefa I.	81
Dodatka: 1.) Avstrijsko-ogrska ustava	84
2.) Pregled najznamenitejših dogodkov	86

